

AIDAI

1951

NR. 9

TURINYS

NOVEMBER, 1951

AIDAI-ECHOES, cultural magazine published monthly, except July and August, by the Franciscan Fathers, Kennebunk Port, Maine. Subscription $5.00 yearly in U. S. A.; single copy 50c.; Canada $5.50, single copy 55c.; Foreign $6.00.

Entered as second class matter at the Post Office at Kennebunk Port, Maine February 7, 1950, under the Act of March 3, 1879. Application for reentry at Brooklyn pending.

AIDAI

MĖNESINIS KULTŪROS ŽURNALAS

1951 METAI LAPKRIČIO MĖNUO Nr. 9 (43)

KARALIAUS MINDAUGO KRIKŠTAS

DR. A. JUŠKA

Mindaugo krikštas ir vainikavimas yra vienas didžiausių įvykių visoje Lietuvos istorijoje. Su tuo faktu mūsų kraštas įeina į tarptautinę, istorinę areną. Jeigu tai nebūtų atsitikę, Lietuva pasauliui dar bent šimtą metų būtų likusi nežinoma žemė.

Minėto istorinio įvykio yra du svarbiausi veikėjai — Lietuvos karalius Mindaugas ir popiežius Inocentas IV. Iš karto tarp šių dviejų asmenybių užsimezgė nuoširdūs, draugiški santykiai. Nors visa tai truko tik trejus metus, — kol mirė Inocentas IV, — tačiau iš tokio trumpo laiko mums paliko daug vertingų dokumentų. Į šį gražiausią Lietuvos istorijos puslapį verta giliau ir plačiau pažvelgti.

Kiekvienam istoriniam įvykiui nušviesti yra pirmoje eilėje reikalingi šaltiniai. Gi istoriniu šaltiniu vadiname visa tai, ką mes iš praeitų amžių paveldėjome, kas padeda tą senovę atkurti, atstatyti. Surinkus tam tikro fakto šaltinius, tenka išspręsti jų autentiškumą, integralumą, interpretavimą ir objektyvumą.

Mindaugo krikštui bei vainikavimui patvirtinti turime trejopos rūšies šaltinius. Yra tai Livonijos ir Valuinės kronikos ir popiežiaus Inocento IV laiškai. Istorikai, kurie įrodinėja, kad Mindaugas priėmė krikštą prievartos keliu, gelbėdamas save ir savo karalystę nuo visiško sunaikinimo, o pavojui praėjus, viešai apostazavo, išimtinai remiasi anksčiau minėtomis kronikomis. Priešingos nuomonės šalininkai didelį dėmesį skiria tuometinių popiežių laiškams, kuriuose Mindaugas giriamas, jam skiriama ypatinga pagarba, jis yra laikomas mylimiausiu sūnumi Jėzuje Kristuje ir net po jo tragiškos mirties į jį žiūrima, kaip į šviesaus atminimo karalių. Rodos, nė vienas žymesnis praeities tyrinėtojų dabar neabejoja, kad Livonijos ir Valuinės kronikos, aprašinėdamos Mindaugo darbus ir žygius, turi žymių trūkumų. Pavyzdžiui, Livonijos kronikos autorius, kalbėdamas apie Lietuvos valdovo krikštą ir vainikavimą, rašo taip, lyg jis tuos įvykius savo akimis matytų, o pačius pasikalbėjimus savo ausimis girdėtų, nors dabar jau aiškiai nustatyta, kad visa tai buvo surašyta, tik trim dešimtim metų praėjus nuo pačių faktų įvykimo dienos. Ir kuo remiasi — savo atmintimi ar liudininkais — autorius nenurodo. Pačiuose aprašymuose pasitaiko daug priešingumų. Autorius yra poetas, o tai dar daugiau apsunkina pačių įvykių aprašymo tikslumą. Valuinės kunigaikštis Danielius jautėsi nuskriaustas — mat, Mindaugas kardu užėmė kai kurias jo žemes. Jis daugiausia prisidėjo suorganizuoti stipriai koalicijai prieš Mindaugą. Jo dvare rasdavo prieglaudą visi Lietuvos valdovo priešai, pabėgę iš mūsų krašto. Valuinės kronikos autorius yra kunigaikščio Danieliaus valdinys, šalininkas, o gal net artimas draugas. Iš viso aprašymo matyti, kad jis dega neapykanta ir kerštu Mindaugui. Tad ir jo kronika, kiek ji liečia didįjį Lietuvos kunigaikštį, pasižymi neobjektyvumu, dažnai prieštarauja Livonijos kronikos patiektoms žinioms.

Iš Mindaugo dvaro archyvo mums nė menkiausio dokumento nepaliko. Dėl popiežiaus laiškų autentiškumo, integralumo bei objektyvumo joks istorikas nėra iškėlęs nė menkiausių abejojimų.

Mindaugo delegacija pas Inocentą IV.

Popiežius Inocentas IV Milane 1251 metais liepos mėn. viduryje iškilmingoje audiencijoje priėmė Mindaugo delegaciją, kuri atvyko pranešti, kad Lietuvos valdovas, jo šeima, artimesni didikai jau apsikrikštijo. Įdomios yra to istorinio įvykio smulkmenos. Vokietijos impe-

ratorius Fridrikas II siekė kuo daugiau žemių prie savos imperijos prijungti. Be to, jis savinosi ne tik visą pasaulinę, bet ir dvasinę valdžią. Neatsiklausdamas popiežiaus, jis savo šalininkus skyrė vyskupais. Popiežius Inocentas IV stipriai pasipriešino tokiems monarcho darbams. Imperatorius su sava kariuomene įsiveržė į Italiją, okupuodamas bažnytinę valstybę. Šventas Tėvas jį ekskomunikavo, pats pabėgo į Prancūziją, apsigyvendamas Lijono mieste. Po šešerių ištrėmimo metų, sužinojęs apie imperatoriaus mirtį, Inocentas IV, džiaugsmingai sveikinamas tautiečių, grįžo į savo tėvynę, kur jį, bekeliaujantį į amžinąjį Romos miestą, Milane surado Mindaugo delegacija. Kristaus vietininkas jautėsi nugalėtoju, buvo gerai nusiteikęs.

Livonijos kronikos autorius tvirtina, kad pačią delegaciją sudarė tik du atstovai — lietuvis didikas Parnus ir vienas kalavijuočių ordino skirtas brolis. Popiežiaus Inocento IV po audiencijos, to paties mėnesio antroje pusėje rašyti laiškai sudaro kitokį įspūdį Remiantis jais, galima tvirtinti, kad delegacija buvusi kur kas didesnė. Pavyzdžiui, Kristaus vietininkas tų pačių metų liepos mėn. 17 dienos laiške rašo: "Nes per garbingus ir specialius pasiuntinius nuolankiai mūsų meldei . . ." (Theiner, Vet. Mon. Pol et Lituan. I Nr. CII. p. 49.) Tik du delegatai būtų vargu popiežiui sudarę iškilmingo ir specialaus įspūdžio. Tenka manyti, kad delegacija buvo kur kas gausesnė, o popiežiaus Mindaugui suteiktos privilegijos, kurios esmėje yra nukreiptos prieš kryžiuočių ordiną, sakyte sako, kad į pačią delegaciją įėjo Lietuvos valdovo šalininkai, kad joje būta gerų ir gudrių diplomatų. Tolima ir sunki, atsimenant anų laikų keliavimo sąlygas, turėjo būti delegacijos kelionė, o tai dar daugiau rodo, kad ji vargiai galėjo susidaryti tik iš dviejų atstovų. Su pagrindu reikia galvoti, kad Mindaugui rūpėjo ją išsiųsti kuo greičiau, tik pasibaigus krikšto apeigoms.

Užmegzdamas su Apaštalų Sostu santykius, jis, be kitų dalykų, norėjo visai suardyti susidariusią koaliciją prieš jį. Jis gerai žinojo, kad tiek Rygos arkivyskupui, o gal net ir kunigaikščiui Danieliui, popiežiaus žodis turės lemiamos reikšmės. Pati delegacija negalėjo ilgiau keliauti kaip pusę metų. Tad ir Mindaugo krikštas turėjo būti 1251 metų pradžioje. Mindaugą prie krikšto ruošė kunigas Kristijonas, kuris vėliau liko pirmuoju Lietuvos vyskupu. Krikšto iškilmės įvyko Lietuvos valdovo dvare, dalyvaujant didikams ir užsienio svečiams.

Inocentas IV delegaciją priėmė šiltai, džiaugsmingai. Jam, kaip regimos Bažnyčios Tėvui, malonu buvo girdėti, kad dar vienas sūnus, kuris kitą kartą vaikščiojo tamsybių ūkanose, įtikėjo į vieną Dievą, į jo mylimąjį Sūnų Jėzų Kristų. Šis popiežius ypatingai buvo susirūpinęs misijomis, džiaugėsi ir gėrėjosi neseniai įsikūrusių dviejų didžiųjų — pranciškonų ir dominininkonų — ordinų pasiaukojimo dvasia, jų pirmaisiais misijų žiedais. Atrodo, jog be jokio pagrindo yra kai kurie vokiečių istorikai, kurie mėgina tvirtinti, kad Inocento IV džiaugsmas dėl Mindaugo atsivertimo buvo daugiau politinis negu religinis. Per jį, girdi, popiežius norėjo sustiprinti savąjį pasaulinį prestižą Europoje. Tačiau Lietuvos valdovas dar tada nebuvo stambi figūra, jis pats ieškojo draugų ir paramos, tad nedaug ką galėjo ir kitiems padėti. Patvirtinti Inocento IV pilnam, nuoširdžiam ir religiniam džiaugsmui, sužinojus apie Mindaugo krikštą, pakaks poros citatų iš jo laiškų: ". . . Mūsų širdis nesitveria džiaugsmu, kad Dievo ir mūsų Atpirkėjo Jėzaus Kristaus gerumas tave nušvietė ir gailestingai paveikė . . ." (Theiner, Vet. mon. Pol. et Lituan. I. Nr. CII.) Kitame laiške pačiam Mindaugui popiežius rašo: ". . . Su džiaugsmu patyrėme, kad... įsijungei į tikinčiųjų skaičių". (T. p. Nr. CI)

Mindaugo delegacijos priėmimas Milane yra viena iš gražiausių mūsų istorijos scenų.

Inocento IV susirūpinimas neofitais.

Popiežiui rūpėjo, kad katalikų tikėjimas apimtų visą lietuvių tautą, įleistų joje gilias ir plačias šaknis, įsitvirtindamas taip gintaro krašte, kad būtų atsparus sunkiausiems bandymams ir didžiausioms audroms. Atrodytų, kad delegacija supažindino Šv. Tėvą su Mindaugo kunigaikštijos vidaus politine padėtimi, su visais tais sunkumais, su kuriais susiduria pagonys, norėdami pereiti į katalikų tikėjimą. Kristaus vietininkas žemėje pilnai suprato tą skirtumą tarp natūralinio įstatymo, kurio laikėsi pagonys, ir dieviško įstatymo, pagal kurį gyveno krikščionys. Jis žinojo dvi esmines kliūtis, kurios galėtų pagonis atbaidyti nuo naujo tikėjimo išpažinimo — dešimtines ir kanoniškas bausmes. Pirmoji pareiga nebuvo lengva ir seniems katalikams trylikto amžiaus viduryje. Gi neofitai, jei iš jų bus griežtai reikalaujama atlikti tą pareigą, galėjo jos visai nesuprasti. Gal net godūs teutonų ordino misionieriai mėgino bažnytines dešimtines rinkti iš tų, kurie krikštui ruošėsi, bet dar jo nebuvo priėmę. Inocentas IV, norėdamas pašalinti tą pirmąją kliūtį bei sustabdyti pasitaikančius išnaudojimus, 1251 metų liepos 15 dieną rašo šitokio turinio paliepimą būsimiems Mindaugo karalystės bažnytinės organizacijos vadams: "Pasiremdamas mūsų autoritetu, griežtai įsakyk vyskupui, prelatams ir bažnyčių rektoriams, kurie bus Lietuvoje paskirti, kad dešimtinių rinkimo klausime paminėtojo karaliaus bei jo valdinių atžvilgiu taip elgtųsi, kad anie jaustų ne Viešpaties jungo sunkumą bei griežtumą, bet patyrę švelnaus suraminimo, papiktinimais negalėtų būti atbaidyti nuo švento pasiryžimo". (Theiner, Vet. Mon. Pol. et Lituan. I Nr. CI.) Kitoje to paties laiško vietoje popiežius ragina dvasiškiją netaikyti visu griežtumu neofitams kanoniškų sankcijų, patardamas elgtis su jais švelniai ir žmoniškai.

Švento Petro nuosavybės teisių suteikimas

Viduriniais amžiais Švento Petro nuosavybės teisių suteikimas turėjo ypatingos reikšmės. Visa tai ėjo iš anų laikų feodolizmo. Popiežius kryžiaus karų metu savanorius, besiruošiančius Šventos Žemės vaduoti, jų žmonas, vaikus bei turtą imdavo savon globon, pasižadėdamas saugoti nuo skriaudų ir smurto. Vėliau jis tuo pačiu būdu ėmė globoti ir atskiras krikščionių valstybes. Šv. Tėvo ne tik dvasinis, bet ir pasaulinis autoritetas buvo pasiekęs pačią viršūnę trylikto amžiaus viduryje. Jo balsas ne kartą turėjo lemiančios reikšmės Europos karalių rinkimuose, o nusikaltusį valdovą dažnai jis bausdavo ekskomunika. Prieš tokį sukildavo valdiniai, skelbdami naujus karaliaus rinkimus. Karalystė, kuri įsigydavo Švento Petro nuosavybės teises, būdavo tuo pačiu priimama į krikščioniškų karalysčių šeimą, kurių tarpe viešpataudavo didelis solidarumas. Paskelbti karą prieš vieną tokios šeimos narį reiškė kovoti ir su visa šeima. Be to, tokia kova sudarė paties popiežiaus įžeidimą. Jisai karą paskelbusią karalystę bausdavo ekskomunika.

Popiežius Inocentas IV suteikė Lietuvai Šv. Petro nuosavybės teises 1251 metais liepos mėn. 17 d. raštu: "...Mes tavo teisingus troškimus laikydami vertais dėmesio, maloniai priimame Šv. Petro teisėn ir nuosavybėn Lietuvos karalystę ir visas žemes, kurias su Dievo pagalba įsigijai arba ateityje įsigyti galėsi, ir jas, o taipgi ir tavo žmoną, vaikus bei visą šeimą skelbiame esant Šv. Sosto globoje, griežtai uždrausdami, kad kol Apaštališko Sosto tikėjime būsi, dėl paminėtos karalystės bei žemių niekas tavęs nedrįstų varginti ar užkabinti". (Theiner, Vet. Mon. Pol. et Lituan. I. Nr. CII. P. 49)

Inocentas IV šituo aktu pareiškė Mindaugui pilną pasitikėjimą. Jis buvo priimtas į ypatingų ir numylėtų Bažnyčios sūnų skaičių. Ta globa Lietuvos valdovas galės naudotis tol, kol jis pasiliks ištikimas Apaštalų Sostui. Pati privilegija taikoma ne tik toms Mindaugo žemėms, kurias jis dabar valdo, bet ir toms, kurias jis ateityje nukariaus. Mindaugą, jo žmoną, vaikus popiežius ima į specialią Apaštalų Sosto apsaugą. Švento Petro nuosavybės teisių suteikimas Lietuvai turėjo esminės reikšmės jos santykiuose su užsieniu. Jei dabar teutonų ordinas ar Valuinės kunigaikštis Danielius būtų skelbę Mindaugui karą, tai jie tuo pačiu būtų turėję kovoti ir su Apaštalų Sostu.

Mindaugo vainikavimas

Jau pats — ir tai draugiškiausias — Mindaugo delegacijos priėmimas, pirmieji du Inocento IV laiškai rodo, kad visai mažai betrūksta iki karaliaus vainiko suteikimo. Šito paaukštinimo Mindaugas nuoširdžiai norėjo ir siekė. Remiantis eiliuotąja Livonijos kronika, darosi aišku, kad tose derybose, kurias Mindaugas vedė prieš savo krikštą su teutonų ordino magistru, karaliaus vainiko gavimas buvo statomas kaip sąlyga naujam tikėjimui priimti. Pačioje Mindaugo karalystėje suvienijimo darbas jau buvo atliktas. Prieš keletą metų jo vardas tarptautinėse sutartyse figūravo, kaip visos Lietuvos valdovo. Žinoma, turėjo jis dar nemažai priešų, bet šie vieni viduje slapstėsi, kiti gi į rytus pabėgo. Karaliaus vainikas turėjo sustiprinti Mindaugo autoritetą ne tik tarptautinėje arenoje, bet ir vidaus politikoje. Karaliaus vainiką suteikti buvo popiežiaus privilegija, jis pats ar per savo atstovus ir vainikuodavo. Karūnavimą lydėdavo religinės apeigos.

Jei Mindaugas save ir savo karalystę pavedė visiškon Apaštalų Sosto globon ir tuo pačiu liko "filius specialis sanctae Romanae Ecclesiae", aišku, kad popiežius turėjo jį kuo nors ypatingai pagerbti, atžymėti. Inocentas IV 1251 metais liepos mėn. 17 dieną parašė įsakymą Kulmijos vyskupui Henrikui, kad šis, pasikvietęs į talką kelis prelatus bei vienuolius, vyktų į Lietuvą ir ten Apaštalų Sosto vardu Mindaugą vainikuotų karaliaus vainiku ne tik toms žemėms, kurias jis dabar valdo, bet kurias ir ateityje nukariaus. Toliau Šventas Tėvas nurodė, kad visi svetimšaliai, kurie Lietuvoje gyvena ar į ją atvyks, Mindaugą gerbtų, kaip karalių kataliką. Tuo raštu Mindaugas ir jo karalystė buvo išaukštinta, sulyginta su visomis kitomis vidurinių amžių katalikiškomis valstybėmis. Mindaugas, gaudamas karaliaus vainiką, laimėjo, ir tai labai daug. Jis buvo pirmutinis ir paskutinis Lietuvos karalius. Nors Lietuva Vytauto laikais buvo kur kas didesnė, platesnė, vienok pastarajam nebuvo lemta vainikuotis karalium.

Atrodo, kad Kulmijos vyskupas Henrikas skubėdamas turėjo išpildyti popiežiaus Inocento IV įsakymą, tačiau vainikavimo iškilmės įvyko tik 1253 metų liepos mėn. Kodėl net dvejais metais buvo suvėluota? Šaltiniai į šį klausimą neduoda tikslaus atsakymo, o istorikai pateikia keletą samprotavimų. Pagal vienus, Mindaugas tuo metu kariavo, tad ir vainikavimo iškilmes atidėjo ramesniam laikui. Ši nuomonė nėra tvirta. Iš kronikų neatrodo, kad tų dvejų metų tarpe būtų buvę didesnių mūšių. Juk valdovo krikštu ir Švento Petro nuosavybės teisių įgijimu pirmykštė koalicija jau buvo išardyta. Jei ir įvyko mažesni mūšiai rytuose, tai jie jokiu būdu negalėjo sutrukdyti vainikavimo iškilmių. Pačiam Mindaugui buvo svarbu kuo greičiau likti Lietuvos karalium. Kiti mėgina įrodinėti, kad dėl vainikavimo turėjo tarp Mindaugo ir vyriausio kryžiuočių ordino magistro Akkone vykti derybos, kurios ilgokai užtruko. Mindaugas nebuvo kryžiuočių ordino vasalas. Jis karaliaus karūną gavo iš paties popiežiaus, kuris jį ir jo karalystę paėmė į ypatingą globą, suteikdamas Švento

Petro nuosavybės teises. Šv. Sostas buvo ir pačiam ordinui aukščiausias autoritetas, tad visai būtų nesuprantama, kam gi būtų buvę reikalingos pačios derybos dėl vainikavimo iškilmių, o pagaliau vainikuoti turėjo ne ordino magistras, o Kulmijos vyskupas Henrikas. Veikiausiai nulėmė tai, kad gal Mindaugui rūpėjo kuo didesnį valdinių skaičių apkrikštyti, sulaukti pirmojo Lietuvos vyskupo, jam katedrą pastatyti, o tik tada vainikuotis karalium, kad svečiams ir jo valdiniams didesnį įspūdį padarytų. Vainikavimo iškilmės greičiausiai įvyko pagal vokiškąjį formuliarą. Tada turėjo būti trys vyskupai — metropolitas, kuriuo buvo Kulmijos vyskupas Henrikas, jo asistentai — Kuršo ir Ozilijos vyskupai, kuriems popiežius buvo pavedęs visas suteiktas privilegijas saugoti. Kas dar dalyvavo Mindaugo karūnavimo iškilmėse? Deja, dalyvių skaičius, jų vardai, vainikavimo iškilmių vieta pasiliks paslaptis tol, kol bus surasti nauji ir autentiški objektyvūs dokumentai.

Pirmosios dvi vyskupijos Lietuvoje

Popiežiui Inocentui IV, kaip ir karaliui Mindaugui, rūpėjo kuo greičiau sutvarkyti bažnytinę organizaciją Lietuvoje. Neįmanoma atsakyti, kas iniciatyvos ėmėsi — Šv. Tėvas ar Mindaugo delegacija — iškelti pirmųjų vyskupų klausimui mūsų krašte. Vienas dalykas yra kaip ir aiškus, kad ši problema audiencijos metu buvo aptariama. Tam pagrindą duoda popiežiaus įsakymas Kulmijos vyskupui Henrikui, ir tai dviem ar trim dienom praėjus nuo audiencijos, 1251 metais liepos mėn. 17 dieną, parinkti tinkamą kandidatą į Lietuvos vyskupus ir, asistuojant dviems kitiems vyskupams, jį konsekruoti. Dar daugiau sustiprina mūsų samprotavimą tas faktas, jog paliepime griežtai ir aiškiai pabrėžiama, kad pirmasis Lietuvos vyskupas būtų visiškai savarankiškas, kitaip tariant, priklausytų tik nuo Apaštalų Sosto. Mindaugas, matyti, bijojo, kad kryžiuočių ordinas po religine priedanga nesikėsintų į Lietuvos suverenumą. Tai galėjo lengvai įvykti, žinant visas ordino intrygas, užkulisius bei siekimus. Tad ir Lietuvos vyskupų priklausomumą tik nuo Apaštalų Sosto, galimas daiktas, pirmieji iškėlė audiencijos metu Mindaugo gudrūs diplomatai - pasiuntiniai. Kodėl Inocentas IV pavedė parinkti kandidatą, jį konsekruoti į vyskupus ne Rygos arkivyskupui Albertui, kuris gyveno arčiau, bet tolimesniam Kulmijos vyskupui Henrikui, kodėl pastarasis delsė įsakymą įvykdyti, tai vis atskiros problemos, dėl kurių istorikai nėra vienos nuomonės. Daugelis mano, kad šitoje painiavoje vyriausią vaidmenį vaidino teutonų ordinas. Jis juto, kad Lietuvos užgrobimo viltis nyksta, o vienok nuo jos nenorėjo atsisakyti. Jeigu iš tikrųjų taip yra buvę, tai Mindaugas juos nugalėjo. Galų gale buvo net du — Kristijonas ir Vitas — konsekruoti Lietuvos vyskupais. Tai įvyko 1253 m. Abu jie buvo subordinuoti tik Apaštalų Sostui. Tam tikra prasme buvo įsteigta Lietuvos bažnytinė provincija, ir ji liko atnaujinta vien 1926 metais, net keliems šimtmečiams nuo pirmųjų vyskupijų įkūrimo Lietuvoje praslinkus.

Inocento IV mirtis 1254 metis nutraukė tą didį draugiškumą, kuris buvo išaugęs tarp jo ir karaliaus Mindaugo. Per trejų metų laikotarpį klestėjo abipusis pasitikėjimas. Visuose Inocento IV laiškuose matyti, kad bet kokiuose ginčuose jis palaikė Lietuvos valdovo pusę. Jei ne popiežiaus globa ir Mindaugo išmintingumas aname kritiškiausiame momente, kada buvo susidariusi tokia stipri priešų koalicija, Lietuva galėjo būti nukariauta, sunaikinta, amžiams pavergta, o gal net visai išnykusi nuo žemės paviršiaus, kaip kad yra atsitikę su mūsų giminėmis.

D. Buračas — Galvutė

LITERATŪROS NUSIKALSTAMUMAS

Pastabos dėl A. Maceinos "Laiškų rašytojams" apie poeto būtį ir kūrybą

DR. A. BALTINIS

Praeitų metų "Aidų" 10 nr. pasirodė A. Maceinos "Laiškai rašytojams", kur nagrinėjama poeto būtis ir jo kūryba, stengiamasi įžvelgti poetinės kūrybos prasmė ir surasti jos vietą būties sąrangoje. Ir autoriui tikrai daro didelę garbę gili šio straipsnio problematika, nepaprasta loginė jėga tezių išvystyme ir jų pagrindime bei išvadose, aukštas poezijos, ypač jos prasmės supratimas, įjungiant poetinę kūrybą į religinę sritį ir padarant ją Dievo pėdsakų saugotoja ir žmonijos vadove net į antgamtinę sritį. Gražesnis ir gilesnis poetinės kūrybos įprasminimas vargu ar jau galimas. Tačiau šitas labai gilus ir įdomus poetinės būties ir jos prasmės nagrinėjimas remiasi ne tiek preciziškų faktų, fenomenologiniais terminais kalbant, fenomenų analizavimu, kiek loginių konstrukcijų kūrimu ir jų nuosekliu derinimu, dažnai nepaisant tikrovės ir jos reikalavimų. Tiesa, autorius sakosi, kad jis nori pralaužti kasdienybės lukštą ir matyti kūrėją tik "giliausioje jo paties tikrovėje", be kasdienybės spalvų, kurios, autoriaus manymu, kūrėją tik pridengia ir kliudo jį teisingai suprasti. Jis nori kūrėją suprasti tik iš jo kūrybos, nepaisant jo kasdieniškumo. Mums atrodo, kad šitas kūrėjo atitraukimas nuo jo kasdienybės susiaurina jo pažinimą, kliudo jį pamatyti "giliausioje jo paties tikrovėje". Šitoji "kasdienybė", tiesa, nepriklauso prie kūrėjo ir jo kūrybos "esmės", tačiau ji būtina šitai esmei suprasti ir kūrybos prasmei atskleisti. Literatūros veikalų nekuria kokia nors *estetinė būtybė*, bet *gyvasis žmogus*, asmenybės visuma, kuris jaučia gėrį ir blogį, myli, ieško ar neigia Dievą, kuris yra kilęs iš tam tikros šeimos, tautos, epochos, surištas tūkstančiais ryšių su savo meto visuomene ir ją deginančiomis problemomis. Visa šitoji "kasdienybė" atsispindi ir poeto kūryboje. Šios "kasdienybės" nepaisymas gali vesti kad ir prie labai gilaus ir tikro, tačiau nepilno poeto būties ir jo kūrybos nušvietimo bei kūrybos prasmės atskleidimo. Prie šios poeto ir jo kūrybos "kasdienybės" mes čia ir norėtume sustoti, iškeldami kai kuriuos klausimus bei abejojimus, surištus su poetinės kūrybos esme bei prasme, visai nepretenduodami į "pilną" ir galutinį šių klausimų išsprendimą, nes toks sprendimas, prie kurio jau nebūtų galima nieko pridėti ar iškelti kokių nors abejojimų, iš viso yra negalimas: "Tik dalimis mes žinome ir dalimis pranašaujame" (I Kor. 13, 9)

1. *Poetinės kūrybos esmė*

Didelis ir nemirštamas moderniosios filosofijos nuopelnas yra būtyje, be jos esmės ir buvimo, dar ir jos *vertingumo* atskleidimas. Senovės ir viduramžių filosofai būtyje skyrė tik esmę ir buvimą, bet būtyje glūdintį vertingumą nors ir nujausdavo, tačiau jį nuo pačios būties neskirdavo. Tik naujųjų laikų filosofija aiškiai atskyrė būtį ir jos vertingumą, išvystė plačią vertybių filosofiją, kuri duoda naujos šviesos ir poetinei kūrybai suprasti.

Pagal Aristotelį ir juo sekusią scholastiką pažinimas yra būties *atvaizdavimas*. Visi šios filosofinės krypties atstovai ir poetinės kūrybos esmę mato būties imitacijoje, realybės kopijavime. Jiems poetinė kūryba yra tik būties nuorašas, būtyje glūdinčios idėjos išryškinimas, vaizdinėmis priemonėmis. Priešingai mano Kantas. Jam pažinimas yra ne būties atvaizdavimas, bet jos *sukūrimas*. Tikrovė yra pažįstančiajam ne pirm duota, bet sukuriama pačiu pažinimo vyksmu. Ši pažiūra vyrauja vokiečių idealizme ir egzistencializme. Šios krypties atstovai ir poetinės kūrybos esmę mato tik formoje ir kūrinį laiko priklausantį tik nuo kūrėjo. Čia poeto žodis yra "būties statymas, *poetas grindžia būtį*" (Rilke). Atrodo, kad A. Maceina laikosi šios pažiūros arba yra bent stiprioje jos įtakoje, nes jis, kalbėdamas apie poeto būtį, teigia absoliučią kūrinio priklausomybę nuo jo kūrėjo. (Plg. 446 psl.)

Pagal vertybių filosofiją (fenomenologiją), pažinimas yra ne būties atvaizdavimas ir ne jos sukūrimas, o tik *atskleidimas*. Poetinės kūrybos esmė pagal šią filosofiją yra būtyje glūdinčių *estetinių vertybių atskleidimas ir jų apipavidalinimas žodžiu*. Poetas gali apipavidalinti tik tai, ką jis pirma įžvelgia vertybių pasauly. Šis įžvelgimas yra intuityvinis, ne proto, bet visos žmogaus dvasios veiksmas. Pirm visokio apipavidalinimo turi eiti intuityvinis įžvelgimas, poetas sukuria tik tai, ką jis pirma įžvelgia. Kūrybos esmė nėra vien tik apipavidalinime-formoje, kaip kad ji nėra vien estetinių vertybių įžvelgime. Esmė yra įžvelgimo ir apipavidalinimo *tobulame susijungime*. Poezija, Rickerto pasakymu, tada gema, kada laimingą valandą turinys su forma susižieduoja. Čia tat yra išsaugojamas kūrėjo savarankiškumas ir pati kūrybos esmė, kuri negali būti tik būties imitacijoje, bet turi duoti ką nors *naujo*, tačiau šitas "naujas" nėra vien kūrėjo fantazijos padaras, o turi pagrindą būtyje — yra joje glūdinčių vertybių atskleidimas.

2. Kūrėjo laisvė ir atsakomybė

Supratus poetinę kūrybą kaip estetinių vertybių atskleidimą, kūrinys jau absoliučiai nepriklauso nuo kūrėjo, kūrėjas jo nesukuria iš "nieko", bet apipavidalina tai, ką jis įžvelgė vertybių pasauly. Tad ir jo laisvė yra ribota tiek pačiame kūrybos vyksme, tiek ypač jo pasėkose. A. Maceina, atrodo, pripažįsta kūrėjui kūrybos srity absoliučią laisvę ir neuždeda jam jokios atsakomybės: "Tavo, mielasis Poete, sukurtoje tikrovėje nėra nei puolimo nei atpirkimo, nei Rojaus nei Golgotos. Tu šauki žmones iš nebūties ir juos žudai, nejausdamas už tai nė mažiausio sąžinės graužimo. Tu vaizduoji juos padugnėse, nemanydamas nusikalstąs šeštajam Dievo įsakymui. Tu įdiegi į jų širdis meilę ir neapykantą; Tu juos jungi ir skiri, nusmukdai ir pašventini, visiškai pagal savo nuožiūrą, *nesiimdamas už tai jokio atsakingumo.*" (mano pabraukta. A. B.) Tiesa, kol kūrėjas pasilieka vien estetinėje srityje, atskleidžia vien estetines vertybes, jo veiksmas iš tikro yra pats nekalčiausias ir jam nėra už tai jokios atsakomybės. Šioje srityje iš tikro nėra nei puolimo nei atspirkimo, nei Rojaus nei Golgotos. Tačiau kaip tik dėl to, kad šioje srityje nėra nei puolimo nei atpirkimo, ji yra siaura, vienašališka ir paviršutiniška, ir faktiškai kūrėjas niekad neišsitenka vien šioje srityje, bet ją peržengia. Toje kūryboje jis yra ne tik "giliausioje jo paties tikrovėje". Ten yra ir jo "kasdieniškumas", o šiame kasdieniškume yra ir puolimas ir nuodėmė, ir kaip tik dėl šio "kasdieniškumo" kūrėjas yra už savo kūrybą atsakingas ir, kaip toliau matysime, šį atsakingumą labai jaučia. Dailioji literatūra iš esmės niekad nepasilieka tik estetinių vertybių srityje, bet visada kartu atskleidžia ir kitas vertybes: vitalines ir dvasines, tarp kurių svarbiausios etinės ir religinės. Ir veltui yra visos estetų pastangos šią sritį padaryti nepriklausoma pagal dėsnį l'art pour l'art. Nors teoretiškai galima įrodyti visų vertybių harmoniją, tačiau gyvenime dažnai sueina į koliziją malonumo vertybės su vitalinėmis (daug gardžių dalykų kenkia sveikatai), ar su etinėmis (pav. svetimoteriavime); teisingumo vertybės su utilitarinėmis (ne visada naudinga sakyti tiesą), utilitarinės su estetinėmis (daugelis naudingų dalykų nėra gražūs), ir taip be galo. Ypač šis vertybių kryžiavimasis vyksta literatūrinėje kūryboje, nes ši kūryba iš esmės yra vertybių sritis, ir kūrėjas jau pačiame kūrybos vyksme turi apsispręsti ir faktiškai *apsisprendžia* už vienas ar kitas vertybes ir todėl yra už savo kūrybą atsakingas. Todėl Thierry Molnier rašo: "Rašytojas žino, kad jis duoda žmogui *kitką ir daugiau*, negu tik žaislą, kad jis yra visuomenėje, nori jis to ar nenori, neramumo ir pasikeitimų veiksnys, kad jis *neišvengiamai* teigia vienas vertybes ir neigia kitas. Jei jis sukuria sieloje neramumą ir žadina sukilti, kokia teise jis tai daro? Jei jis žadina žmoguje kantrybę ir migdo jį, tai dar kokia teise jis tai daro? Jis visada yra žmogus su tam tikromis *moralinėmis tendencijomis*, ir jei jis skelbia nemoralumą ar viršmoralumą, jis vis dėlto lieka *moralės sferoje.* (mano pabraukimai. A. B.). Ir jei jis paskelbia, kad jo uždavinys nėra mokyti, tai vis dėlto jis moko"[1]). "Rašytojo darbas, sako toliau Molnier, yra darbas, kuris kaip tik tada, kai jis paskelbia save neatsakingu, yra surištas su didžiausia socialine atsakomybe". O J. P. Sartre apibūdina rašytoją kaip žmogų su "bloga sąžine", t. y., kad rašytojas sielos gelmėse jaučiasi kaltas dėl savo kūrinių. Šis kaltumas apsireiškia kaip *baimė rašyti*, ir dėl jos daugelis rašytojų sunaikina savo kūrinius ar net meta rašyti. Tai yra pačių rašytojų pasisakymai, iš kurių matyti, kad jie nepergyvena savo kūrybos kaip "nekalčiausios iš visų užsiėmimų", nesiimdami už ją "jokio atsakingumo", bet kad jie kurdami jaučia ir kaltę ir atsakingumą, ir kad šis atsakingumo jausmas yra toks stiprus, jog rašytojas dėl jo kartais net kūrybą meta.

Jei rašytojo atsakingumas kyla jau iš pačios jo kūrybos esmės, tai dar labiau iš tos įtakos, kurią jo kūriniai daro gyvenimui. Jei spauda apskritai yra laikoma didžiąja pasaulio galybe, tai ypač tokia yra poezija ir dailioji literatūra, nes ji yra ne tik mėgiamiausia ir plačiausiai skaitoma, bet ir pačia savo specifine struktūra yra pajėgiausia veikti žmogaus dvasią. Mes čia negalime leistis į smulkų šios literatūros veikimo nagrinėjimą. bet prisiminkime tik visuotinai psichologijoje priimtą tezę apie mūsų psichinės struktūros *idėjiškai-motorišką prigimtį*: *mintys ir vaizdai turi palinkimą pereiti į veiksmus.* Visas minčių ir vaizdų pasaulis yra surištas su minimaliais, kartais vos pastebimais, atitinkamų organų judesiais: galvojant apie sunkaus daikto kėlimą, susitraukia raumenys, galvojant apie gardų valgį, atsiranda burnoje seilės, ir taip vyksta visoje psichofizinėje žmogaus struktūroje. Einant šiuo dėsniu, žmogus nori visa įvykdyti, ką jis knygose išskaito. Policija žino daug atsitikimų, kur jaunuoliai, prisiskaitę nuotykių romanų, nori slaptai iškeliauti į svetimus kraštus; sukuria slaptas draugijas, kur stengiasi išmėginti romanuose išskaitytą gyvenimą. Jei laikraščiuose aprašomas koks kriminalinis nusikaltimas, tai policija gali drąsiai laukti nusikaltėlio, kuris šį nusikaltimą bus iki smulkmenų pakartojęs. Kas nėra Amerikoj matęs "kaubojų", kurie šaudo visose gatvėse ir kartais nušauna savo tėvus pagal kaubojiškų filmų pavyzdį. Nėra abejonės, kad labai rafinuotų seksualinių nusikaltimų, ypač jaunimas, išmoksta iš atitinkamos literatūros. Dėl psichomotorinės žmogaus prigimties, daugelio neigiamų reiškinių aiškinimas, norint juos pasmerkti, sulaukia priešingų rezultatų: reiškinio pasmerkimas ir iš jo išvestas dorovinis pamokymas pamirštamas, o lieka susidomėjimas pačiu reiškiniu ir jo pakartojimas gyvenime. Ir

[1]) Arche, 1945 m. 12 nr.

taip iš netaisyklingų žodžių aiškinimo išmokstama netaisyklingai kalbėti, iš priešalkoholinių parodų — degtinę gaminti, iš seksualinio švietimo — seksualinių nusikaltimų, o neigiamų tipų ir padugnių vaizdavimas literatūroje padaugina jų skaičių gyvenime. Vienas asmuo, perskaitęs šv. Jeronimo laiškus, pasakė: "Jo aistrų stiprumas mane labiau sužavėjo, negu jo atgaila". Senasis Solonas kartą barė aktorių dėl nedoro tipo vaizdavimo scenoje, o kai šis teisinosi, kad tai buvę tik juokais, Solonas atsakė: "Rytoj turgavietėj šie juokai virs tikrove." Todėl kažkas yra pasakęs: "Pamokslas apie nedorybes pats savyje yra nedoras". Tai yra tikras ir gilus įžvelgimas į žmogaus prigimtį. Yra dalykų, apie kuriuos yra didesnis nusikaltimas kalbėti ar rašyti, negu juos daryti, nes iš raštų juos daryti išmoksta tūkstančiai.

Jei mintys ir vaizdai sukelia atitinkamus judesius, tai šie judesiai iš savo pusės sukelia tas mintis ar vaizdus, kurie natūraliai su šiais judesiais surišti. Todėl norint supykusį nuraminti, reikia jį ramiai pasodinti ir neleisti jam vaikščioti ir gestikuliuoti, nes tada jo pyktis vis didėja ir gali pasiekti nepaprastos įtampos. Šiuo dvasios ir kūno savitarpiu veikimu yra paremta vadinamoji "įsijautimo teorija", pagal kurią mes galima "įsijausti" į kitą asmenį ir išgyventi tuos pačius jausmus ir mintis, kurias jis pats turi. Skaitydami literatūrinį kūrinį, "įsijausdami" į jį, mes, nors šiek tiek perkeistu būdu, išgyvename tą patį, ką ir autorius išgyveno.

Prie šių veiksnių, einančių iš žmogaus prigimties, prisideda dar veiksniai, kylantieji iš pačios literatūros: ritmas, rimas, garsų sąskambis, pakartojimai ir kitos poetinės priemonės. Šiomis priemonėmis užmigdomas protas, jausmai nukreipiami rašytojo norima kryptimi, pažadinamos slaptosios pasąmonio jėgos, kurios jau išeina iš valios kontrolės, ir žmogus pasijunta tarsi aukštesnių būtybių ar dievų įtakoje. Iš čia kyla toji giesmės galia ir tas poetų garbinimas, laikant juos kunigais, pranašais magais, net dievais.

Dėl šių veiksnių, einančių tiek iš žmogaus prigimties, tiek iš pačios literatūros esmės, literatūrinio kūrinio įtaka nėra tik paviršutiniška, bet veikia žmogų iki pačių jo asmenybės gelmių. Ji gali mus prieš mūsų pačių norą įtraukti į žemus ir nešvarius pergyvenimus, sužadinti mumyse tamsius pasąmonyje glūdinčius instinktus, padaryti mus nusikaltėliais ar išsigimėliais, ar juokingais gyvenimo nevykėliais. Ispanų rašytojas Cervantes mums pasakoja, kad Don Kichoto keistas gyvenimo būdas priklauso nuo riterių romanų skaitymo. O prancūzų 17 a. "salioninė" publika, kurią išjuokė Moliere savo komedijose, atsirado Honore d'Urfe pastoralinio romano įtakoje. Juokingi mums atrodė ir 1940 m. bolševikų kareiviai, kurie kiekviena proga mums kartojo propagandinės literatūros įkaltas formules apie sovietinio gyvenimo laimę. Šitokie stiprioje literatūros įtakoje esantieji žmonės atrodo dirbtiniai ir keisti, jie neranda gyvenime savo tikros vietos, įvyksta su jais nesusipratimai, todėl jie yra labai gera medžiaga komikams.

Tačiau literatūros įtaka nevisada yra tokia didelė, kad ji žmogų padarytų nusikaltėlį ar komišką. Šie visi žmonės nespėja literatūros pasisavinti ir su ja suaugti. Daugumas žmonių literatūrą pasisavina normaliai ir su ja suauga taip, kad nei jie patys nei kiti to nepastebi. Šis pasisavinimas vyksta visą mūsų gyvenimą, bet intensyviausias yra mokyklos lankymo ir brendimo metu, kada dažnai "apryjame" ištisas bibliotekas. Šito literatūros veikimo įtakoje susidaro mūsų jausmų ir minčių pasaulis, susikuria mūsų dvasinio gyvenimo rūmai, vadinami pasaulėžiūra, kuri turi lemiančios reikšmės visam mūsų gyvenimui. Per juos, lyg per kokią prizmę, mes matome gyvenimą. Ir jei ši prizmė yra kreiva ar nešvari, tai kreivas ir nešvarus yra ir visas mūsų gyvenimas. Šitokioje literatūros įtakoje yra visi kultūros žmonės, nežiūrint, ar jie daugiau ar mažiau mokėsi ar skaito, nes mažiau mokytiems ir mažiau ar visai neskaitantiems vadovauja mokytieji ir skaitantieji, kurie dvasioje stovi už juos aukščiau ir kurių mintis jie pasisavina.

Yra manančių, kad literatūra gali būti kenksminga net savo gausumu. Literatai yra nepraktiški, ne "šio pasaulio" žmonės. Jei jų yra daug, tai jų įtaka gali būti pavojinga visuomenės egzistencijai. Senovės graikai buvo stiprioje literatūros įtakoje, o jų politinis gyvenimas buvo netvarkingas ir privedė valstybę prie žlugimo. Panašiai dabar darosi Prancūzijoje, kur taip pat literatūros įtaka labai didelė. O senoji rusų aristokratija žlugo iš dalies dėl to, kad ji gyveno šiame "žaismo" pasauly ir nematė didžiųjų socialinio gyvenimo žaizdų.

Jei jau literatūra gali būti kenksminga net kiekybės atžvilgiu, tai ypač ji gali būti tokia *kokybės* atžvilgiu. Kiekybės atžvilgiu ji gali pakenkti tik rinktiniams žmonėms, o savo kokybe ji veikia plačiausias žmonių mases, kurios kaip tik yra labiausiai pakliautos menkavertės literatūros įtakai, nes jos neieško formos, o tik turinio. Čia reikėtų apžvelgti, kokia literatūra kokybės atžvilgiu yra kenksminga. Tačiau klausimas yra toks platus ir sudėtingas, o menkavertės literatūros rūšys tokios įvairios, kad neįmanomas čia kiek smulkesnis jų nagrinėjimas. Apskritai galima pasakyti, kad kokybės atžvilgiu yra kenksminga visa toji literatūra, kuri griauna *žmonijos egzistencijos pamatus. O šie pamatai yra — etika, atremta į religiją,* nes bereliginė etika, kaip rodo istorija, visada buvo nesėkminga. Daug tautų, kurios kadaise buvo galingos, šiandien yra žlugusios. Mokslininkai, nagrinėdami tautų žlugimo priežastis, yra priėję vieningos išvados, kad tautos žlunga tada, kada sugriūva jų religiniai ir etiniai pamatai. Be etinių normų negali stovėti jokia tauta, jokia visuomenė, jokia kultūra. Mūsų laikotarpis, paneigęs etinių normų

pastovumą ir jų pamatą — religiją, yra pakirtęs savo egzistencijos pamatus ir priėjęs prie visokių krizių siautėjimo. Visa mūsų dienų katastrofa *savo esme yra etinė katastrofa*. Mūsų dienų etiniai pamatai — bereliginė etika — pasirodė per silpni technikinių gundymų, ypač karo technikos akivaizdoje. Nacizmas, komunizmas ir kitos panašios ideologijos yra galimos tik tiek, kiek yra sugriauta krikščioniškoji moralė ir jos vietą užėmęs primityvųjų instinktų siautėjimas. Šios rūšies ideologijos tad ir mato didžiausią kliūtį savo plitimui religijoje ir stengiasi ją sunaikinti. Etines normas griauna visi tie rašytojai, kurie pataikauja miniai, erzindami jos žemuosius instinktus, nuotykių, karo baisumų, kriminalinių nusikaltimų ir ypač seksualinių išgyvenimų vaizdavimu, neigiamų tipų idealizavimu, o religinių ir etinių idealų sukarikatūrinimu ir jų išjuokimu.

Todėl iškilus konfliktui rašytojo sąžinėje tarp etinių ir estetinių vertybių, jis *visada turi apsispręsti už etikos primatą*. Etikos normos liečia jį *ne kaip profesijos* atstovą, bet kaip *gyvąjį žmogų*, joms yra pakliauti visi žmogaus veiksmai, taigi ir literatūrinė kūryba. Bet jei už tokį etikos primatą ir neapsispręstų atskiras rašytojas, jei jame ir nebūtų "apsisprendimo rimties", tai tokią apsisprendimo rimtį turi turėti tauta, kuri nori egzistuoti. Ypač tai svarbu mums, kurie stovime tarp gyvybės ir mirties, tačiau nuo mūsų pačių priklauso, ar mes kaip tauta išnykstame ar pasiliekame. Yra galima, mums, kaip tautai, išlikti labai ilgai, nors ir būtume atitraukti nuo savo žemės ir išblaškyti po visą pasaulį. Čia mums pavyzdys — žydų tauta, kuri tokiose aplinkybėse išliko net 2500 metų! Tačiau mes išliksime tik tada, kai gerbsime etines ir religines vertybes, kuriose glūdi tautų egzistencijos pamatai.

Jei rašytojas savo kūryba griauna šiuos visuomenės egzistencijos pamatus, visuomenė turi teisę gintis ir jo kūrybą pasmerkti. Ir čia ne visuomenė nusikalsta rašytojui, varžydama jo "laisvę", bet rašytojas nusikalsta visuomenei, įžengdamas į jam *svetimų* vertybių sritį. *Rašytojas yra suverenus tik savo estetinių vertybių srityje, o ne kitose.* Jei jis negerbia šių svetimų vertybių, visuomenė teisingai jį smerkia, nežiūrint, ar jis tai daro sąmoningai ar nesąmoningai. Visuomenė negali reikalauti, kad rašytojas savo kūriniuose iškeltų tas vertybes, kurios jai brangios, nors jei jis tai daro, visuomenė lieka jam dėkinga. Tačiau visuomenė gali reikalauti, kad rašytojas būtų *garbingas*, neišniekintų tų vertybių, kuriose glūdi jos egzistencija.

Galima sakyti, kad šioji neigiamoji įtaka visuomenei kyla tik iš *netikros* literatūros. Kas yra tikra ir kas netikra literatūra, nesutaria rašytojai ir literatūros kritikai, ir šis klausimas dar jokiu būdu nėra iki galo išmąstytas. Bet nors jie mums ir nustatytų, kas yra tikroji literatūra, tai iš to būtų maža naudos, jei tokia literatūra būtų tik literatūros teorijoje, o ne gyvenime. Todėl mes čia kalbame apie tą literatūrą, kuri tokiu vardu šiandien vadinama, ir kuri faktiškai formuoja mūsų dienų žmogų. Ir jei iš vienos pusės sakoma, kad rašytojas atvaizduoja tik gyvenimą, todėl kaltas ne jis, o gyvenimas, tai čia tik iš dalies tiesa. Gyvenimas yra toks platus ir sudėtingas, kad jį visą atvaizduoti neįmanoma jokiame literatūros žanre, o juo labiau poezijoje. Jis turi visada pasirinkti tik dalį šio gyvenimo, o kokią dalį jis čia pasirinks, priklausys nuo jo asmenybės. O jei sakoma, kad rašytojas atvaizduoja aukštesnę tikrovę ir kad šita tikrovė yra "tikresnė" už mūsiškę, tai vistiek ši aukštesnioji tikrovė priklausys nuo spindulių lūžimo rašytojo sielos prizmėje, ir šis spindulių lūžimas apspręs šios aukštesnės tikrovės kokybę. Todėl drąsiai galima teigti, kad visuose dailiosios literatūros kūriniuose yra tam tikra "tendencija". Kokia bus ši tendencija, ar ji skaitytoją kilnins ir kels aukštyn, ar ji smukdins žemyn, pareis nuo rašytojo asmenybės. Jei ši asmenybė bus kilni, tai kels ir skaitytoją, jei ji bus žema ir nešvari, tai tokia bus ir kūryba, nežiūrint, ar toje kūryboje būtų atvaizduotas "gyvenimas" ar aukštesnioji tikrovė. Rašytojui tinka Mykolo Angelo žodžiai, rašyti Viktorijai Kolonai: "Neužtenka, kad tapytojas būtų didelis menininkas. Aš manau, kad jo gyvenimas turi būti tyras ir šventas, kiek tik galima." Ir tai yra pati giliausioji išmintis, išėjusi iš dieviškų Kristaus lūpų: "Angių veisle, kaip jūs galite kalbėti gera, būdami pikti? Juk burna kalba iš širdies pilnumo. Geras žmogus išima iš gero iždo gerų dalykų, o piktas žmogus iš pikto iždo išima piktų dalykų (Mato 12, 34-35).

Nors rašytojas kūrybos momentą ir būtų visagalis, nors jis ir kurtų aukštesnę tikrovę, kuri būtų pakliauta tik tiems dėsniams, kuriuos diktuoja jo meniškoji intuicija, tačiau, kai tik kūrinys yra sukurtas, jis atsiskiria nuo kūrėjo, tampa savarankiška realybe, kurio įtaka jau nebepriklauso nuo autoriaus norų bei intencijų. Jo sukurtas kūrinys jau nebepriklauso vien tik nuo jo, bet ir nuo tų asmenų, kurie jo kūrinį skaito, ir nuo tų aplinkybių, į kurias jo kūrinys patenka.

Nors rašytojas ir manytų, kad jo kūrinio ar giesmės vertas klausytis tik Dievas, tai vis dėlto jo klausytojai bus ne dievai, o tik *žmonės*. Dalis šių klausytojų ar skaitytojų bus aukšto moralinio lygio, jie ieškos kūrinyje tik *estetinio* pasigėrėjimo, ir jiems nepakenks ir dorovės atžvilgiu abejotinas siužetas. Kita dalis, o jų bus dauguma, ieškos kūrinyje ne estetinio pasigėrėjimo, bet turinio, o jei šis turinys moraliniu ar religiniu atžvilgiu bus iškreiptas, jis sunkiai sužeis šių skaitytojų sielas. Ir veltui tada sakysime, kad literatūra nekalta, o pats skaitytojas, kuris nesugeba jos suprasti. Argi galima dėl šių estetinių vertybių žaisti nors ir naivių skaitytojų sielas?

T. VALIUS

ALYVŲ DARŽE

Rašytojo atsakingumas priklauso ir nuo meto, kuriuo jis gyvena. Taikos ir saugumo metu ir rašytojas gali sau daugiau leisti. Bet kada tauta iš paskutiniųjų kovoja dėl savo egzistencijos, rašytojas turi savo kūryba šiuos tautos egzistencijos pagrindus stiprinti, o ne juos griauti.

Iš čia matyti, kad literatūrinė kūryba negali būti "vienas iš nekalčiausių užsiėmimų, dėl kurios rašytojas nesiimtų jokio atsakingumo" ir leistų į viešumą visa, ką sukuria jo fantazija, bet kad jo užsiėmimas yra surištas su didžiausia atsakomybe tiek prieš savo tautą, tiek prieš gyvenamąjį metą, tiek prieš savo sąžinę. Šis atsakingumas kyla iš pačios kūrybos esmės, nes ji yra *žmogaus* veiksmas ir kaip toks pakliautas moralės dėsniams, ir iš tos įtakos, kurią literatūra turi gyvenimui. Todėl žymus mūsų meno ir literatūros kritikas Dr. J. Grinius sako: "Pirmiausia reikia sutikti su egzistencialistais, kad rašytojas, kaip kiekvienas žmogus, yra laisvas ir turi būti laisvas. Jis laisvas savo vidiniais apsisprendimais ir ne tiek išviršiniais fiziniais veiksmais. Tačiau rašytojo, kaip kiekvieno kito, laisvė nėra neribota, nes nėra absoliutas. Jau nekalbant apie išviršinį pasaulį, jo laisvei pirmiausia ribas nurodo jo sąžinė ir tie etikos dėsniai, kurie yra įgimti žmogui. Jei rašytojas yra krikščionis, jam dar privaloma Kristaus apreikštoji dorovė su Dievo ir artimo meilės dėsniu".[2])

Buvo laikai, kada tai buvo savaime suprantama, ir rašytojai jautė už savo kūrybą didžiausią atsakingumą. Nėra abejonės, kad daugumas mūsų lietuvių ir pasaulio rašytojų ir dabar laikosi šios pažiūros. Net toks ateizmo šulas Sartre sako: "Rašytojas turi būti pilnas atsakomybės jausmo. Jis yra atsakingas už viską, už praloštus ir laimėtus karus, už revoliucijas, už priespaudą. Jis yra prispaudėjų bendradarbis, jei jis nėra prispaustųjų užtarėjas." Ir jei mūsų kultūra šiandie išgyvena sunkią krizę, tai didžiausia atsakomybė už tai tenka literatūrai.

Aukšta rašytojų moralė išugdė tą pagarbą knygai ir apskritai spausdintam žodžiui, kuri primityviuose žmonėse yra užsilikusi iki mūsų dienų: kad visa, kas knygose parašyta, yra tikra ir teisinga. Ir jei šiandie nėra visuomenėje meilės ir pagarbos knygai ir rašytojui, tai čia nėra kaltas vien tos visuomenės "sumaterialėjimas", bet ir toji neigiamoji įtaka, kurią knyga yra padariusi skaitytojui, sugriaudama jo asmenybę ir iškreipdama jo gyvenimą. Nejausdamas už savo kūrybą jokio atsakingumo, rašytojas yra išpylęs ant visuomenės tą melo ir apgaulės jūrą, kurioje jau sunku surasti tiesos grūdų. Negali skaitytojas pasitikėti ir literatūros kritikais, nes jie, vertindami knygą vien estetiniu atžvilgiu, nepastebi, kad toji knyga pilna dekadentizmo ir nemoralumo. Geriau yra, jei kokioje tautoje yra tik vidutiniai, bet etiškai vertingi rašytojai, negu dideli menininkai, bet nemoralūs. Estetinių vertybių trūkumas sužeidžia tik nedidelį skaičių skaitytojų, kurie šių vertybių ieško kūrinyje, tuo tarpu etinių vertybių trūkumas sužeidžia daugumą ir sugriauna pačius gyvenimo pamatus. Menka estetiniu atžvilgiu literatūra nors ir gadina estetinį skonį, bet ji dažnai ugdo kitas vertybes — etines ar religines, — kurios yra svarbesnės gyvenimui, negu estetinės.

3. Poetinė kūryba ir religija

Menas ir religija yra labai giminingos dvasinio gyvenimo arba vertybių sritys, todėl yra pavojus šias sritis sukeisti. Jei religija dažnai sumaišoma su filosofija, etika ar net kultūra, tai ypač ji sumaišoma su menu. Poetai dažnai laiko savo kūrybą vienoda su religija ir save vadina pranašais ar net kunigais. Taip darė Goethe, Hoelderlinas, Rilke ir daugelis kitų. Tačiau modernioji vertybių filosofija šias sritis jau griežtai skiria. Etinės, estetinės ir religinės vertybės yra skirtingos tiek savo *esme,* tiek skirtingais žmonių *tipais,* kurie jas atskleidžia. Poetas ir šventasis yra visai skirtingi žmonių tipai. Poetas atskleidžia estetines vertybes *žodžiu* (atskleidžia ir kitas vertybes, bet šios nėra jam būdingos!). Jis gyvena savo kūriniuose ir tik tol, kol jo kūriniai išlieka. Šventasis atskleidžia religines vertybes ne žodžiu, bet *dvasia.* Religinės vertybės — šventumas — sklinda iš dvasios į dvasią, ir materialiniai simboliai joms sklisti nėra būtini. Todėl šventasis nerašo veikalų, o renkasi mokinius ir jiems perteikia savo dvasią. Šventasis toliau gyvena savo mokiniuose ar jų sudarytoje religinėje bendruomenėje. Kristus — absoliutinis Šventumas — nepaliko rašytų veikalų, o tik gyvų žmonių bendruomenę, kurioje toliau gyvuotų Jo dvasia.

Tiesa, religija pasinaudoja ir materialiniais simboliais, tačiau jai šie simboliai nėra *esminiai,* bet tik *antraeiliai.* Jie visada yra tik ženklai, rodantieji į tikrąsias religines vertybes, o ne pačios šios vertybės. Tarp šių ženklų labai svarbią vietą užima ir poezija, nes estetinės vertybės labai artimos religinėms. Grožis yra kažkas *objektyvaus.* Jis yra pasisavinimas ir juo gėrimasi. Jis turtina žmogaus dvasią ir iš dalies keičia patį žmogų. Iš čia jo giminingumas su religija, kuri praturtina žmogaus dvasią iki dieviško tobulumo ir pakeičia ją iš esmės, sukurdama *naują* būtį. Nors A. Maceina ir griežtai skiria poeziją nuo religijos, tačiau jis yra stiprioje estetizmo įtakoje, o kai kur poezijai priskiria religines ypatybes. Ypač poezijos sureliginimas matyti iš šių vietų: "Visuotinis pasaulio keitimas prasideda jau poezijoje. *Transfigūracinis poezijos bruožas yra jai esminis,* ir tuo pačiu jos ryšys su pasaulio išganomuoju perkeitimu yra nepaneigiamas." (450 p.) Menas, kaip matėme, iš dalies keičia būtį,

---

[2]) Rašytojo laisvė ir įsipareigojimai, Aidai, 1948 m. nr. 15 252 psl.

tačiau šis keitimas nėra toks, kaip ir religinis. Pripažinti poezijai "esminį transfigūracinį bruožą" galima tik tada, kai religinė sritis nėra griežtai skiriama nuo estetinės. Šis keitimas gali būti suprastas tik labai tolima ir jokiu būdu ne esmine prasme. Artintis poezijos priemonėmis prie išganomojo pasaulio perkeitimo yra tas pat, kaip artintis prie saulės, įlipant iš pirmojo namo aukšto į antrąjį. Poetinė kūryba, kaip ir kultūra apskritai, savo kūrybos pirmavaizdžius turi pati savyje ir niekad negali išsemti viso savo srities tobulumo. Daugumas poetų savo kūryba lieka vitalinių vertybių srityje, nedaugelis įžengia į dvasinę sritį, o labai retas į religinę. Bet jei poetui pasiseka savo kūrinyje realizuoti religines vertybes, tai tikrai toks kūrinys turi transfigūracinį bruožą ir keičia pasaulį religiškai. Bet čia jis keičia pasaulį ne dėl *estetinių*, bet dėl *religinių* savo vertybių. Stebuklingieji paveikslai dažnai būna menkos meniškos vertės.

Taigi tikrasis Dievo pėdsakų saugotojas ir atstatytosios būties šauklys yra šventasis, o poetas juo gali būti tik labai tolima ir perkelta prasme, kiek jo kūryba atskleidžia dvasinį pasaulį apskritai, ir kiek estetinės vertybės palengvina perėjimą į religinę sritį. Nors religija pasinaudoja estetine kūryba, kaip ir apskritai kultūra, kaip ženklu, tačiau religijai iš esmės nėra reikalinga nei poezija nei kultūra, nes ji sklinda iš dvasios į dvasią betarpiškai. Dogmos ir kiti religiniai simboliai yra tik strėlės, rodančios šios dvasios sklidimo kryptį, bet nėra pati religija. Jei šie simboliai sumaišomi su pačia religija, tai religijos esmė iškreipiama, ir religija sunaikinama. Religija eina pirm kultūros tiek laiko, tiek esmės sąrangos atžvilgiu, ji persunkia kultūrą, ją formuoja ir palaiko. Religija be kultūros gali egzistuoti, jokiu būdu ji nepriklauso nuo kokios aukštesnės kultūros, nes ją turi visos primityvios tautos, tačiau kultūra be religijos negali būti. Keičiantis religijai, keičiasi ir kultūra, mirštant religijai, miršta ir kultūra.

A. Maceina poetinę kūrybą pavadina žaismu, sugretina ją su dieviškuoju buvimo ir veikimo būdu, kuris, autoriaus manymu, yra taip pat žaismas, ir teigia, kad poetinė kūryba yra dieviškosios būties atvaizdas. Mums šis sugretinimas atrodo dirbtinis, neturintis atramos tikrovėje. Dieviškojo buvimo būdas yra Jo absoliutumas. Dievas būna ir veikia *absoliučiai*. Šiuo savo absoliutiškumu Dievo buvimo ir veikimo būdas *esmiškai* skiriasi nuo žmogaus buvimo ir veikimo būdo, kuris veikia ir būna *reliatyviai-ribotai*. Žmogus — ribota būtis, būna ir veikia ribotai, nors savo buvimo šaknis turi Absoliute ir absoliutiškumo siekia. Iš šio žmogaus ribotumo ir kyla visos jo nelaimės ir jo gyvenimo ir kūrybos tragika. Būdamas ribota būtis, jis neišvengiamai įeina į konfliktus su kitomis tokiomis pat būtybėmis ir į visas galimas kančias, surištas su šiuo susidūrimu. Apribotas savo metafizine esme, jis dar labiau susiaurėja gyvenime. Jaunatvėje jam atviri visi keliai, vėliau jis turi pasirinkti tik vieną kelią — profesiją, ir taip save apsiriboti. Ypač tai vyksta dabar, kai gyvenimas darosi vis specializuotesnis. Jei seniau mokslininkas buvo kartu ir filosofas, aptvērė visą žiniją, tai šiandie jis nepajėgia apimti net visos savo specialiojo mokslo šakos, o tik paprastai kokią jos dalį: dirba tik su ligoniais, jei gydytojas, su įstatymais, jei juristas, su mašinomis, jei mechanikas, ar atlieka tik kokį vieną nesudėtingą judesį, jei yra darbininkas prie slenkančios lentos. Žmogaus mintis, nukreipta vien į praktiškojo gyvenimo reikalus, tarsi įrūdyja šiuose reikaluose ir išspaudžia visas kitas mintis, neliečiančias šio praktiškojo gyvenimo. Jausmų pasaulis irgi susiaurėja ir reaguoja tik į praktiškojo gyvenimo padirginimus. Taip žmogus tampa vis siauresnis, vis ribotesnis, vis automatiškesnis, prilygdamas instrumentui, praktiškojo gyvenimo uždaviniams vykdyti.

Tačiau žmogus, būdamas savo metafizine esme ne tik ribotas, bet ir surištas su Absoliutu, šio ryšio visai negali nutraukti. Jis sielos gilumoje skaudžiai jaučia, kad šioks jo gyvenimas yra iškreiptas, kad gyvendamas vien materialinių rūpesčių sferoje, jis netenka kažko labai brangaus ir vertingo, ko trokšta jo giliausioji prigimtis. Religingas žmogus šiais tuštumo momentais stengiasi susijungti su būties Šaltiniu — Dievu ir, jei jam bent trumpą akimirksnį tai pavyksta, jis jaučiasi be galo sustiprintas, atnaujintas ir laimingas neretai visam gyvenimui. Religinė laimė yra pati didžiausioji ir giliausioji. Bereliginis žmogus šio atsinaujinimo ieško mene ar literatūroje. Menas išvaduoja žmogų iš kasdieniškumo rutinos, pakelia jį į aukštesnį dvasinį pasaulį ir praturtina jį estetinėmis vertybėmis, todėl jis moderniajam žmogui yra tapęs religijos pakaitalu.

Poezijos ir apskritai kultūros tragiškumas glūdi ne jos ženkliškume, bet pačioje metafizinėje žmogaus prigimtyje, ieškančioje pilnatvės ne pagal Dievo nustatytą tvarką. Žmogaus kelias į asmens pilnatvę yra religinis, todėl kas jo ieško mene ar apskritai kultūroje, to ieškojimas visada baigiasi nepasisekimu. Religinės asmenybės jautė šį pavojų iš meno, todėl dėl religijos išsižadėjo ir pačios kūrybos.

4. Poetinė kūryba ir gamta.

Kad gamtoje galima rasti grožio arba estetinių vertybių, niekas neneigia. Ir A. Maceina negali paneigti gamtoje esančio grožio: "Kad kartais gamta mums iš tikro daug reiškia ir daug pasako, tai yra beveik kasdieninis mūsų pačių patyrimas". Bet jis šitą gamtos prasmiškumą labai savotiškai aiškina: *"Tačiau šią reikšmę gamtai duodame mes patys.* Mes patys perkeliame jon savo pergyvenimus ir nuotaikas, savo idėjas ir pažiūras. *Ne gamta mums kalba, bet mes kalbame gamtai. Gamta yra skirta tik būti."* (454

psl.). Mes jau pradžioje pažymėjome, kad modernioji filosofija būtyje atskleidė, be esmės ir buvimo, jos *vertingumą.* Kad būtis yra vertinga, tai jau labai sena filosofinė tiesa, einanti nuo Aristotelio laikų: ens et bonum convertuntur. Tačiau senovės ir viduramžių filosofai dar neskyrė vertybės nuo būties ir laikė ją tuo pačiu dalyku. Modernioji filosofija jau aiškiai skiria vertybę nuo būties, ir šis skyrimas jau yra visuotinai priimtas. Būtis *būna,* o vertybė *reiškia.* Ji priklauso reikšmens arba prasmens pasauliui. Kadangi kiekvienoje būtyje glūdi vertybė, tai kiekviena būtis, taigi ir gamta, yra skirta *ne būti, bet ir reikšti.* Yra mokslų, kurie nagrinėja tik būtį. Toks yra ir gamtamokslis. Gamtininkas ieško gamtoje būties, o ne jos *vertingumo.* Todėl chemikui dvokiantis amoniakas ir kvepianti rožė yra lygios vertės. Gamtininkas ir menininkas medį mato visai kitaip: gamtininkas mato medyje tik jo būtį, jo cheminę ar fizinę struktūrą, o menininkas jame mato daugiau, jis mato medžio vertę, jo *grožį,* kas gamtininkui nei į galvą neateina. Laikymas gamtos tik būtimi yra tipinga gamtamokslio pažiūra. Jei šiuo gamtininko žvilgiu žiūrėsime į meną, tai jame nerasime jokio skirtumo nuo gamtos, ir jis bus skirtas tik *būti ir nieko mums nereikš.* Gražiausias paveikslas gamtininko akimis bus tik *dažai, atomai ar elektronai,* o kilniausioji muzika tik *triukšmas* ar *eterio virpėjimai.* Visa, ką mes čia vadinsime grožiu, gamtininkas pasakys, kad jo ten nėra, o mes jį ten "įdedame". Jo akimis žiūrint, bus tik būtis, o vertybė visada bus jam tik "subjektyvus priedas". Todėl mes negalime sutikti su A. Maceina, kad meno kūriny grožis yra, o gamtoje mes patys jį ten "įdedame". Jei jis yra, tai jis yra tiek gamtoje, tiek meno kūriny, o jei mes jį ten "įdedame", tai įdedame *visur.* Grožis kyla iš turinio ir formos tobulo susijungimo: dalį to grožio mes "randame", atskleisdami estetines vertybes, o dalį "įdedame", apipavidalindami šias vertybes. Kokiu būdu tai vyksta, yra problemų problema ir filosofija gali nurodyti tik kryptį, kur reikėtų ieškoti šios problemos sprendimo.

Dėl šios pat priežasties mes negalime su A. Maceina gamtos daiktus laikyti daugiaprasmiais, o meno kūrinius vienaprasmiais. Mums tiek gamtos daiktai, tiek meno kūriniai bus *daugiaprasmiai,* nes ir vienur ir kitur mes įdedame savo dalį, o tai, ką mes čia "įdedame", priklauso nuo mūsų pasaulėžiūros, išsilavinimo, tautybės, žodžiu, nuo mūsų asmenybės, o kadangi tarp asmenų visada yra didesnis ar mažesnis skirtingumas, tai kūrinys bus visada daugiaprasmis. Tik Dievui meno kūriniai bus vienprasmiai, nes Jame pažįstamasis objektas su pažįstančiuoju subjektu tobulai sutampa, o žmogui čia visada lieka *distancija,* nes jis — ribota būtis, todėl visas mūsų pažinimas apskritai, o meno kūrinių pergyvenimas ypatingai, visada yra daugiaprasmis.

Jei gamtoje yra grožio, tai šis grožis tobulesnis už žmogaus sukurtąjį, nes gamta — Dievo kūryba. Meno kūriniai, palyginti su gamta, mums atrodo tobulesni todėl, kad mes pajėgiame juos suvokti, nes čia toji distancija tarp kūrėjo ir kūrinio suvokėjo nėra didelė, nes tiek kūrėjas, tiek kūrinio suvokėjas yra žmonės. Juo tarp jų pasaulėžiūriniai, išsilavinimo ir kiti skirtumai mažesni, juo kūrinys gali būti tobuliau suprastas. Tarp gamtos Kūrėjo ir žmogaus ši distancija begalinė, todėl mes negalime dažnai gamtoje rasti nei prasmės nei grožio. Gamtos prasmei ir grožiui atskleisti reikia dieviškos malonės. Jei ši malonė paliečia mūsų sielą, tada mes gamtoje randame ir grožį ir prasmingumą: tada mums gamta yra knyga, kurioje skaitome "Dievo mintis", "pėdsakai, vedantieji į Dievą", tada mums "žvaigždės skelbia Dievo garbę", tada prie teleskopo nusiima kepurę ir puola ant kelių ne tik Newtonas, bet ir kiekvienas. Gamta yra didelis Dievo meno kūrinys, kaip kad ji yra didelis Dievo stebuklas. Tačiau šį stebuklą mes pajuntame tik ypatingomis malonės valandomis, kada *įžvelgiame Dievo veikimą gamtoje.* Tada iš "paprastų gamtos reiškinių" pasidaro "nepaprasti", tada išgyvename stebuklą. Visa gamta yra ir dieviško grožio stebuklas, bet mes esame su juo apsipratę ir jo nepastebime, tik ypatingose aplinkybėse gamta pradeda į mus "kalbėti", mums atsiskleidžia jos prasmingumas ir grožis, gamta mums tampa transparentu, per kurią išvystame patį grožio šaltinį — Dievą.

Baigiame prasmingu A. Maceinos klausimu: "Kas yra poetinė egzistencija, nuodėmė ar Viešpaties malonė? Taip, *nuodėmė,* jeigu ji mėgina atsistoti religinės egzistencijos vietoje, ką turėjo galvoje Kierkegaardas, nuo jos bėgdamas ir ją nuodėme laikydamas. Tačiau ji yra *malonė,* jeigu ji suvokia savo vietą žmogaus buvime ir savą prasmę savo veikime". A. Maceina kalba apie poetinės kūrybos šviesiąją pusę, apie poeto pašaukimą, kaip Viešpaties malonę. Jis parodo poetą ir jo kūrybą ne tokius, kokie jie yra, bet tokius, kokie *jie turi būti.* Ir autorius giliu subtilumu yra atskleidęs poetinės egzistencijos prasmę, iškeldamas poetą ir jo kūrybą iš kasdieniškumo rutinos ir medžiaginių varžtų į idealųjį grožio pasaulį, kur nėra nei nuodėmės nei kančios, kur neslėgia mus šios tikrovės sunkumas. Šis žavus poeto būties ir jo kūrybos prasmės atskleidimas yra tas gražusis idealas, kurio poetas visada turi siekti, ir kuris jį turi stiprinti, kada jis nugrimzta į kasdienybę. Ir tikrai galima laikyti Dievo palaiminta tą tautą, kuri turi tokių poetų. Tačiau poetas negali pamiršti ir kasdienybės, o juo labiau jos niekinti. A. Maceinos pasakymu, kasdienybė yra gilus prapuolimas pasaulyje. Šitame pasauly prapulti tenka visiems, prapuola jame ir poetas. Jo būtyje ir kūryboje, kaip matėme, yra daug kasdieniškumo ir nuodėmingumo. Ši kasdieniškumą iškelti tiek rašytojo gyvenime, tiek jo kūryboje, ir tuo būdu prisidėti prie poeto ir jo kūrybos prasmės atskleidimo, ir yra šių pastabų tikslas.

J U O Z A S   M I K U C K I S

R U D E N S E L E G I J O S

I

Dulkėtą kelią
Nuklojo nubyrėję lapai.
Prieš mano liūdesio pirkelę
Nusilenkė nudžiūvę krapai.

Laukai nurimo.
Žemyn, žemyn saulutė slenka,
Ir pievų vystančiojo grimo
Ji pastaruosius žvilgsnius renka.

Šalna — rytinė
Man šlama ilgesiu po langu.
Kadais nerimstanti krūtinė,—
Nesiveržia kovų padangėn.

II

Aš negalėčiau pasakyti,
Kad lapai per ne lyg geltoni,—
Rudens nebūta tokio kito
Ir kad spalvų per ryškūs tonai.

Ne vienas jau ruduo praskubo,
Ne pirmos lapų pakasynos,—
Daug artimų kapų įdubo,
Priblėso žiburiai masinę.

Tik šiandien medžiai pakelėse
Labiau lyg spėjo jau pasvirti,
Sugrubę lapai ir sulysę
Aiškiau vis šlama apie mirtį.

Bet, kad spalvų per ryškūs tonai,
Rudens nebūta tokio kito,
Kad lapai per ne lyg geltoni,—
Aš negalėčiau pasakyti.

III

Žydrasparne plaštakėle!
Vasaros kaitrose kėleis,
Saulėj per dienas virpėjai:
Ugnys tolimos masino...
Šiandien rudenio verpėjos
Audžia tinklą pakasynom,
Ir plonutį tiesti ima
Per rugienas, per arimą...

Nublokšta, sparnus suglaudus,
Kur linguoja tylios maudos,
Lauki viesulo stipresnio
Ir mini tą karštą ugnį —
Bučinį užvis kaitresnį
Saulės spindulių bedugnėj...

Stingsta jau sparnai virpėję...
Niekas, niekas nemasina,
Kai jau rudenio verpėjos
Audžia tinklą pakasynom...

IV

Langan smulkus lietus tuksena...
Tai ne pavasario šaukimas —
Tai grįžta žemėn, kas paseno,—
Nuvytusių balsai tai kimūs.

Įeik paunksnin seno šilo,
Ir lapai tau rudens pakąsti
Primins mirties žengimą tylų
Ir mums ir žydinčiam radastui.

Nudžiūvusios neskleisis puokštės,
Kai šarmos tiesiasi rugienom, —
Audrų išvėtyti, nublokšti
Negrįš prie artimų kamienų...

Nors ugnys dar širdy rusena,
Bet girdime kapų šaukimą...
Tai grįžta žemėn, kas paseno,—
Nuvytusių balsai tai kimūs...

EKSPRESIONIZMAS

ARNOLDAS SCHOENBERGAS IR DVYLIKOS TONŲ SISTEMA

IZIDORIUS VASILIŪNAS

Šių metų liepos mėnesio pabaigoje Jungtinėse Valstybėse, sulaukęs 76 metų amžiaus, mirė *Arnoldas Schoenbergas* — kompozitorius, teoretikas ir dirigentas, viena ryškiausių mūsų laikų muzikinių asmenybių. Ekspresionistinė linkmė muzikoje, dvylikos tonų sistema ir Arnoldas Schoenbergas — tai sinonimai, kuriuos šia proga ryžtamės aptarti.

Ekspresionizmas gimė pirmame šio amžiaus dešimtmetyje. Jo atsiradimas yra nuosekli muzikos evoliucijos išdava. Ši naujoji pakraipa apvainikuoja visą homofoninės muzikos epochą ir padeda pagrindus naujajai erai, kuri šiandieną žinoma modernės muzikos vardu. Posūkis į ekspresionizmą visų muzikologų randamas jau Wagnerio kūryboje, kada jis savo "Tristane ir Izoldoje" (1865) pavartojo tiek stiprias chromatines harmonijas, jog tarp jų pradėjo pasimesti tonaliniai elementai. Ekspresionizmui būdinga ne vien tik priemonių naujumas. Dar charakteringiau perdėtai suklestėjusi muzikinė išraiška, kuriai ekspresionizmas aukoja formalinę kūrinio dalį.

Norėdami gauti ryškesnį ekspresionizmo vaizdą, turime nors labai suglaustai peržiūrėti tą evoliucijos tarpsnį, kuris buvo padarytas pereitame šimtmetyje. Turime grįžti ir į klasikinę Haydno, Mozarto, Beethoveno epochą.

Klasikinėje kūryboje randame pusiausvyrą tarp dviejų esminių elementų — tarp vidinės išraiškos ir išorinės formos. Klasikinė kūryba yra gili savo turiniu. Bet tam turiniui išreikšti pasigauta taip tobula forma, kad nebeįmanoma atskirti vieno nuo antro, sunku susivokti, kur baigiasi forma ir prasideda turinys, arba atvirkščiai. Forma pati savyje yra tobulai išbaigtas kūrinys, kuris savaime gimdo turinį. Gal dėl tokio formos tobulumo atsirado estetų, kurie iš viso pradėjo neigti turinio buvimą muzikoje.

Tačiau formos tobulumas buvo išsemtas. Jau nebuvo galima sukurti nieko naujo, nenorint kartotis arba kitus kopijuoti. Matome to paties Beethoveno vėlesnėje kūryboje tų tobulųjų formos rėmų laužymą, praplėtimą, — formos, kurią jis pats išugdė iki aukščiausios viršūnės. Beethoveno pradėtąjį formos išplėtimą randame visoje sekančioje romantikų gadynėje. Stipriausieji romantizmo atstovai, kaip Schubertas, Schumannas, Chopinas, nebeieško formos grynumo ir tobulumo. Jiems rūpi jausmų pasaulis, kuriam išreikšti taip tiko užburiantieji, stačiai magiškieji muzikos garsai. Romantikai gilūs savo jausmų pareiškimu. Bet jų muzikinės priemonės gana santūrios, iš klasikų pereimtos. Romantikai daugiausia kultyvuoja dainą, muzikiniu rūbu apvilkdami romantinę poeziją. Šalia dainos romantikai plėtė fortepijono kūrybą. Bet jie, palyginti, kukliai išnaudoja simfonines galimybes.

Simfoninis momentas būdingas neoromantikams — Lisztui, Wagneriui, Berliozui, vėliau Richardui Straussui. Jie romantinę kūrybą praturtino blizgančiomis, spalvingomis ir išplėstomis orkestrinėmis formomis. Orkestrai išauga iki negirdėto didumo ir pasižymi iki tol nebūtu spalvingumu. Simfonija užleidžia vietą muzikinei dramai, kaip įprasta vadinti Wagnerio operas, arba simfoninei poemai, kuriai reikia jau rašytos programos, norint tiksliai sekti jos vaizduojamą turinį.

Dar ateis vėlyvieji romantikai, anųjų išauginta karta, — Gustavas Mahleris, Hans Pfitzneris, Skriabinas, Fauré, Sibelius. Pastarieji dės milžiniškas pastangas romantinį muzikos pasaulį dar praplėsti, savo nauja kūryba dar jį palaikyti. Šalia jų jau atsiranda opozicija. Vieni, kaip Brahmsas, Max Regeris, krypsta atgalios ir ieško prarastos pusiausvyros tarp turinio ir formos, tarp jausmų ir intelekto. Brahmsas remiasi Beethoveno kūryba, Regeris — Bacho. Tai modernieji anųjų atstovai. Kiti ieško naujų kelių. Impresionistinės dailės įtakoje, jie kuria muzikinį impresionizmą, radusį garsuose puikią priemonę gamtos spalvingumui bei žaismingumui atvaizduoti. Tai genialieji Debussy, Musorgskis, Ravel.

Taip mes priartėjome į šio šimtmečio pirmąjį dešimtmetį, kada naujoji kompozitorių karta, nepajėgdama suvaldyti jausmų intensyvumo ir nebeturėdama priemonių tiems jausmams išreikšti, pradėjo ieškoti naujų muzikos principų. Ši linkmė pavadinta ekspresionizmu dėl nepaprasto jos jausminio veržlumo, kuris neturėjo atsvaros formoje. Šios mokyklos svarbiausiu atstovu laikomas Arnoldas Schoenbergas su savo pasekėjais — Alban Bergu, Anton Webernu ir daugeliu kitų.

Toks yra kelias prie ekspresionistinės srovės muzikoje.

Ekspresionizmą aptariant pačiais bendraisiais bruožais, gauname tokią muzikos linkmę, kurioje jausmų išraiška paglemžia visus muzikos elementus — formą, harmoniją, tonališkumą ir net melodiją bei ritmą. Ekspresionistinei mokyklai nesvarbu rasti muzikinį grožį bet ku-

GEORGES BRAQUE

NATIURMORTAS

riame muzikos elemente, — jai svarbu per muziką pareikšti žmogaus psichologinius išgyvenimus su visomis detalėmis.

Šis tikslas negalėjo būti pasiektas romantizmo bei poromantinės epochos priemonėmis. Matome visą eilę pastangų atsisakyti nuo senų priemonių ir pakeisti jas naujomis. Tai yra antroji, konkretesnė ekspresionizmo žymė.

Orkestro srityje ekspresionistai atsisako savo pirmatakų didingumo. Jiems nereikia simfoninių sąskambių, savaime imponuojančių. Ekspresionizmas redukuoja orkestrą iki mažyčių ansamblėlių su rafinuotai parinktais instrumentais. Instrumentai grupuojami ne pagal tradicines spalvas, bet stengiamasi išrasti pačius neįprasčiausius sugretinimus ir norima išgauti ypatingas, sakytume, keistas garsines spalvas. Tam naudojama kraštutinės instrumentų diapazonų galimybės bei sugretinami tolimieji tarpusavyje instrumentai (pav. kontrabasas ir fleita).

Formos srityje ekspresionistai nesinaudoja jokiomis buvusiomis sistemomis, laikydami jas absoliučiai išsemtomis. Jų kūryboje muzikinė masė raizgosi tarpusavyje polifoninėmis linijomis visiškai laisvai ir savarankiškai. Kiekvienas tos masės balsas turi savarankišką melodiją, pilną ypatingos muzikinės išraiškos, ir slenka visiškai neatsižvelgdamas į kitą tokį pat savarankų balsą. Toks atskirų balsų santykiavimas visiškai paneigia harmoniją, kuri iki tol buvo laikoma vienu pagrindiniu muzikos elementu, formuojančiu melodikos bei formos struktūrą.

Pačioje melodikoje pradėta laikytis grynai vidinio, sakytume, improvizacinio jausmų diktavimo. Melodinėje linijoje atsiranda šiurkštaus kampuotumo, neįprastų septiminių bei noninių šokimų, rūpestingai vengiama tonalinių harmonijų, visur jaučiama perintensyvinta išraiška.

Tačiau pats didžiausias schoenberginio ekspresionizmo pažymys, lygus muzikinei revoliucijai, yra tonališkumo paneigimas.

Iš senovinių bažnytinių tonacijų išaugusi dur moll (mažorinė minorinė) sistema savo centre turėjo tonališkumą. Tonališkumą reikia suprasti kaip septynių gamos tonų subordinaciją vienam pagrindiniam, kuris ne tik duodavo pavadinimą visai tonacijai, bet ir rikiuodavo visą melodinę, harmoninę bei forminę veikalo eigą. Tai nelyginant patriachalinė sistema muzikoje, kur jaunesnės gentys nusilenkia vienam vyriausiam protėviui.

Tonalinei sistemai evoliucijonuojant, buvo pajustas jos ribotumas. Kaip minėjome anksčiau, jau Wagnerio "Tristane ir Izoldoje" ši problema buvo pajudinta. Tonališkumo problemą dar labiau iškėlė impresionizmo kompozitoriai. Ir štai ekspresionistai ją sprendžia radikaliai. Jie visiškai atsisako buvusios dur moll sistemos, jos vieton, po ilgų ieškojimų, pastatydami dvylikos tonų sistemą.

Kas yra toji dvylikos tonų sistema?

Dvylikos tonų sistema — tai iš tos pačios gamos sudaryta pustoninė sistema, vadinamoji chromatinė gama, kurios betgi visa dvylika narių yra lygiai savarankūs, ir nei vienam jų nesuteikiama viršenybė, kaip kad buvo tonalinėje sistemoje. Iš to nuosekliai eina neribota laisvė melodiniam bei harmoniniam judėjimui, kurių nesaisto tonalinės sistemos konsonansų bei disonansų supratimas.

Dvylikos tonų sistemos savo kūrybos kelyje priėjo Arnoldas Schoenbergas. Dėl jos jis yra pasidaręs toks žymus. Šiąja sistema jisai padėjo revoliucinius pagrindus visai tonalinei sistemai ir muziką pastūmė naujais keliais. Jo įtakos neišvengia nei vienas šių dienų muzikos kompozitorius. Tos įtakos galime įžiūrėti ir mūsų jauniausioje kompozitorių kartoje.

Kas buvo Schoenbergas ir koks buvo jo gyvenimo bei kūrybos kelias?

Arnoldas Schoenbergas gimė Vienoje 1874 m. rugsėjo 13 dieną neturtingoje žydų šeimoje. Labai anksti pradėjo mokytis groti smuiku. Dvylikos metų jau rašė pirmuosius trumpus dalykėlius. Tuo laiku jis pradėjo savarankiškas violončelės, kompozicijos ir tapybos studijas. Taip pat domėjosi kamerine muzika, su savo kolegomis ją grojo ir parašė įvairių trios bei savo pirmąjį styginį kvartetą. Kiek vėliau mirė Schoenbergo tėvas, palikdamas jį dideliame varge. Gal jis būtų užmetęs savo autodidaktines muzikos studijas, jei vienas draugų nebūtų nunešęs Schoenbergo darbų parodyti Aleksandrui Zemlinskiui — Vienos kompozitoriui ir kapelmeisteriui. Zemlinskio paragintas, Schoenbergas pas jį studijavo kontrapunktą.

Būdamas 23 metų amžiaus, Schoenbergas pradėjo viešą kompozitoriaus gyvenimą. Su savo pirmomis dainomis ir antruoju styginiu kvartetu d moll (1897) jis suruošė viešą koncertą Vienoje. Koncertas pasisekimo neturėjo ir dėl kai kurių kompozicinių naujybių sukėlė nemažą opoziciją. Daug geriau sekėsi su kitu kūriniu — styginiu sekstetu "Verklaerte Nacht" (1899). Veikalas turtingas romantinio kolorito ir pilnas nuotaikos. Publika ir kritikai jį šiltai priėmė. Sekančiais metais jis pradėjo rašyti "Gurrelieder" orkestrui, chorui ir solo baritonui. Jąsias baigė 1901 metais. Šiame kūrinyje Schoenbergas smarkiai pakrato ritmikos ir harmonikos pagrindus. Už poros metų jis parašė simfoninę poemą "Pelleas et Melisande", kurioje ryški Debussy įtaka (metais anksčiau Debussy buvo parašęs operą ta pačia tema). Visi šie veikalai sudaro pirmąją Schoenbergo kūrybos fazę, kurioje atspindi Wagnerio, Bruecknerio, Mahlerio ir R. Strausso įtaka.

1901 metais jis persikėlė į Berlyną, kur, R. Strausso rekomendacijos dėka, užėmė harmonijos katedrą Berlyno konservatorijoje "Stern". Pabuvęs metus Vokietijos sostinėje, jis grįžo į Vieną, kur susidraugavo su kompozitoriumi Mahleriu. Vienoje Schoenbergas pradėjo darbą su savo negausiais mokiniais, kurių tarpe buvo

JUOZAS KRUMINAS

žiemos iliuzijos

AUŠRA

Iš lėto suotėmis subyra.
Taip gera žemėje visoj.
Ir guli sniegas — rausvas, tyras,
Pirmoje rytmečio šviesoj.

Apsižvalgau aš ir galvoju:
Dar juk toli dienos pradžia.
Žinau — tai tu nusišypsojai
Šitam vidurnakty gūdžiam.

SNIEGAS

Akis užmerkiu — svyra palmės
Ir juokias saulėje žolė.
Tu pasakyk man, argi galima
Tavęs šiam grožy nemylėt?

Ir aš galvoju: niekas, niekas
Žiemos virš mūsų neišties.
Akis atmerkiu — guli sniegas
Ant gatvių, medžių ir širdies.

DANGUS

Matau — nė vieno debesėlio.
O begalinė tyluma.
Ir kaip gi šios dienos šešėliuos
Atokaitą surasti man?

Rodos kas ritina iš lėto
Į širdį akmenis sunkius.
Tai tavo akys žiūri kietos,
Kaip tolimas žiemos dangus.

PŪGA

Tikrai pažįstu vėjo dainą,
Jinai lengva — vos vos girdėt.
Bet rodos man, kad pūga eina
Nuo žemės ligi pat žvaigždės.

Ir nuo sunkaus šios pūgos gausmo
Tu niekur nieko negirdi.
Ach, kad ji žemėje tesiaustų,
Tik ne širdy, tik ne širdy.

Alban Bergas ir Anton Webernas, žymiausieji jo pasekėjai. Dabar savo kūryboje jis nusikratė svetimomis įtakomis, pradėdamas antrąjį savo darbų tarpsnį. Ypatingu vidiniu ryšiu Schoenbergo kūryboje nūn jungiasi priešingos neoromantinės ir priešklasinės polifoninės tendencijos. Šią fazę pavaizduoja jo kamerinė simfonija E dur mažam orkestrui ir trečiasis styginis kvartetas su choraline partija.

Prasidėjusį 1909 metais trečiąjį ir pagrindinį jo kūrybos laikotarpį sudaro šie veikalai: Op. 11 ir 19 fortepijonui, Op. 16 "5 Orchesterstuecke" "Stefan George-Lieder", ciklas "Pierrot Lunaire", oratorija "Jakobsleiter" ir daugelis kitų mažiau reikšmingų kūrinių. Veikalas "Pierrot Lunaire" (1912), parašytas savotiškam A. Giraud tekstui, yra šiai fazei būdingiausias kūrinys. Jį sudaro 21 daina deklamaciniam balsui, palydimam nedidelio rafinuoto kamerinio ansamblio, sudaryto iš fortepijono, fleitos (ir pikolos), klarneto (ir basklarneto), smuiko (ir alto) ir violončelės. Balsui griežtai nustatyta intonacija, moduliacijos ir ritmas. Šiuo veikalu Schoenbergas siekia savo stiliaus viršūnę, išsivaduodamas iš senų tonalinių principų. Čia jis padėjo pagrindus savo naujai dvylikos tonų sistemai, kuri dar labiau susiformavo jo vėlesniame veikale — "Jakobsleiter" oratorijoje. Šiuo laikotarpiu atsirado jo reikšmingi teoretiniai veikalai — "Kontrapunkto" vadovėlis (1911) ir "Harmonijos traktatas".

Trečiasis Schoenbergo kūrybos tarpsnis yra reikšmingiausias. Jame visiškai išsirutulioja jo muzikinės idėjos, kurios plačiai pasklido po visą pasaulį ir davė impulsų daugeliui naujų linkmių.

Tolimesnis Schoenbergo kelias yra labiau asmeninis, jau nebeturintis tiek įtakos aplinkai. 1913 metais jis gavo Mahlerio premiją. Vienos konservatorija už jo laimėjimus muzikoje suteikė Schoenbergui profesoriaus titulą. 1925 metais jis vėl dirbo Berlyne, užimdamas Busonio vietą. Dėl žydų persekiojimų 1933 metais jis išvyko iš Vokietijos ir persikėlė į Jungtines Valstybes. Amerikoje jis profesoriavo Bostono ir Los Angeles konservatorijose, vėliau Californijos universitete. Jo kūryba čia padidėjo visa eile veikalų, kurių reikšmingesnis yra smuiko koncertas (1932), suita styginiam orkestrui, antroji kamerinė simfonija, fortepijono koncertas ir kiti. Čia jis parašė savo žymias transkripcijas: yra tai Bacho preliūdai, Bacho preliūdas ir fuga E dur, Monno koncertas violončelei, Haendelio Concerto grosso styginiam kvartetui ir orkestrui. 1940 metais parašė kompozicijos teoriją, kur išdėstė visus savo naujus principus.

M I Š K E

A. M. KATILIŠKIS

Šūvio trenksmas sudraskė mišką. Perplėšė jį į dvi dalis ir tiško į viršų ir aplink iš savo centro, kaip vanduo, kritus akmeniui. Skambėjo eglės. Siūbavo rainos eglių šakos. Lazdynai prilinko strėlėmis, praleisdami žviegiantį trenksmą per savo kupras, kaip vėjo blūškį, kuris nukrėtė nuo šakų sniegą ir draskėsi lyg šernas, ginantis savo paršus. Trankėsi jis į stuobrius, praskynė atvašynus ir skynimų kelmais ir išvartomis lėkė kaukdamas ir vaitodamas. Ir šimtais aidų atskildamas kartu su apledėjusia žieve, su šalčio pakąstu metūgio spygliu. Ir žvaigždžių lediniai spinduliai lūžinėjo nuo jo, spragsėdami melsvomis kibirkštimis ir pažirdami iš bedugnio dangaus rugpiūčio naktų lietumi.

Ir šūvį sekė riksmas. Nutįstantis ir gargaliuojantis. Jis kartojosi ritmingais tarpais, atgaunant kvapą ir prasidedant nauja jėga. Kurtus ir beviltis. Jis tolo, bet nesilpo, tik duslėjo, lyg rėkiančio galvą būtų užmetę kailiniais. Tartum iš po sniego pusnies sklido toji dejonė. Ir siaubas ėjo per mišką. Iš nežinia kur. Iš ten, kur jį užtiko mirtis arba gaisras. Ir ne dėl to, jog regi ugnies pragaištį, bet kad jis prispaustas degančio sienojaus. Jis tolo, kaip kasamas į žemes, kaip atplėšiamas nuo žemės ir kabinamas po medžio šaka. Jam jau niekas nebegali padėti ir jis nebešaukia pagalbos, tik nesutikdamas su tuo, miršta ir įspėja miško pasalas.

Paskui į duris pradėjo belstis. Taip savotiškai, lyg trauktų krumpliais nuo viršaus. Trumpai ir sausai skalijo šuva. Kieme lakstė ir tapinėjo sunkūs žingsniai. Braižė pirštais lango stiklą ir šaukė vardu. Bet jo kojas pančiojo. Sukilęs vėjas į akis tėškė sniega. Jis nevaldė sąnarių. Bėgo ir griuvinėjo kniūbščias. Jis šaukė, kiek išgali, skubėdamas nelaimės vieton. Puldinėjo neatsekdamas krypties ir nutoldamas.

— Tuoj, tuoj ateinu! . . . Palaukit! . . — bliovė, kiek išgali. Ir jautė, kad jo negirdi, kad jis dingsta kaip šiauduose. Jį draskė už plaukų, kumščiojo pašones.

— Neblūdyk! Liaukis! Ar nepabusi? . . .

Eigulis Girdvainis šoko iš lovos. Jis pabudo.

— Kas tave smaugia? Jau iš razumo kraustais, tokiu balsu, kaip meitėlis, žviegi?

Jis drebėjo, painiojo kojas iš antklodės ir šiurpo iš baimės ir pastangų pabusti. Tai žmona čia. Bet jis klausėsi.

— Tu girdėjai — šovė? . . . Paskui . . . kad pagaus rėkti! Dieve, sergėk, kaip baisiai . . .

— Kas, kas šovė? Nelabos dvasios apstojo . . .

— Klausykis . . . Aš girdėjau . . . O kodėl šuva braižo duris?

— Ir šuva lauke pajuto, kad plėšais ir dūksti.

Šuva už lango cypė ir unkštė. Jis lakstė pasieniais, pasistiebdamas ant durų.

— Ne . . . Man rodos, jog žmogus šaukėsi pagalbos. Per miegus, aiškiausiai . . . Šūvis — pirma. Ir dabar, rodos, girdžiu . . .

— Sapnavai. Ževernoji niekus. Parsidriekei prisisrėbęs kaip vanta. Iš burnos kaip bravaras, net bloga, — moteris barėsi ir nieko nesuprato. Ir galutinai neišsiblaškiusi vėl snūduriavo.

Pro duris matėsi, kaip virtuvėje, ant krosnies ir šalia šildomosios sienelės, kabėjo sudžiaustytos kojinės ir autai. Asla nelygiai pilkavo. Mėnuo smego į mišką. Eglės viršūnė jį skėlė pusiau, ir jis atrodė kaip žibintas, pavožtas ant tvoros statinio. Eglių šakos buvo rainos, ten, kur jas siekė mėnesiena.

— Negali būti, kad sapnavau . . . Girdėjau, kaip už sienos. Aiškiausiai. Šūvis . . . Rėkė . . . Baisiai. Tik vis neišsibudinau . . . — pusbalsiu šnekėjo Girdvainis.

Pati lygiai alsavo. Toliau apsivertė lovoje vaikas. Jis spaudė galvą ir stengėsi suglausti krūvon susivėlusį pajautų ir vaizdų rezginį. Smarkiai mušė širdis, lyg jis tikrai grįžo iš miško, kur mušėsi ir bėgo. Darėsi vėsu, sėdint vienmarškiniam, nuleidus basas kojas ant iššalvėjusios aslos. Sugraibęs klumpes, įsispyrė ir ieškojo kelnių. Jos gulėjo nukritusios nuo lovos galo. Nedegdamas šviesos rengėsi. Apšilo, kol užsitraukė batus. Galva ūžė. Ją veržė ir tvinkčiojo smilkiniuose. Burna džiūvo ir liežuvis perštėjo, lyg įkirptas. Tai nuo tabokos, visokios, kai primaišai per dieną — nutarė. Virtuvėje apkrapinėjo barštinį ir iš viso atsigėrė burokų rūgšties. Galvą tam kartui lyg ir atleido. Nėra abejonės — jis purtėsi, nuvydamas tai, kas buvo žmonos abejingume. Ir tai, ką jis pradėjo jausti, atslūgus šaltai ir apčiuopiamai baimei. Jis vilkosi trumpus, tarnybinius kailinaičius ir juosėsi diržu, su kabančiu odinėse makštyse sunkiu pistoletu.

Moteris kniosterėjo:

— Išeini?

— Einu.

— Saugokis. Gal aušros palauk?

— Girdi, kad šuva cypia?

— Kūtėn užeik. Gal gyvulys užvirto? Užsidek šviesą, — nurodinėjo žmona.

— Ne! — trumpai nukirto Girdvainis, prieštaraudamas sau, savo paties nežinia kur beklystančioms mintims. Ji krėtė šiurpas. Ir šuva puolė, pravėrus duris. Staiga atšokęs, jis metėsi kelis šuolius pirmyn.

— Sa, Meški! — tyliai šūktelėjo.

Šuva grįžo. Paglostė jo apšerkšnijusias kudlas. Jis uodė, pakėlęs snukį. Girdvainio ranka tvirtai įsikibo į jo ausį. Ją paleido ir paliko išsižiojęs, negalėdamas nei šaukti, nei bėgti. Nakties siaubas iš naujo sukaustė. Tai trūko tik akimojų, ir jis lėkė prie klėties. Langelis tvaskėjo raudona liepsna. Ugnis veržėsi lauk. Bet kelių žingsnių atstume, jis sustojo. Langas blūsčiojo ugnies atspindžių. Atsisukęs matė didelę ugnį siaurame tarpmiškyje, kuris, lyg sugniaužtas butelio kaklas, išveda jo pasodą į kaimo laukus.

— Och . . . — atsiduso, lyg nuo plaučių atsikrenkšdamas kosulio sunkumą. Jis atsiminė. Tarpmiškės spindis išveda tiesiai į Beržinio sėdybą. Ir vakar kalbėjo apie skerstuves. Ten svilina kiaulę. Šiaudai liepsnojo, priglūsdami ir pažerdami aukštai kibirkščių saujas.

Jis nusispiovė, bet nejuto palengvėjimo. Jo vietoje iš naujo kylantis kartumas apmaudė širdį. Buvo dingtelėję, kad šuva nerimo, veikiamas ugnies. Tai ne tai, tai kas kita. Šuva vamtelėjo ir pabėgo miško pusėn.

Ten yra kas nors? Jis nuėjo per daržą, sustodamas jo pakraštyje, po eglėmis. Ūkčiojo zuikiai. Viensėdijoje žviegė piaunama kiaulė. Gaidžiai giedojo. Ir tarpe tų bundančio ryto garsų jis vėl išgirdo aną, klaikų ir begalybėje panirusį riksmą. Jis juto jį greičiau kojomis, atripuojantį sušalusia žeme. Jis tikrai tilindavo, kaip varpelis, kaip žvangučiai ant arklio kaklo. Zyzė prie pat ausies, kaip kraugerys uodas. Jis buvo įsivėlęs į ausis, į sopančią galvą, tartum girtos dainos po uliavojimo nakties.

Skirdamas šakas, apžvelgdamas priešais kiekvieną medį ir sniegą, eigulis slinko gilyn į mišką. Jis pasiekė išilginėmis kartimis aptvertą daigyną ir didelę aikštę, kuri buvo ruošiama pavasarį užsodinti. Aikštės pakraštyje įžiūrėjo ėdžias. Į jas, urėdijos įsakymu, kraudavo dobilus stirnoms ir elniams. Ant sutrypto sniego draikėsi pašaras. Takai ir daugybė pavienių pėdų bėgo ton vieton iš visur. Bet jokios gyvybės, nei krabždesio. Tik sniegas jam einant girgždėjo, kaip galandamas peilis. Kas nors čia turėjo atsitikti ir išbaidyti žvėris? Jis žinojo, kad naktį, ištisai nuo sutemų iki aušros, jų ėdrinėjo ir ganėsi po keletą. Jie leidosi žmogų gana arti. Per šautuvo šūvį? Po velnių! Tikrai — taip jie prijunkę žiemą. Šūvio atstumu galima prieiti prie stirnų ir sekti jas. O jų dabar nei šnipšt. Jis ėjo toliau, kirsdamas siaurą atvašynų juostą ir pasiekė pernykščių kirtimų biržę. Ji tęsėsi lygiagrečiai su eigulio pasoda, beveik jo padaržėje, nutolusi per ariamą varsną. Atžalos, kur jos žėlė iš lapuočių kelmų, tebuvo pakilusios iki pusiaujo. O didesne dalimi tebekėpsojo pliki kelmai ir iš sniego spyksojo retutės eglaitės. Nuletenti takai kryžmais dalino skynimą. Jie niro po šakom, kur tamsa tirštėjo, kaip degutas, ir nejaukiai, lyg ten tupėtų žibuřiuojančiomis akimis vilkai.

Šuva uodė. Ir snukį pakėlęs aukštyn, purtė ausis, tartum erzinamas paukščio, kurs medyje krankė ir bėgo ratu. Šniukštinėjo ir urzgė. Eigulis tyrinėjo tą vietą, pasilenkdamas prie žemės, kad kepurė smuko nuo galvos. Jis lyg ir įžvelgė kažką tamsesnio. Ar tai spyglių saują, ar žievės atplaišą? Nagais graibė sniegą. Jis pamažėle tirpo jo karštame delne. Bet ir kaip prisikišęs, negalėjo atskirti sniego gniūžtyje nieko, iki neįžiebė ugnies. Sniegas praskydo ir sunkėsi raudonais lašais tarpupirščiais. Jis purtė ranką ir nukrėtė, lyg savo paties kraują. Ir juto, kad ranka yra užgauta šūvio, dar vis tebesidraskančio miške.

Kur eiti? Sekti pėdsakais per tamsu. Laukti aušros? . . . — Medžių viršūnės ir šakos vis giliau rausėsi į dangų. Žvaigždės bluko. Mėnuo jau buvo įsibridęs į miško vidurį ir jo šviesa pražulniai gėrėsi į pažemio rūką. Sniegas turėjo palšą, įsilijusio rudens dangaus spalvą.

Jis šluostė ranką į kelnes ir vis tebejuto, kad ji nutirpusi ir laša kraujas. Tie patys šalti grybšniai lakstė nugara, tačiau baimė pradėjo įgauti kitą atspalvį — nuostabą, lyg smūgį iš patamsio. Kada tai įvyko? Dvi, ar pusantros valandos prieš aušrą? Didžiuliame speige ir nebylėje žiemos tyloje. Kai jis blaškėsi lovoje, smaugiamas šiurpaus pagalbos riksmo ir griausmu aidinčio, žudikiško šūvio. Jame sukilo pyktis. Kad visa buvo suruošta patyčiomis, jo panamėje, po jo langais, kur niekas nedrįstų pasirodyti kitu metu, net užslėpęs savyje giliai piktą kėslą. Na, kas gi čia atsitiko? Jis nuvokė. Ir kas dejavo. Bet . . . Jis graibė kišenėse pypkės ir jos nerado. Rėmuo griaužė gerklę, degino gomurį. Jis čiulpė sniegą ir laižė sukepusias lūpas.

— Žinau, žinau . . . Na, bus jums, gyvatės išnaros! . . . — niurzgėjo eigulis. Jis trypė vietoje, daužė kojas į kelmus ir mušė rankomis viena per kitą, kryžmai į pečius, kaip daro žvejai ir miško kirtėjai. Prieš dieną speigas kaustė sąnarius ir laižė veidą kaip ugnim. Ausys net braškėjo, ir pasikeisdamas, tai vieną, tai kitą šildė uždengęs pirštine. Ūsus net rovė iš pašaknų, traukdamas šerkšnas. Šerkšnijo ir blakstienos ir šnervės, rodos, tuojau užaks ledu. Rytų pusėje lyg ir pažaliavo. Bet dar vis per tamsu judėti pirmyn. Aušra košėsi pro šakas, į sunkų miško mėlynumą, kaip rašalą išsiliejusi ant popieriaus, įberdama rausvai švytinčių, suledėjusių lašų. Bet nei arklio prunkštimo, nei jo kanopų klepetavimo miške, kur stirnos nukrėstas sniegas girdėtųsi kaip lietus į stogą. Tik kartkartėmis, tartum gelžuonėmis sergančio arklio dusulys, trankėsi sproginėjantis ledas. Dundėjo minkštai, iš gilumos, lyg ne oru ateinantis, bet rausdamasis pusnimis. Kiaulių Peklos lieknuose sniegas laužė pasekusį ledą.

Jis jau galėjo apžvelgti plačiau ir atrado stirnos plaukų, ten kur ji buvo suklupusi. Pakilusi ji šoko. Gyvulys vilko kairiąją, priešakinę koją. Užgavo ją pečiomentėn. Kraujavo gausiai nelygus trijų kojų pėdsakas. Už poros šimtų žingsnių prie jų prisijungė didelės naginės. Naginėtas žu-

dikas bėgo patamsyje, pasikliaudamas vien klausa. Jis tiksliai laikėsi krypties. Sužeistas gyvulys šuoliavo, praskirdamas liaunų atvašų pudurėlius, išsilenkdamas medžių stuobrių. Krūtine mušėsi per eglaičių tankmę, nužerdamas sniegą nuo jų šakelių. Jis bėgo, riksmu įspėdamas šaltą ir negyvą mišką, lygiai klaikų, kaip mirtis, kurią nešėsi savo krūtinėje. Kraujas taškėsi ir stingo, ir vėliau žėrėjo sniege, kaip skaisčios spanguolių uogos.

Eigulis pasiekė arklių nutryptą ir pavažų nublizgintą kvartalo liniją. Diena jau taisėsi įsidegti, kaip įpūstas žaizdras. Variu žibėjo rogių kelias. Ir anapus jo jis aptiko pėdsakus ir sekė. Vis gilyn, vis toiyn į mišką bėgo žvėris. Į tankumynus ir lieknų samanas skubinosi numirti sužeistas žvėris. Į ten, kur jis užaugo, skabydamas karklo ūglius ir kur kedeno jo vilną kadugių kūlynai. Kur vėjai neužgauna ir nuo darganų saugu purių samanų patale. Kur tik medžių švokštimas ir žaluma akyse. Ir kur net piemenys neužgena ir joks laukų garsas nepasiekia. Namo skubino nusibaigti. Jo šuoliai smulkėjo. Kitur buvo atsimušęs į medžius ir sustojęs. Bet siekėsi ir gavosi kiek išgalėdamas. Kirsdamas linijas ir menkai išvažinėtus žiemkelius. Augmenija ėjo skurdyn. Žemi, susisukę berželiai kerpėjo pintimis. Po jų traukėsi plačiai išsikeroję karklai, suguldę pažemiu virvėmis susivijusias šakas. Vietomis ant aukštų kupstų, iš juodalksnių kelmų, šovė trąšios ir tiesios, kaip rugys, atžalos. Toliau kyšojo iš sniego šiurkščių, tartum miežio akuotas, ir pasišiaušusių smilgų šluotos, čirpino surūdijusius ašmenis viksvos ir trupėjo vos užgauti sušalę triaušių stiebeliai. Čia buvo Gaidžbalio pradžia. Sniego iki pusiaublauzdžių, ir po jo kojos klimpo į samanas. Ir kitur, iš apačios, į pėdas sunkėsi vanduo. Didelės naginės čia sustojo. Žvėries bėgimas baigėsi. Kraujo, plaukų ir jo kritimo žymės.

Tai atsitiko prieš dvi valandas. Plėšikas pasiėmė savo grobį. Naginėm apsiavusio medžiotojo pėdos baigėsi ant suvažinėto kelio. Kur jis pasuko? Ar jis įsimetė ožį į roges ir nulėkė savo keliais, ar jis nutraukė pėsčias? Šuva palakstė į abi puses ir sugrįžo, snieginas ir apšerkšnijęs iki ausų. Jis brukosi gėdingai prie kojų, ir garas kamuoliais stingo, išsiveržęs iš snukio ir nukarto tarp dantų liežuvio. Tuo keliu jau nuvažiavo ne vienos rogės. Ūkininkai skubėjo miškan išsivežti sukirstos medžiagos.

— Ar nesutikot žmogaus? — teiravosi ūkininkų iš Gaudikių pusės. — Su maišu gal ant pečių ką matėt? Tuščiais iš miško? . . .

— Ne, tokio mes nesutikom Nei pėsčio, nei važiuoto, — atsakinėjo paklausti.

Kas tau matys, jei visa tai dėjosi su tamsa?

Tą patį sakė ir atkilę iš kitos pusės, nuo Gorių ir Taručių. Jie vartė akis. Žinoma, kad tai ne jų darbas. Bet jeigu eigulis klausinėja ko nors, tai ne be reikalo. Ar tik ąžuolo nenuvertė kas iš nakties? Arba išvežė valdžiai pagamintus sienojus? Eigulį erzino klausiamai išplėstos akys ir pašiaušti ūsai. Jos prisimerks pavažiavus toliau. Su jais, velniais, nesipirksi. Jeigu prieis, apsuks negaišdami. Kitas prašė, ar eigulis nepavažiuotų, įkritęs į roges, iki jų iškirstų skersinių ir nesukleimuotų? Jis nepasiėmęs kleimos. Kokio bieso dabar jų skersinės? Jis nirto ir keiksnojo. Rūpesčiai tokiais dalykais, kurie nepabėgs ir po savaitės! Kasdienybė ir nereikšminga. Ar supranta jie, rupūžės, kas atsitiko šią naktį? Ir ne naktį, o auštant, ir ne miške, — galima sakyti, jo paties, eigulio kieme? Iš kito valsčiaus neatėjo, ne. Ir durniui aišku. Vadinasi, kas nors iš tų, pravažiavusių, ar jų kaimynų . . . Pasibrukęs rogėse ir užsėdęs po maišu, vežasi šautuvą? Užklausk ir išgirsi, ko negirdėjęs. Susuks snukį kaip vyženą. Juk neturi įrodymo. Jis pasitraukė nuo kelio, nulindo į eglaites ir svarstė kas daryti. Gerai, kad neprasitarė, ko ieško. Tegul mano apie miško vagystę. Tai ne taip pikta. Tą pačią dieną ir girininkas suuostų, jeigu kas. Jis klaustų, kaip laikosi jo globojami žvėrys. Geriau nei žodžio. Kaltininkas nesigirs. Ne tie laikai. Žino, kuo tas atsiduoda. Kalėjimu! Tai beveik tas pats, kaip įsilaužti į valdžios iždą. Miškas — valstybės. Tai prieš pačią valstybę.

Jo pyktį kėlė pašėlęs noras rūkyti. Pasikabindamas sniego, kramsnojo. Bet dūmo, kaip tyčia, visas kišenes išvertęs nesudarė. Rado tabokos pabirų, sumišusių su spygliais ir vilna, bet nei pypkės, nei popieriaus. Šleikštumas lipo iš vidaus Ir galvą spaudė. Pagirios pradėjo kamuoti. Šviežias alus, neišsivaikščiojęs kaip reikiant, paskui atsiliepia. O nuo kelio, vėjukui lengvai pūstelėjus, dvelkė dūmeliu. Jis traukė šnervėmis ir atskyrė taboko rūšį. Ir nepajuto, kai vėl sugrįžo ir susistabdė vieną.

— Duok susimildamas parūkyti. Palikau namie savąjį . . .

Patenkintas ūkininkas traukė iš po kailinių skverno kapšį ir tuo pačiu daužė pypkę į rogių užkalą, kad iš naujo prisikimšus.

— Ką ten, pons eiguli, Bandzos žalkulinę rūkysi. Šen, aš turiu pirktinio . . . — mojo antrasis, privažiavęs įkandin.

— Kas ta tavo pirktinė prieš mano? — šiaušė šerį Bandza.

— Kai pritrūksti, tai gerai ir vantlapiai, kad tik tvirtumo turi, — tačiau sukosi pirktinės, sugrubusiais nagais ir piršto storumo cigaretę. Akyse pažaliavo, kai stipriai patraukė.

— Ačiū už dūmą.

— Nėra už ką . . .

Saulė jau pasišokėjo į medžius ir spigino akis. Sniegas plikino kaip baltai įkaitinta geležis. Aikštelėse ir eglaičių užuovėjoje jau itin šildė ir dienojo. Melodingas tarškėjimas, meletos snapu į sausą epušės šaką išgaunams, skelbė, kad jau po saulės grąžos ir pusė žiemos praėjo. Vėjas sunkėsi miškan, parpė atsikniojusioje beržo tošyje ir dilino šakeles. Eigulis kumbrino be krypties. Aplenkė retinamą kvartalą, iš rudens

A. GALDIKAS — ŽEMAITIJOS KAMPELIS

padalintą žmonėms, kad iškirstų žabus, praskintų tankynes. Pasuko atgal. Žmonių vengė. Akyse šmėžavo ūsoti ūkininkai ir klasta po tais ūsais. Ką tu žinai, gal tasai, kurs bruko savo taboką? Bet jų šimtai . . . Ir katras iš jų? Taip nieko nepeši, nors vedžiotum policiją ir seniūną pakiemiui. Laiko perdaug suslėpti visiems galams. Neišmatuosi nei pėdų, nes tai naginės, beformiai išplitusios. Gudrus žaltys, išėjo naginėmis apsiavęs. Ir taip ir taip kvaila. Bet toliau jis nusigando. Jis galvojo ir stebėjosi, kad dar vakar iš to jis būtų pasijuokęs. Vakar atrodė neįmanomu daiktu tai, kas šiandien tikrovė. Šiandien jis pajuto kažinką naujo, bet labai neaiškaus ir blogo. Šalia pykčio ir kažką daugiau: nepasitikėjimą ir savo bejėgiškumą. Savimi nusivylė. Miškas jam grasino. Laukai apsukę jį ir gyventojai. Kaip jis galėjo save laikyti kuo nors kitu, o ne sudėtine, būtina ir neišvengiama to gyvenimo ir bendravimo dalimi? Prieš vėją vienam neatpūsti. Jeigu jie susimanys, tai ir papūs. Ir užpūs tave . . . Jis rėmėsi su mintimis, su prieštaravimais, svetimais vienas kitam, kaip yra pareiga ir bičiulystė. Ir kokie yra įsakymai ir žmonių įpročiai. Jis mąstė, akis nudūręs į žemę, į žvėrių pėdas, kad tai galėjo atsitikti. Ir kodėl ne? . . . Kai jis, duokime, yra čia? Ką tada? Išgirsta šūvį kitoje palaukėje, apie Dargaudžių skynimą. Jis lekia ten. Atranda pėdas, kraują. Parakas dar nėra išsisklaidęs, o nusikaltėlio? . . . Kad nors varna sukranksėtų . . . Na? . . . Ar ne perdaug pasitikėjo, nešiodamas valdžios ženklus?

Jis atsidūrė palaukėje. Priešais nušvito Norvaišių laukai. Smilko dūmeliai iš sėdybų kaminų. Iš kurios išėjo tasai niekadėjas? Jis leido visus iš eilės, visus pažįstamus veidus, girdėjo juos kalbant, lyg tikrai jau būtų lankęs su seniūnu ir policija. Zuikius jie tai muša, nieko nepadarysi. Turi šautuvus ir naktimis tyko ant jaukų. Kas to nežino. Bet miško tai nekliudė. Eilę

metų. Atėmė vienam pusberniui šautuvą ir pasidėjęs ant kelio perlaužė. Gavo velnių nuo šeimininko, nes jo buvo šautuvą išsinešęs. Kitam ausų davė, sutikęs pamiškėje besivalkiojant. Ir to užteko. Geruoju gali su žmogumi susitarti. Bet ką su tokiu nakties grobuoniu? O rodyk smarkumą, tai tiek ir tepeši. Gerai sakė senis Ežeris, kurs keturias dešimtis metų saugojo dvaro miškus. Jis tai pažino žmones.

Kartą jis nutaręs galutinai sudrausti vieną medinčių. Per akis eina ir nebijo. "Tu neturi leidimo, liaukis", — draudęs senis. "Šaudė mano senelis ir tėvas, tai kuo aš prastesnis? Ar akies neturiu? . ." — erzelioja tasai. "Griebsim tave jau dabar trumpai". "Griebkit. Nugnybiu kartais laputę, nėra ko sakyti. Greitai pačiai kailinius siūsiu". Eina vidun ir mato savo akim, kad ant priežados koks dešimt lapių kailių sukabintų džiūsta. Išėjęs ant slenksčio sušvilps, ir girininkas ateina iš miško. "Parodyk savo lapes" — šaukia girininkas. "Kokias lapes?" — tas lyg nežinąs. "Savo amžiuje nesu lapės arčiau matęs kaip per varsną. Nuo šunies neatskiriu." Ežeris vedasi girininką virtuvėn parodyti, kas ten dedasi. "Kur tos lapės? Juk čia svogūnų pynės?"— sako girininkas. Ežeris savo akim netiki. Pačiupinėjo pirštais. Tikri svogūnai, supinti į kasas. Bet ką tik aiškiausiai matė, ar jį durnium laiko? Išvažiavo apsijuokę. Tačiau Ežeris ne tam tiek metų miške praleido, kad patikėtų monams. Tik to negalėjo girininkui įrodyti.

Bėgančiam vagiui — vienas kelias, o ieškančiam — šimtas. Pasiusk, ubage, ant kryžkelės — spiaudėsi Girdvainis. Jo stiprybė susvyravo. Vakar daugybę niekų pritauškė pas Beržinį. Ginčijosi, o šiandien, kad nors ką. Štai, įsigriauna ir žudo žvėrelius. Ir nieko tokiam negali padaryti. Už rankos nesugriebęs, nesakyk, kad vagis. Gali pamanyti apie daugelį, bet kas iš to? Paaiškės tai, žinoma, po metų gal. Kai jau bus vėlu bausti ir mokyti.

Gniaužė kumštis ir keikėsi pilna burna. Kad taip stiklinę alaus — nors pagirios palengvėtų. Beržinis čia pat, bet po vakarykščios — nei šis, nei tas. Jau kur po pusryčių. Kojos linko per pakinklius ir akys perštėjo. Visai nusivaręs, Girdvainis artėjo namų pusėn.

Žmona pranešė, jog daug žmonių jo laukė.

— Ko jiems? — negaišdamas kimšosi pypkę.

— Nežinai, ko jiems? Sakiau, kad esi miške ir tegul sau žinosi . . .

Ir matydama nešnekų vyrą, pati kamantinėjo:

— Radai ką? Ar nesakiau, kad per sapną blūdijai? Vis iš to girtumo . . .

— Tavo liežuvis! — prasidaręs indaują, siekėsi barščių rūgšties.

— Pala . . . Alaus yra.

Žmona pastatė ant stalo didelį ąsotį, užkimštą sugumuliuotu rankšluosčiu.

— Koštuvių atnešė. Žino, kad pagiriotas.

— Gal ir žino.

— Prauskis ir sėsk. Pusryčiai ataušo.

— Alus geras, — šluostėsi ūsus Girdvainis. — Tik apsistelbęs. Kol atnešė, tai suprantama. Beržinio?

— Acha. Nepažinau pradžioj, kas toks. Jaunas vaikinas. Tik neseniai parėjęs pas Beržinį. Apvaliems metams sulygęs.

Alus veikė. Sąnariai atsileido. Lyg ledai iš viso kūno tirpo ir sruvo žemyn. Dubenyje pakvipo mėsa su svogūnais.

— Ata-ta. Tinka kaip šuniui botagas. Aš ant ryto nei pažiūrėt negalėčiau į alų, — šnekėjo pati matydama, kaip vyras lenkia stiklines.

— Ne jums, boboms, jis ir daromas. Išmano ką kiaulė apie pipirus?

— Nu, o ką miške? Ar aš nesakiau?

— Taip tu ir sakei, teisybė. Pataikei kaip pirštu į debesį. Klausytum žmogus moteriško, tai be kelnių liktum.

— O kas?

— Kas? — mėgdžiojosi vyras. — Ožį pamušė. Ir va tau kas.

— Eik jau, eik?

— Kur aš beisiu? Nugėrė palangėje ir nusinešė. Sekiau pėdom. Kaip šuva nusivalkiojau. Pašvilpauk . . . Tylėk dabar liežuvį prikandęs, kaip niekur nieko. Ir tau sakau, kad nei murmur. Supranti?

— Apsaugok, Dieve! Tai kas čia galėjo? — moteriškė nusigando ir susigėdo to, ką buvo sakiusi.

Vyras, išsrėbęs kopūstų dubenį, jį pastūmė ir atsipūtė. Prakaitas išpylė kaktą.

— Bet šitaip tu man viską aiškiausiai girdėk! Šūvį, riksmą . . . Negaliu patsai atsidyvyti. Sapnas — ne sapnas. Lyg to būčiau laukęs? Pašėlimas!

— Tai kas rėkė?

— Stirna. Sužeista bliauna, kol turi sveikatos, visai kaip žmogus. Didelį ožį pamušė. Mačiau ragų žymes sniege, ten kur jį pribaigė. Tai galvažuda!

— Aijajai . . . — nuogastavo ir prašė valgyti. — Skerstuvių, ne tik alaus atnešė Beržinio vaikis. Matyt, metinį pavertė. Lašiniai — sprindininkai.

B A L Y S   S R U O G A

SUTEMA

Sutema medžių šakelėmis
Leidžias melsvais kamuoliais.
Sielvarta sutemą veliasi
Smūgiais kaip žemė giliais.

Sielvarta svilint atkiūtina
It padegėjas nakčia, —
Argi raudoti taip būtina,
Kad tu išgirstum mane?

Visas kaip klyksmas išsineriu
Iš amžinatvės raidos,
Sielvartos smūgiais pasigeriu,
Šaukdamas vardą žydrios.

Šaukdams sustoju ties kryžkele,
Ties praraja sutemos,—
Vienišą dalią—pamišėlę
Kas be manęs apraudos?

Sielvarta svilina šutina —
Tūkstančiais griaužia liepsnų,—
Argi raudoti taip būtina,
Kad atsilieptum man tu?

Po tą sutemą, po plyną,
Skausmas smaugia ir troškina,—
It žuvėdra vandenyno
Klykia klykdamas širdy.

Iš erdvių ar žemės įsčiaus,
Ar iš laimės vakarykščios
Lyg patyčiai išsivysčius
Skamba muzika gaili.

Skamba, aidi, rauda, gelia —
It našlaitiški berželiai.
Verkdami prie viešo kelio —
Čiulpia kraują iš širdies,—

Tartum visą žemės gėlą
Išvyniojo vieškelėliais
Ir pati nuo jų pašėlo
Pabučiavimu mirties.

Skamba sutema plynoji,
Skamba laikas lyg sustojęs,
Ir širdis našlaitiškoji
Skamba sutemos rauda.

O, žydrioji, o, šventoji,—
Ar tai tu garsais skrajoji,—
Vaidinies, vilioji, moji,—
Ar tik aimana mana?

Eigulis negaišo. Krovė apsčiai krienų ir į tarpą vis pamaišydamas alaus. Staiga jis liovėsi kramtęs ir griebė ranka už žando. Pilna burna keiktelėjo, išspiaudamas pusiau apkramtytą kąsnį į delną. Dantį taip sugėlė, jog per pakaušį nudiegė. Ir jis paliko taip, kaip išsižiojęs. Delne švitėjo truputį suplotas šratas. Ne iš pačių stambiųjų, bet ir ne paukštinis. Gero žirnio didumo Ar žmona nematė? Vėl pasilenkė ir šratą suspaudė pirštais. Pirštai drebėjo. Kiek galėdamas tramdė ir lygino balsą:

— Kokią čia man mėsą padėjai?

— Taigi, skerstuvių . . . Ar nesakiau, kad ir avienos petį įdėjus Beržinienė? Išvirus pakepinau. Taip jau liesa, kaip skiedrelė . . .

— Tegul biesai! Tik danties neišsilaužiau. Kad sukąsiu . . .

— Matyt, kaulelis papuolė. Bet sakau — sulaikyk avinus iki viduržiemio!

Girdvainis kniaubėsi ant stalo. Širdis kalė, kaip į dalgio pentelę. Lyg iš tiršto nakties rūko, žingsnis po žingsnio žengė, vis daugiau reginių užgriebdamas. Vakarykščio pokalbio nuotrupos gremžėsi galvoj. Vietomis jos trūko. O tas Beržinis, velnio kūmas! Ne, taip dar nebuvo. Tokios apyjuokos! Siekė ąsočio prisipilti alaus, užlieti apmaudai. Ir ąsočio blizgančiame, pilvotame šone atsispindėjo Beržinio šypsena ir primerktos akys. Jo ranka sustingo ore. Ją atbulą patraukė ir ąsotis su trenksmu žnektelėjo aslon. Antru blūškiu nubarškėjo dubuo su mėsa.

Vaikai liovėsi žaidę ir suglaudę galvutes žiūrėjo į tėvą. Žmona išsitiesusi, apmirė kaip stulpas. Dabar pradės birti langai ir lūžti kėdės . . .

— Žiūrėk, kokią avieną mes valgom! . . . Dar šiąnakt ji ganėsi miške!

Jo žandikauliai tratėjo. Suspaudęs pirštus, juos kišo moteriai prie veido, lyg ji čia būtų tą pragarą užkūrusi.

— Matai kas čia? Supranti, į ką dantį atkandau? . . . Ir man, kad nei pusę žodelio! . . .

VYSKUPO MOTIEJAUS VALANČIAUS BIOGRAFIJOS BRUOŽAI

Jojo 150 metų gimimo, 100 metų įsivyskupavimo ir 75 metų mirties sukakties proga

VACLOVAS BIRŽIŠKA

8.

Po 1831 m. sukilimo rusų valdžia buvo jam atėmusi teisę savarankiškai vyskupiją valdyti. Savaime aišku, kad tokiai padėčiai esant, bažnytinė drausmė daug kur susvyravo ir įsivyravo daug visokių negerovių, juo labiau, kad ir rusų administracija, stengdamasi iškelti įvairius valdžiai atsidavusius karjeristus, dar labiau griovė bažnytinę tvarką. Valančiui visų pirma ir teko tas negeroves šalinti.

Jo padėtį sunkino ir toji aplinkybė, kad jis pirmas apėmė du kartus padidintą vyskupiją, kada 1847 m. konkordato nuostatais senasis jos plotas buvo išplėstas į visą, prieš trejus metus įkurtą Kauno guberniją, o prie jos dar buvo prijungti ir Kuršo katalikai, daugiausia latviai. Visi tie naujai prijungti plotai seniau buvo valdomi didžiulės Vilniaus vyskupijos, kurioje įvairių negerovių, ypač nuo vyskupo Masalskio laikų, buvo atsiradusių daug daugiau negu Žemaičiuose. O ir šiaip buvo nemaža skirtumų dviejų vyskupijų santvarkoje. Tad visa tai, kas buvo negero, reikėjo skubiai pašalinti ir pataisyti, o skirtingų tradicijų plotus sulieti į vieną darnų organizmą. Reikėjo su tuo darbu skubėti, nes rusų administracija visas tas negeroves panaudodavo savo pravoslavijai ir rusiškumui Lietuvoje stiprinti.

Reikėjo Valančiui įtempti visą savo energiją ir išeikvoti daug darbo, kol jam pavyko tas negeroves pašalinti ir tinkamai naujai prijungtus plotus sutvarkyti.

Varnių seminarijos rektorium jis pastatė jauną ir gabų kunigą Aleksandrą Beresnevičių, bet po kelerių metų jo nustojo. Mat, rusų administracija, patikrinusi seminarijos darbą, nustatė, kad rusų kalbos ir literatūros dėstymas, naujai įvestas į reformuotas seminarijas, Varniuose nesąs tinkamai pastatytas, nes klierikai visai silpnai tekalbą rusiškai. Čia buvo pakaltintas rektorius Beresnevičius, ir jam teko išsikelti į Vilniaus vyskupiją. Tiktai 1858 m. vyskupui Valančiui po ilgų pastangų pavyko jį ne tik grąžinti savo vyskupijon, bet ir pravesti savo sufraganu. Bet jo pagalba jam neilgai teko naudotis, kadangi po dvejų metų Beresnevičius buvo paskirtas Petrapilio Dvasinės Akademijos rektorium ir dėl to turėjo išvykti į Rusiją.

Užsibrėžęs sau labai plačias veikimo ribas, vysk. Valančius aiškiai matė, kad savo vieno pajėgomis jis viso darbo nepajėgs atlikti. Tad jam visų pirma rūpėjo susirasti gabių jaunesnių padėjėjų. Jų jis daugiausia ieškojo tarp savo buvusiųjų akademijos ir seminarijos auklėtinių. Ir tokių nemažai susirado. Tai buvo kunigai Juozapas Silvestras Dovydaitis, Jeronimas Račkauskis, Otonas Praniauskis, Justinas Dovydaitis ir tas pats Aleksandras Beresnevičius. Iš jų visų artimiausi vyskupui buvo abudu Dovydaičiai. Jie jam turėjo ir nemažą įtaką. Dėl to kiti kunigai Valančiaus veiklos laikotarpį ligi sukilimo kartais tiesiog vadindavo "rerum Davidicum" — Dovydų (Dovydaičių) valstybe. Tačiau toks vardas nebuvo teisingas, nes jie abudu buvo tik savarankiški vyskupo sumanymų ir idėjų vykdytojai.

Bendradarbių ir padėjėjų ieškodamas, Valančius išeidavo ir iš savo vyskupijos ribų. Vilniuje jo leidinių spausdinimą kurį laiką prižiūrėjo Vilniaus seminarijos rektorius kun. Antanas Kitkevičius-Kikutis, tos pačios seminarijos profesorius (1878—1882 m.) ir rektorius kunigas Juozas Abelevičius ir tas pats, jau anksčiau minėtas, tuo laiku šv. Jono bažnyčios vikaras kun. Vincentas Prijalgauskis.

Iš tolimųjų Varnių negalėdamas tiesiogiai valdyti Kuršo katalikų, jis savo darbo dalį ten pavedė Žemgalos dekanui, Ilukšto klebonui kunigui Juozui Tamulevičiui, tikrajam kun. Juozo Silvestro Dovydaičio broliui Dionizui Dovydaičiui, kuris savo laiku, mokslus eidamas, buvo įsibajorinęs Tamulevičiaus vardu.

Bet ir šiaip jis stengėsi savo vyskupijon atitraukti kiekvieną gabesnį kunigą, ypač žemaitį, kurių daug buvo Rusijos vyskupijose išsklaidyta. Ilgus metus jis stengėsi grąžinti buvusį Maskvos vikarą, vėliau gi Saratovo dvasinės seminarijos rektorių kun. Juozą Želvavičių-Želvį. Bet tiktai 1865 m. rusų vyriausybė buvo sutikusi jį patvirtinti Žemaičių vyskupijos pralotu. Tačiau, besiruošdamas grįžti, Želvys apsirgo ir 1866 III 26 ten pat Saratove ir mirė.

Savo vyskupijoje prastumdamas priekin visus gabesniuosius, jis čia ypatingą dėmesį kreipė į tuos, kurie parašydavo kokią tikybinę liaudžiai skiriamą lietuvišką knygelę. Tuo būdu buvo anuomet susidaręs įsitikinimas, kad norint pas Valančių avansuoti, būtinai reikia

ką nors ir lietuviškai parašyti. Tai kitus, neturinčius nē jokių literatūrinių gabumų, vis dēlto suragindavo rašyti. Ne visi tie raštai praturtino dar negausią mūsų anų laikų literatūrą. Daugelis jų taip ir liko rankraščiais, kartais ir negavusiais vyskupo aprobatos, bet kiti tuo būdu prasistūmē ir į rašytojų eiles.

Užtat senųjų kunigų tarpe ējo gan griežtas sijojimas. Vyskupas buvo ypač negailestingas įvairiems karjeristams, kurių nemaža buvo likusių dar iš Gintilos laikų ir kurie daugiausia po 1863—1864 m. sukilimo stengēsi atsiremti rusų administracija. Kartais per ištisus metus Valančius su tokiais karjeristais kovojo, vis negalēdamas jų iškelti iš jų užimamų vietų, kadangi administracija jį pakaltindavo, esą, jis tą ar kitą kunigą skriaudžiąs už jų palankumą valdžiai. Vis dēlto iš kiekvienos tokios kovos jam pagaliau pavykdavo išeiti laimētoju, ar nustumiant tokį neklaužadą į kokią nereikšmingą filiją ar altariją, ar iš viso priverčiant savo vyskupiją apleisti. Vienas tokių buvęs Gasparas Chmielevskis, kuris ne tik kad rēmēsi policija, bet, norēdamas savo pusēn ir vyskupą palenkti, dējosi ir lietuvių literatūros mēgēju, rinkdamas medžiagą savo ruošiamam lietuvių kalbos žodynui. Tačiau ir jis pagaliau buvo priverstas pasitraukti į Liuciną Vitebsko gubernijoje. Dēl to Liucino jis ir savo rankraščiu likusį žodyną buvo pavadinęs Liucine.

Norēdamas sulieti dvi skirtingų tradicijų (Vilniaus ir Žemaičių) vyskupijos dalis, Valančius, tarp kita ko, atitinkamai kilnodavo abiejų dalių kunigus, žemaičius siųsdamas į rytus, o rytiečius į vakarus. Dēl to kartais pradžioje kildavo nesusipratimų ir su parapijiečiais, kada jie negalējo priprasti prie naujai atkelto kunigo tarmēs (kokios nusistojusios lietuvių kalbos tuo laiku nebuvo). Bet ilgainiui prie to visi priprasdavo. O ir pats Valančius savo ganytojiniuose atskiroms parapijoms laiškuose stengēsi prisiderinti tai tarmei, kuria kalbējo vietos žmonēs. Pastebējęs trūkstant aukštaičiams skiriamos tikybinēs literatūros, jis, tarp kito, 1852 m. buvo pavedęs Naujadvario filijalistui kunigui Juozui Zenevičiui išversti ne žemaičių, bet aukštaičių tarme ("lietuwiszkai") J. Želvio lenkiškai parašytą katekizmą, kurį paskiau Valančius savo lēšomis ir išleido.

Susirūpinęs ir tuo, kad daugelio, ypač senesniųjų kunigų, bendrasis ir teologinis išsilavinimas, gautas dar senose, misijonierių vedamose seminarijose, yra labai neaukštas, jis įsakē visuose dekanatuose įsteigti vadinamąsias dekanalines bibliotekas. Norēdamas padēti nesiorientuojantiems knygų rinkoje kunigams atrinkti tinkamas toms bibliotekoms ir šiaip skaityti knygas, jis per keletą pirmųjų savo vyskupavimo metų buvo pavertęs vyskupijos raštinę kaip ir kokiu knygų platinimo centru, nuolatos siuntinējusiu visiems klebonams pranešimus apie naujai pasirodančius veikalus ir siūlydamas juos pirkti. Noroms nenoroms, tokius paraginimus gavę, klebonai, kurių kiti anksčiau nē vienos knygos į rankas neimdavo, dabar bijodamiesi vyskupo akyse pasirodyti nemokšomis, tas knygas pirkdavo. Tačiau ilgainiui tą platinimo darbą perēmus Vilniaus knygininko Zavadskio Varniuose įsteigtai filijai, lengviau atsiduso ir vyskupijos raštinē, nusikračiusi jai svetimo darbo, ir kiti klebonai, kurių skaitymo vyskupas toliau jau nebegalējo kontroliuoti. Tiktai tas vyskupo pravedamas knygų platinimas turējo ir vieną, mūsų akimis žiūrint, stambų minusą. Mat, tos visos platinamos knygos buvo spausdintos išimtinai lenkų kalba Vilniuje ar Lenkijoje. Ir jo laikais daugelis klebonijų buvo užverstos tais lenkiškais veikalais, o tai ilgam dar palaikydavo tų klebonijų lenkiškumą, kuris ir šiaip iš seno ten vyravo. Tiktai nuo 90-ųjų XIX a. metų pamažu į parapijų klebonijas pradējo veržtis ir lietuvių kalba.

9.

Visas 25 metų Valančiaus vyskupavimo laiko tarpas, žiūrint jo darbų pobūdžio, gali būti paskirstytas į dvi beveik lygias dalis — priešsukiliminį (1850—1863) ir posukiliminį (1864—1875). Ir pirmajame laikotarpyje tekdavo jam nuolatos susidurti su įvairiomis jam administracijos statomomis kliūtimis, vis dēlto ne tik grynai bažnytinēje, bet ir visuomeninēje dirvoje Valančius galējo plačiai savo iniciatyvą pritaikyti ir veikti taip, kaip jam liepē jo, vyskupo ir Lietuvos sūnaus, pareigos. Veikti atvirai, nesislepiant. Tai buvo tikra žodžio prasme kuriamasis Valančiaus veiklos laiko tarpas.

Antrasis etapas — tai atviros ir slaptos su rusų vyriausybe ir jos agentais kovos laikotarpis tuo metu, kada rusų vyriausybē atvirai stojo į Lietuvos rusinimo ir pravoslavinimo kelią. Jei tačiau šioje srityje tai vyriausybei nedaug tepavyko laimēti, tai čia kaip tik nemažai vyskupo Valančiaus taktikos nuopelnų.

Vyriausiuoju savo, kaip vyskupo, uždaviniu savaime laikydamas religinį liaudies auklējimą ir katalikų tikybos tvirtinimą krašte, Valančius šioje srityje nemaža ir atsiekē, ypač pirmajame savo veiklos perijode. Nors jis nesekē savo pirmatakais, o iš dalies ir kaimyniniais vyskupais, daugiausia tikinčiuosius valdžiusiais tiktai aplinkraščiais, bendraraščiais, įsakais ir pan., betgi tokios rūšies raštų pats buvo paskelbęs keletą kartų daugiau, negu kiti visi drauge. Savo pagrindiniu uždaviniu laikē nuolatinį asmeninį kontaktą su tikinčiaisiais. To jis siekdavo, nuolatos vizituodamas atskiras savo vyskupijos dalis ir tų vizitacijų metu, be sutvirtinimo sakramento teikimo, įeidamas į visas vizituojamų parapijų reikalų smulkmenas, pašalindamas pastebētas vietoje negeroves ir judindamas vietinę iniciatyvą, ypatingai bažnyčių statymo reikalu. Nei blogi keliai, nei darganos ar pūgos negalējo nuo tų vizitacijų jo sulaikyti, nors kartais jos

kėlė pavojų jo gyvybei. Pvz., 1855 m. rugpiūčio 14 d. važiuodamas iš Vadaktų į Baisogalą, tiltui įlūžus, jis vos neprigėrė. Pikti liežuviai paskiau pasakojo, kad tiltas įlūžo neišlaikęs lydėjusio vyskupą praloto Bytauto, kuris pasižymėjo tiesiog kolosaline kompleksija.

Pats nuolatos vizituodamas, jis to paties laukė ir iš kitų vyskupų. Pvz., savo užrašuose sužymėjęs taip jam artimo arkivyskupo Holovinskio nekrologą, jis vis dėlto jo dideliu minusu, kaip arkivyskupo, laikė tai, kad šis per visą savo arkivyskupavimo laiką neaplankė nė vienos savo vyskupijos.

Su tomis vizitacijomis buvo susieti ir jo pirmieji to laikotarpio raštai. Jau 1850 m. jis savo lėšomis išspausdino 10,000 egzempliorių parašytos nedidelės, 12 puslapių knygutės "Pamokinimas apey Sakramentą Dirmavones", o 1852 m., "Žinią kajp reikia atlikti spawiednę isz wisa amžiaus", kurios iš viso pasirodė trys leidimai, išspausdinti keliolikos tūkstančių egzempliorių skaičiuje.

Ypatingą dėmesį jis kreipė į naujų bažnyčių statymą ir senųjų remontavimą. Jis kaip ir nujautė, kad greitai ateis tokie laikai, kada vyriausybė stengsis visas jas išnaikinti ar paversti pravoslavų cerkvėmis. Nuolatos tuo reikalu ragindamas parapijiečius ir erzindamas turtingesnių dvarininkų ambicijas išsiskirti iš kitų tos ar kitos bažnyčios pastatymu, jis pasiekė, kad vien jo vyskupavimo laikais buvo pastatytos 25 naujos bažnyčios ir 20 senų medinių buvo iš pagrindų atremontuota. Tačiau po 1863—1864 m. sukilimo rusų administracija čia visiškai surišo jam rankas, nes buvo paskelbtas bendras įsakymas, kad tiek naujoms bažnyčioms statyti, tiek senoms remontuoti būtina gauti kiekvienu atveju gubernatoriaus leidimą. O tų leidimų jis faktiškai ir neduodavo. Vis dėlto kartais ir pavykdavo laimėti. Savo užrašuose jis apsako, kokiu būdu, pvz., buvo gautas leidimas Vainuto bažnyčios statybai užbaigti. Šią bažnyčią savo lėšomis parapijiečiai buvo pradėję statyti dar prieš sukilimą, bet nesuskubo jos baigti. Muravjovo draudimas jas laisvai statyti juos užklupo, kai bažnyčia tebuvo pakilusi ligi stogo. į paties vyskupo prašymus duoti leidimą darbui baigti gubernatorius vis neigiamai atsakydavo. Tuomet Vainuto parapijiečiai savo iniciatyva sumanė paieškoti kitų kelių tam leidimui gauti. Jie pasiuntė į Kauną vietos faktorį, klebono favoritą Hiršą, kurį žmonės net altarista vadino. Šis, atvykęs pas vyskupą, tiesiog pareiškė, esą, negalimas daiktas, kad su rusais nesusitartum už pinigus. Gavęs vyskupo leidimą pamėginti ir šiuo keliu eiti, jis per vietinius pirklius žydus pasiekė gubernatoriaus raštinės valdininkus ir, sumokėjęs 100 rublių kyšio, per keletą valandų gavo leidimą, kurio teisėtu keliu negalima buvo gauti per keletą metų. Vėliau ir pačiam vyskupui nekartą teko tos priemonės sėkmingai griebtis ne tik santykiuose su Kauno gubernatoriais, bet net ir su pačiu sukilimo malšintoju Muravjovu.

Nuolatinį ryšį su tikinčiaisiais, be vizitacijų, vyskupas palaikydavo ir daugybe įvairiomis progomis rašytų ganytojinių laiškų. Vien tiktai iš laiko tarpo ligi 1865 m. žinom tokių lietuviškų laiškų apie 30. Vėliau jie išnyko, nes 1864 m. Muravjovas paskelbė draudimą susinešant su vyskupija vartoti lenkų kalbą, o 1865 m. jo įpėdinis Kaufmanas tą draudimą pritaikė lietuvių kalbai. Tų laiškų tarpe, be bendrų, visai vyskupijai skiriamų, yra eilė būtoviniu požiūriu labai įdomių, atskiroms parapijoms rašytų. Panašių laiškų kitais laikais, jau Valančiui mirus, iš viso nežinom. Kiti jų mums yra įdomūs ir Valančiaus santykiui su liaudimi, jo kalbai (dažnai jis čia rašo atitinkamos parapijos tarme), stiliui ir kt. apibūdinti.

Be laiškų, rašytų blaivybės reikalais, čia tenka atkreipti dėmesį į tokius, kaip 1854 IV 15 laiškas dėl kalbų "apej wajnas, sumiszimus, nepakajus", 1856 X laiškas Kartenos parapijiečiams, juos barant už paprotį pakaruokliams kirsti galvas, 1856 VIII 21 visiems apie meškininkus, 1857 XII 5 dėl Žemaitijoje paplitusių plėšikavimų ir vagysčių, 1861 V 5 Grušlaukio parapijai, barant ją už tai, kad ji netesėjo duotojo savo pažado aprūpinti vikarą, 1861 III 8 laiškas Brunavos parapijiečiams apie besibastančius jų tarpe įvairius tikybinius šarlatanus, pagaliau 1867 III 8, t. y. jau veikiant anam Kaufmano draudimui susinešti su vyskupijos gyventojais lietuvių kalba, rašytas Balninkų parapijai. Šį laišką, kurį man teko iš rankraščio "Mūsų Senovėje" 1938 m. N. 2 (7) paskelbti, kaip ypač būdingą Valančiui, čia ir pakartojame. Jis visas rašytas paties vyskupo ranka, tuo tarpu kaip daugeliui kitų laiškų jis tenurodydavo bendrą turinį, o jį parašydavo kuris iš jo sekretorių, ir po to Valančius dar jį ištaisydavo. Paprastai laikoma, kada visi tie Valančiaus ganytojiniai laiškai, kurie buvo paskelbti "Šiaulėniškyje Senelyje", buvo parašyti to "Senelio" autoriaus kunigo J. S. Dovydaičio.

Štai tas laiškas:

> ..."Asz Motiejus Walanczauskis isz Diewa ir Sostą Apasztolu milestas Zemaicziu Wiskupas Giwintojams Balniku parapios paswejkinima ir palajminima siuncziu.
>
> Pasakisiu jums tikrą tejsibę: todiel klausikit prideranczej. Atjemis isz Balninku kunegą Baczanski, negalejau atrasti Letuwoj kunega noręnti buti jusu klebonu. Dielko taj? Dielej to, jogiej kunegaj žinoje nedoribę žmoniu tos parapios. Wos Žemaycziusi atradau szios dienos Dziakona Opulski, kurs ir nenoriedamas manęs paklause.
>
> Atwažiawes i Balnikus Dziekonas Opulskis atrada bažniczę aplajstą, todiel apkloje jos stogą, istate naujus langus, pribudawoja naują zokrastiję, padirbina ir paauksije altarius, dawe naujes lubas, iszmalawoja wisą bažni-

P. VAŠKYS KELIONĖJE (Terrakota)

czę, apmurije szwentariu; pastate Kalwarią, iwede atpuskus ir iszmurije warpniczę. Wis taj dirbant brastwinikaj su parapii padieje; bet giwentojej miestele Balniku netikt nepadieje, bet dar nakttimis grobste plitas su kalkiejs pabrikaj bažniczes pirktas.

Dar Dziekonas Opulskis pastate klebanije, kletis, ladaunę, kloną ir uždijge sodną. Tus budinkus dirbant niekas nepadieje. Kiek warga datire Dziekonas, kiek rozu iszala wažiniedamas i miszkus kirsti materiola; žina jo berniukaj, kurie paprastaj draug su juo dirba.

Wis taj dirbdamas iszlejda sawa pinigu 1600 r. Kad dar to neuszteka pažiczije daugiaus ne tukstantę, kan tikt pri jussu uždirba, wis taj ideje i pabriką bažniczes. Padaugino szwęntas drapanas bažnicziaj jusų, kajpo taj arnotus, kapas ir tejp tolaus. Iszmokina daugel wajku skajtiti, dawinieje kningiales be pinigu, iszmokina katekizmas ir pažinima wieros. Bet kajp iszsimokiejot jam už jo proces ir wis kan giara par trilika metu jums padarita?

Szitaj sarmata ir sakiti: paklausi wiena neiszmintinga jauna kunigiale, kurs jums arielka dawe, iszkielet ant klebana sawa netejsingas apkalbas, skundiet man daugiel rozu, be kokia rejkala nurasziet nebutus dajktus, iszwaret gaspadinie ir kitą szejminą, dar sakot jogiej klebanas tus tegal turieti berniukus, kurius jus duoset, žadat iszkirsti dar sodną klebana. Tejp tad klebanas, jusu piemuo, jusu mokitojas ir tiewas bajoru gimes tur buti mažiasnis už jusu biarnus, užu jusu pijokus, už jumis artojus. Jus galet pasamditi koki

noret berniuka ar mergaitę; o klebanas to negali. Kami taj regiejot? Kurioj parapijoj girdiejot tejp žmanis darant su klebanu sawa? Žinot, jogiej jumis milu, wienok tejp nedoru wajku sawa milet negalu. Žinau, jog tarp jusu ira ir gieru parapionu, bet užwis negiari ira Balniku gaspadarej. Sztaj Dziakanas nebnor pri jusu buti, meld, kad jam duoczio kur kamendoriaus wieta — tejgi paklausis ji atimsiu ji ir duosiu kitur jam wietą, kami rasiu diel jusu kunega? Jus tujaus sakisit — iszmetiem wieną iszmesma ir kitą. Oj wajkaj tejp daridamis, bijakietes korones Diewa. Žinom, jogiej tie pri smerties netur kunega, kurie swejki budamis jo ne szinawo.

Todiel dabar perprazikiet Dziekana, rasi susimils ir paliks pri jusu; jej nepaliks, ilgaj buset be kunega.

Brostwinikaj wiraj iszmintingi, dielej jusu onora nelajkikiet brostwoj pijakų — iszmeskiet jus isz draugisties sawa. Patis budamis protingais, nedalejskiet, kad pikti žmones kriwiditu klebana jusu. Nedalejskiet, kad jo piewas nuganitu, kad i jo jawus lajstu galwijus sawa. — Turekieties wisuometu wienibes su klebanu sawa ir ginkiet ji nu neprietelu. To nu jusu nor jus wiskupas ir piemuo. Pakajus Wieszpati ir tegul bus su jumis. Amen. Motiejus Wiskupas. Kauni 1867 m. Kowa 8 dienoj."

10.

Greta to tiesioginio bažnytinio veikimo, Valančius tuo pačiu laiku varė ir nemažesnės svarbos visuomeninį darbą, nors ir susijusį su bažnytiniu. Ir šioje srityje ligi 1863 m. sukilimo jo veikla administracijos buvo labai mažai varžoma, nors vis dėlto kitose srityse jam teko susidurti ir su administracijos, o kitais atvejais ir su dvarininkų pasipriešinimu, kuriam nugalėti tekdavo pavartoti visus diplomatinius sugebėjimus.

Pats iš liaudies kilęs ir giliai jos sunkią buitį atjautęs, jis, tik vyskupijos sostą apėmęs, ypatingą dėmesį atkreipė į tos liaudies kultūrinį kėlimą, visų pirma į tinkamą parapinių mokyklų sutvarkymą. Daug kur Lietuvoje tos mokyklos veikė ir anksčiau, tiek Žemaičių, tiek ir Vilniaus vyskupijoje. Jau vyskupas Juozapas Arnulpas Giedraitis, o paskiau ir pavyskupis Simanas Giedraitis nekartą atitinkamais bendraraščiais ragino klebonus kurti parapines mokyklas, nes pati rusų vyriausybė visoje vėlesnioje Kauno gubernijoje buvo įsteigusi vos keletą pradžios mokyklų, ir tai vien valstybinių dvarų baudžiauninkų vaikams skiriamų. Tačiau prie Valančiaus pirmatakų visas parapinių mokyklų kūrimo darbas buvęs paliktas vien klebonų nuožiūrai. Visų tų mokyklų organizavimas ir tvarkymas buvo susijęs su išlaidomis, kurias turėjo padengti patys klebonai iš parapijų pajamų. Be to, buvo nemaža rūpesnių, surandant mokytojus. Todėl daug kur tos mokyklos veikė tik sporadiškai, atsiradus kokiam energingesniam klebonui ar vikarui, o šiems kitur išsikėlus, dažniausiai ir pačios mokyklos apmirdavo.

Valančius į šį darbą žiūrėjo daug rimčiau. Tuo reikalu jis nerašė kokių bendrų aplinkraščių, nors jo archyve buvo išlikęs tiesiog milžiniškas dėl tų mokyklų steigimo ir išlaikymo susirašinėjimas beveik su visais Žemaičių vyskupijos klebonais. Jis nesitenkino vienu mokyklos įsteigimo faktu, bet iš kiekvieno klebono reikalavo kasmetinio, vėliau ir du kartus per metus, smulkaus pranešimo apie mokyklos buitį ir veikimą. Pastebėjęs, jog tuose pranešimuose kartais būdavo sąmoningai kiek išpučiamas mokinių skaičius, jis tuojau pradėjo reikalauti, kad pranešėjai nesitenkintų bendrais skaičiais, bet ir pavardėmis visus mokinius ir mokines surašytų. Tuo būdu jis savo rankose turėjo visai patikimas žinias apie kiekvienos mokyklos padėtį. Jau 1854 m. viename savo raštų Kauno gubernatoriui jis nurodė, kad jo vyskupijoje veikia 197 parapinės mokyklos su 5,910 mokinių (vienoje tik Kauno gubernijoje, be Kuršo). Ilgainiui šis skaičius žymiai padidėjo. Šių mokyklų įtakoje ir suaugusiųjų tarpe pamažu neraštingumas buvo pradėjęs nykti. Tuo būdu ir viso krašto kultūrinis lygis žymiai pakilo. Norėdamas tai patikrinti, Valančius porą metų prieš sukilimą per tuos pačius klebonas pravedė ir savotišką raštingumo statistiką, iš kurios paaiškėjo, kad jau tuo laiku buvo tokių parapijų, pvz. Rietavo, kur beveik visi suaugę buvę raštingi. Tuo žvilgsniu anais laikais Žemaitija buvo pralenkusi ne tik kitas Lietuvos, Lenkijos, juo labiau beraštės Rusijos sritis, bet ir galėjo drąsiai lygintis ir su daugeliu Vakarų Europos kraštų.

Kadangi toms mokykloms trūko tinkamų mokyklinių vadovėlių, nes jos daugiausia tenkinosi nuolatos pakartodamos po keletą sykių metuose "Mokslu skaytimo raszto lietuwiszko", o ir tikybai dėstyti jos neturėjo vaikams pritaikytų vadovėlių, tai Valančius parapijos mokykloms pats 1852 m. išleido "Istoriją Szwentą Senojo Istatima", kurią savo lėšomis išspausdino 10,000 egzempliorių skaičiuje. Jos pareikalavimas buvęs toks didelis, kad 1855, 1858 ir 1860 metais teko ją vėl pakartoti. Tačiau 1865 II 4 Muravjovo įsakymu ji buvusi uždrausta, nors savaime nieko priešvalstybinio joje negalėjo būti. Valančiaus paragintas, kunigas A. Lukša šią knygutę 1857 m. buvo išvertęs į latvių kalbą ir paties vyskupo lėšomis ji buvusi išspausdinta 4,000 egzempliorių skaičiuje.

Tiek toms pačioms mokykloms, tiek ir suaugusiems buvo skirtas jo parašytas "Żiwatas Jezaus Kristaus Wieszpaties musu", kurio, jo žodžiais, jis buvo 1853 m. išspausdinęs net 45,000 egzempliorių (oficialinėmis cenzūros žiniomis išspausdinta tiktai 14,000). 1859 m. ir šią knygą išvertė į latvių kalbą. Bet labiausiai išpopuliarėjo jo 1858 m. išleisti "Żiwataj Szwętuju, tu,

kuriu vardajs Žemayczey už wis gieb wadintis". Ši knyga buvo kaimo skaitytojų tiek pamėgta, kad spaudos draudimo laiku ją teko net septynis kartus persispausdinti. Šiame veikale jis patraukdavo savo stiliaus savybėmis ir ypatingai kaimiškai ūkininkišku pačių šventųjų gyvenimo apibūdinimu.

Pagaliau tiems patiems skaitytojams buvo skirta ir jo "Prade ir iszsipletimas kataliku tikeima", išleista 1862 m., ir 1864 m. iš karto dviem leidimais paleista "Dawatku kniga". Buvo jis ir dar šį bei tą tuo laiku parašęs, bet ne viską išspausdino. Pvz., kai kam susirūpinus pagarsėjusios "Bromos atwertos ing wiecznasti" pakartojimu, Valančius neleido jos iš naujo spausdinti dėl įvairių, jau savo laiką atgyvenusių, ten įdėtų "pasakų" ir pats buvo sumanęs paruošti jos visai ištaisytą leidimą. Sako, kad tai jis ir buvo atlikęs, bet neišspausdinęs. To jo darbo ir rankraščio nebeliko.

Rusų cenzūrai Vilniuje prikibus prie senųjų kantičkų, nes cenzūros referento, buvusio katalikų kunigo Antano Petkevičiaus, pareikšta nuomone daugelyje vietų šios kantičkos esančios nukreiptos tiesiog prieš pravoslavų tikėjimą, vyskupas ir jas peredagavo ir 1855 m. išleido "Szwentų Giesmių" vardu, pašalinęs iš jų viską, prie ko cenzūra buvo prikibusi, ir šiaip dar kiek ištaisęs. Tuo vardu jos buvo penkis kartus perspausdintos, bet 1858 m. dar kartą iš pagrindo jis ištaisė, pridėjo kai ką savo ir A. Baranausko "Artoju giesmes szwintas". Tai jis pavadino vėl Kantičkomis ir išleido, po prakalba jau savo vardą padėjęs. Šios, iš senojo Šrubausko "Balso Širdies" išaugusios Kantičkos, ligi spaudos draudimo laikų buvo penkis kartus išspausdintos, o spaudos draudimo laiku buvo beveik kas metai kartojamos.

Mokyklinėje savo politikoje Valančius vien žiūrėjo, kad tokios mokyklos veiktų kiekvienoje parapijoje ir kad jos apimtų kiek galima didesnį vaikų skaičių. Bet savęs nelaikydamas kokiu švietimo vadovu, jis jau nesirūpino tuo, kaip ir ko ten vaikai yra mokomi, jei nebent, kaip jau matėme, parūpindamas vaikams tinkančių tikybos vadovėlių. Tai ir šios mokyklos veikė senu nusistovėjusiu trafaretu. Nuo pat savo stojimo į parapines mokyklas daugumas vaikų buvo pratinamas pereiti į lenkų dėstomą kalbą, kadangi ji, esą, vaikams atveria kelią į platesnį gyvenimą. Lietuviškai buvo mokomos daugiausia mergaitės, nes jos visos beveik likdavo tame pačiame kaime, ir tie berniukai, kurių tėvai nemanė toliau siųsti į mokslus. Visi kiti buvo mokomi lenkiškai, o kitur ir rusiškai. Buvo ir tokių senų tradicijų klebonų, kurie mėgindavo tik lietuviškai tesimokančius vaikus ir poterių mokyti jau lenkiškai. Bet kadangi tuo laiku lietuviškose knygose buvo nepakeistas vartojamas tas pats lenkiškas raidynas, tai vaikai, pramokę lenkiškai skaityti, tuo pačiu išmokdavo ir lietuviškas maldaknyges ir kitas knygeles paskaityti. Aritmetika buvo taip pat tose mokyklose dėstoma, tačiau nebuvo parūpinta nė vieno lietuviško aritmetikos vadovėlio.

Didelių sunkumų buvo ir su mokytojais. Jokių specialinių mokytojams paruošti mokyklų dar čia neturėta. Bet be mokytojo nebuvo ir mokyklos. Taigi savo laisvalaikiu mokytojavo patys klebonai, daug kur vikarai, kitur vėl raštingi vargoninkai, gimnazijos mokslą dėl įvairių priežasčių nutraukę gimnazistai, seminarijų klierikai atostogų metu ir panašūs grynai pripuolami "mokytojai". Tačiau tokia padėtis anais laikais buvo ne tik Žemaičių vyskupijoje, bet ir visoje Lenkijoje, jau nekalbant apie Rusiją, kur nė tokių mokyklų beveik visai dar nebuvo. Bet kaip ten bebūtų, kiek trūkumų būtų turėjusi toji parapinių mokyklų sistema, vis dėlto jos šioje vyskupijoje buvo apėmusios beveik visus mokyklinio amžiaus vaikus. Tai žymia dalimi ir nulėmė spaudos draudimo ir kovos už savo spaudą likimą: raštinga liaudis negalėjo be savų knygų verstis ir įvairiomis priemonėmis patį draudimą sugriovė.

Šis gražiai išaugęs darbas sukilimo metu iš karto buvo sugrautas atitinkamu Muravjovo įsakymu, kuris likvidavo visas parapines mokyklas, o jų vietoje pradėjo kurti jau valdines, grynai rusiškas pradžios mokyklas. Bet ir šioje, kaip ir kitose savo darbo srityse, Valančius pradėjo ieškoti priemonių kovai su žalinga, jo nuomone, tų valdinių mokyklų įtaka ir rūpinosi tokia mokymo sistema, kuri nebūtų valdžios kontrolėj.

Dar tuo laiku, kada visos tos parapinės mokyklos žydėjo, į Valančių, kaipo liaudies švietėją, buvo atkreipusi dėmesį ir rusų vyriausybė. Kada ji 60-ųjų metų pradžioje buvo pasiryžusi iš pagrindų reformuoti visą savo labai netobulą mokyklų sistemą, prieš ją įvedant, ji kreipėsi į visą eilę visuomenininkų ir švietėjų, prašydama jų patarimų mokyklinio darbo srityje. Kitų tarpe atsiklausta ir Valančiaus nuomonės. Išdėstydamas tuo reikalu savo pažiūras, Valančius sąmoningai nutylėjo savo mokyklas ir tepatardavo vyriausybei aukštesniosiose mokyklose įvesti lenkų kalbos dėstymą.

11.

Kita Valančiaus visuomeninio darbo sritis, kuri jį ypatingai jau ir anais laikais išgarsino, buvo blaivybės akcija.

Savo užrašuose jis pats buvo palikęs šiokių tokių informacijų apie to sąjūdžio pradžią. 1858 m. rudenį vizituodamas savo vyskupijos pietinę dalį, vyskupas aplankė Jurbarko ir Skirsnemunės parapijas. Čia jis rado visus žmones blaivius. Jurbarko klebonas Mikalojus Kervelis pirmasis buvo įvedęs savo parapijoje blaivybės broliją, kuri iš karto turėjo tokį pasisekimą, kad visi be išimties čia metė gerti. Kunigo Kervelio pavyzdžiu pasekė Gaurės klebonas Janutavičius ir

Skirsnemunės klebonas Baracevičius. Jų akcijos pasėkomis susižavėjęs, vyskupas, iš čia nuvykęs į Eržvilką ir Tauragę, jau pats paragino žmones pasekti savo kaimynų pavyzdžiu ir mesti gėrus, o grįžęs į Varnius, sumanė tą akciją išplėsti ir į visą vyskupiją.

Tuojau pats paruošė knygutę "Apej brostwą blajwistes arba nusiturieima", kurios savo lėšomis išspausdino net 40,000 egzempliorių, Kad tokiu tiražu nenugąsdinus valdžios, oficialiai teparodyta 10,000 egzempliorių. Kada ši knygutė buvo visoje vyskupijoje išplatinta ir pažadino visuotinį blaivybės brolijų visose parapijose įkūrimą, tai vietinė administracija susigriebė ir knygutę uždraudė pardavinėti. Tą draudimą Valančius tuoj aplenkė, sekančius du jos leidimus išspausdinęs jau ne Vilniuje, bet Klaipėdoje.

Pats vyskupas savo užrašuose konstatuoja, kad jau 1858 m. pabaigoje, taigi nuo blaivybės akcijos pradžios vos keliems mėnesiams praėjus, "nieks Žemaičiuose negėrė". Nurodymas čia vien žemaičių, o ne visos vyskupijos, kuri apėmė ir žymią aukštaičių dalį, patvirtina faktą, kad Žemaičių vyskupijos srityse, anksčiau priklausiusiose Vilniaus vyskupijai, šis sąjūdis nebuvo visuotinis ir ten įgyvendinti blaivybei reikėjo daugiau darbo. Vis dėlto šioji blaivybės akcija greitai išėjo iš Žemaičių vyskupijos ribų. Nors ir ne taip plačiai, jos pavyzdžiu mėgino sekti abidvi kaimyninės — Seinų ir Vilniaus — vyskupijos. O ir pačioje Rusijoje vyskupo Valančiaus akcija kai kuriose vietose sukėlė didelį susidomėjimą ir bandymus ką nors panašaus organizuoti. Tik nei tose vyskupijose, nei Rusijoje neturėta savų Valančių. Tai ir iš tų bandymų nieko rimto neišėjo.

Ir pačioje Žemaičių vyskupijoje tekdavo nemaža kliūčių nugalėti, kad šią akciją sėkmingai pravedus. Visų pirma tekdavo nugalėti "girtuoklius". Jiems ir buvusios visur įsteigtos bažnytinės blaivybės brolijos, į kurias stengtasi įtraukti visus suaugusius vyrus. Pasinaudojus beveik visuotiniu liaudies raštingumu, greta grynai bažnytinės akcijos griebtasi ir atitinkamos literatūros gaminimo bei skleidimo. Aplink vyskupą buvo susidaręs savotiškas blaivybės platinimo štabas, kurio svarbiausiuoju darbininku buvo kunigas Juozapas Silvestras Dovydaitis, 1858-1860 m. buvęs vyskupo sekretorium, o 1860-1864 m. seminarijos rektorium. Jis nuolatos sakydavo blaivybės pamokslus, vyskupo pavedamas rašydavo vadinamąsias "blaivybės gromatas", o savo trijų dalių "Šiaulėniškyje Senelyje" (ketvirtoji dalis — "Gyvenimas Etepo Raudnosio" — tebuvo išleista praėjus keliolikai metų nuo Dovydaičio mirties) populiaria forma propagavo tą pačią blaivybę. Greta jo į tą literatūrinę kovą prieš girtuokliavimą buvo įsitraukęs ir L. Ivinskis sava kalendoriais, kun. Kalikstas Kasakauskis, 1859 m. išleidęs knygutę apie "Girtybę ir blajwistę" ir 1861 m. "Pasaka apej pasznekesi tarp welnia yr szinkoriu", kun. Domininkas Budrikas, 1859 m. davęs "Namų Kryžiaus" vertimą, A. Baranauskas savo "Suwejgos girtuokliu" vertimu. O Pr. Girdvainio dešimt metų prieš blaivybės įvedimą parašytos "Adinas Girtuokliu" "Pradiekiem apsakity dziawksmu yra linksmibes Pijoku Dienas gywenyma yr girtybes") virto kai tik tuo laiku nuorašuose platinamomis ir pamėgtomis "Girtuoklių gadzinkomis", kurias vėliau jau daug kas savinosi.

Vienu gyvu ar spausdintu žodžiu nebuvo galima girtuoklybės panaikinti, nes, be kitų priežasčių, ją palaikydavo ir tai, kad daugumui to laiko baudžiauninkų karčiama likdavo vienintelė vieta, kur bent trumpam laikui galima buvo pamiršti savo sunkią padėtį. Priemonių pakeisti karčiamas kokiomis kultūrinėmis pramogomis tuo laiku dar nežinota, o baudžiavos sąlygomis tokios pramogos buvo ir neįmanomos. Tad daugelis vyrų, nežiūrint iškilmingos priesaikos negerti, vis pasiduodavo senajai pagundai. Tokiais atvejais tų brolijų vadovai, vietos kunigai, nusižengusius paprastai bausdavo tam tyčia sugalvotomis bažnytinėmis bausmėmis, pvz., pagautą girtaujant versdavo keliaklupsta su pakabintu po kaklu tuščiu degtinės buteliu eiti aplink bažnyčią ar klūpoti bažnyčioje visos maldininkų minios priekyje su stikliuku dantyse, ir panašiai. Kitur uolūs jaunieji kamendoriai tokiam užkietėjusiam girtuokliui nepasigailėdavo ir bizūnų, o kiti seniūnai ir šaltojon juos pasodindavo. Ieškojusi tokių įvykių vietinė policija tuojau iškeldavo "nusikaltusiems" kunigams bylas, kurios visos buvo sprendžiamos vien administraciniu keliu, ir čia nuolatos pačiam vyskupui tekdavo įsimaišyti, užstojant atsakomybėn traukiamus kunigus. Tiek vadinamajam "Valančiaus archyve", tiek ir Kauno gubernatoriaus raštinėje išaugo ištisi kalnai šių būtoviniu atžvilgiu įdomiausių kovos dėl blaivybės bylų.

Šioje akcijoje pats vyskupas buvo tik savotiškas vadas, nustatęs bendras gaires ir laikas nuo laiko viešai prabyląs į visus tikinčiuosius vadinamosiomis "blaivybės gromatomis". Tokių "gromatų", pradedant pirmąja, paskelbta 1858 XII 24, ligi paskutiniosios 1862 VI 12, žinom devynias. Bet jų buvo ir visa eilė atskiroms parapijoms rašytų, kur vyskupas, liesdamas ir visai kitus klausimus, nepamiršdavo atkreipti dėmesį ir į tai, kad ten dar ir girtuokliai neišnyko. Tos "gromatos", kurios buvo išspausdintos Dovydaičio "Šiaulėniškyje Senelyje", paprastai yra priskiriamos tam pačiam Dovydaičiui, nors, kaip matyti iš išlikusių juodraščių, vyskupas visada nurodydavo bendrąjį "gromatos" turinį ir iškoreguodavo jau parašytą tekstą.

Kova su pačiais girtuokliais buvo dar, palyginti, lengvas visos akcijos etapas. Daug sunkiau buvo kovoti su tais, kurie iš liaudies girtuokliavimo gaudavo didelį pelną. Tuo laiku Lietuvoje iš seno dar gyvavo vadinamoji propi-

A. VALEŠKA RUDENIOP

nacijos teisē, t. y., kiekvieno žemės savininko teisė laikyti degtinės bravorą ir savo degtinę pardavinėti tiek savo žemėje pastatytoje karčiamoje, tiek ir nuosavoj karčiamoje artimiausiame miestelyje. Tų dvarų, taigi bravorų ir karčiamų, buvo daugybē. Savo tarpe konkuruodami, jie daug kur turējo tenkintis vien tik savo baudžiauninkais išgerti degtinei. Neretai dvaras tiesiogiai nustatydavo kiekvienai savo baudžiauninkų šeimai metinę degtinės normą, kurią ši turējo išpirkti. Daugelis dvarų vien tik iš degtinės teturēdavo pelno. Dabar visoje vakarinėje Lietuvos dalyje liaudžiai nustojus gerti, dvarininkai neteko ir svarbiausiojo pajamų šaltinio. Daugelis jų savaime stojo kovon prieš blaivybę ir prieš jos platintoją ir organizatorių. Kaip pa-

sakoja savo užrašuose pats Valančius, kai kurie ūkiškai pažangesni dvarininkai, atrėmę ūkį ne bravorais, bet šiaip naujesne žemės ūkio sistema, kaip Rietavo Oginskis, Tauragės Vasilčikovas, Beržėnų Čapskis ir kai kurie kiti, palaikė vyskupo akciją ir patys uždraudė savo dvaruose pardavinėti degtinę. Bet daugumas stojo prieš blaivybę. Jiems labiausiai rūpėjo, kad žmonės neatprastų nuo degtinės. Negalėdami priversti, kad pirktų, jie pradėjo nemokamai ją žmonėms dalinti. Kiti prie vieškelių paritino degtinės statines ir kiekvienam pravažiuojančiam siūlė nemokamai išgerti. Buvo ir tokių, kurie visą savo bravoruose išvarytą degtinę išdalindavo nemokamai savo baudžiauninkams. Gelgaudiškio generolienė Kaisarovienė kiekvienai trobai išdalindavo po gorčių degtinės. Panašiai elgėsi Žagarės Nariškinas, Leonardopolio Volmeris, Skaudvilės Bučinskis, buvęs Raseinių bajorų maršalka I. Bušinskis, Telšių apskrities maršalka Pilsudskis, kuris viešai nusiskųsdavo, kad kunigai savo blaivybės akcija jį pražudę.

Visas karčiamas tuo laiku nuomodavo karčiamninkai žydai, kurie papirkinėjimais stengėsi paveikti vietos policiją ir apskritai administraciją, kad ši kaip nors sutrukdytų blaivybės platinimąsi, nes ši jiems atėmusi visus pragyvenimo šaltinius. Ir pati administracija buvo ta akcija susirūpinusi, nes dėl jos visoje Kauno gubernijoje dešimteriopai sumažėjo valstybės pajamos iš degtinės akčyžės ir patentų, ir policija, Valančiaus teigimu, buvo susirūpinusi, kad blaivybė beveik visiškai išnaikino daugelį nusikaltimų. Todėl ir policijai neliko krašte darbo. Pradėta kelti bylos, kada tik buvo galima ką apkaltinti prievarta prieš girtuoklius. Tose bylose ir teko vyskupui parodyti visus savo diplomatinius gabumus, stengiantis pateisinti kai kada perdaug uolius savo idėjų vykdytojus.

Ligi pat sukilimo nei dvarininkams, nei administracijai, nei karčiamninkams nepavyko sužlugdyti blaivybės, nes viešai prieš ją stoti jie negalėjo. Mat, šios akcijos pradžioje, carui Aleksandrui II kelionėje į Vakarų Europą trumpai sustojus Kaune ir pasimačius su vyskupu, paskutinysis buvo iš jo išgavęs kaip ir pritarimą blaivybės žygiui. Tačiau sukilimui vos prasidėjus, visi blaivybės priešai pasiskubino primesti blaivybės brolijoms politinius tikslus ir pakaltinti, esą, kaip tik šių brolijų nariai valstiečiai gausiai dalyvavo atskiruose valstiečių sukilėlių būriuose. Tų kaltinimų užteko, kad sukilimo malšinti atsiųstas Muravjovas likviduotų visą akciją, uždraudęs visas bažnytines brolijas, o pirmoj galvoje — blaivybės sąjūdį.

Nustoję tų suvaržymų, kuriuos jiems uždėdavo dalyvavimas blaivybės brolijose, pamažu atsigavo senieji girtuokliai. Degtinė vėl rado kelią į liaudį. Savo testamentinėje "gromatoje" pats vyskupas Valančius guodėsi, kad jis vis dėlto tikėjosi, esą, seniems girtuokliams išmirus, o jauniesiems nepramokus gerti, girtuokliavimas savaime išnyksiąs. Bet jis nusivylęs — girtuokliavimas vėl atgijo. Atgijo, bet jau ne taip plačiai, kaip prieš blaivybės sąjūdį — valstybės pajamos iš degtinės dar ilgai negalėjo pasiekti senojo lygio. Tik po tristešimties metų, įvedus valstybinį degtinės monopolį ir panaikinus propinaciją, valstybė galėjo atsidusti — visos pajamos iš degtinės jau plaukė į iždą, o jos vartojimas keleriopai padidėjo.

Tuojau po sukilimo pakitėjo ir dvaro ir valstiečių santykiai, kurie irgi turėjo įtakos degtinės platinimo režimui. Žymi senųjų dvarininkų dalis už dalyvavimą sukilime buvo nubausta ištrėmimu, ar emigravo, o jų dvarai pateko į rusų kolonistų rankas, kurie jau neturėjo jokios įtakos vietos žmonėms. Kita vertus, 1861 m. paskelbtas ir nuo 1864 m. galutinai įgyvendintas baudžiavos panaikinimas nušlavė kartu ir dvarininkų galią valstiečiams — dabar jau nieks negalėjo jų versti, kad pirktų dvaro degtinę.

12.

Ši blaivybės akcija žymiai paveikė ir vyskupo santykius su bajoriška Lietuvos visuomene. Nuo pat pradžios ji vis negalėjo susitaikyti su faktu, kad "mužiko" vaikas užėmė Žemaičių vyskupijos sostą, kurį šimtmečiais laikė diduomenės atstovai ir kuris Lietuvos Lenkijos respublikos laikais šio sosto valdytojams suteikdavo vieną garbingiausiųjų vietų bendrame respublikos senate. Nūn tą "mužiką" teko karietose po kraštą vežioti, iškilmėse ir įvairiuose pokyliuose pirmoje vietoje sodinti. Be blaivybės reikalų vyskupui nuolatos tekdavo įsimaišyti ir dėl santykių su baudžiauninkais.

Kaip tik pirmajame Valančiaus veiklos laikotarpyje ėjo paruošiamieji darbai panaikinti baudžiavai. Vyskupas savo ganytojiniais laiškais pranešinėjo apie atskirus tos būsimos reformos etapus. Darė jis tai ir savo iniciatyva, ir vietos administracijos prašomas. Bet tuose laiškuose jis labiausiai stengėsi nuraminti reformos nekantriai laukiančią liaudį, kuri daug kur ir bruzdėjo dėl reformos vilkinimo.

Tuo pačiu laiku prie reformos ruošėsi ir kiti dvarininkai. Vieni jų skubėjo patys savo baudžiauninkus atleisti į laisvę be žemės, kad vėliau, reformą pravedus, nebūtų kam tos žemės ir skirti. O daugelis paskutiniuosius savo pilnos galios metus stengėsi išnaudoti ir visaip baudžiauninkus skriausdavo. Šie kartais mėgindavo ir Petrapilyje teisybės ieškoti, bet niekas ten jų neužtardavo. Tokiais atvejais jie bandydavo kreiptis į savo vyskupą. Valančiaus archyve išliko nemaža tokios rūšies skundų, kartais aprašančių tiesiog šiurpius įvykius. Tačiau tokius skundus gavus, vyskupo padėtis buvo labai kebli. Jam priklausė tiktai su tikėjimu tuo ar kitu būdu susieti dalykai. Aukštesnioji administracija jam atvirai nekartą nurodydavo, kad ne į savo veikimo sritį jis neprivalo kištis. Tačiau kitos skriaudos buvo tokios žiaurios, kad jis jokiu

būdu negalėjo skundų nutylėti, juo labiau, kad ir pats buvo iš to paties kaimo išėjęs. Todėl jis, tokius skundus gavęs, stengėsi tas bylas kokiu nors būdu surišti su tikėjimo ir bažnyčios reikalais. Jis tuojau per vietinius klebonus mėgino surinkti visas smulkmenas ir radęs, kad ten buvo pažeidžiama dora ar bažnytinė santvarka (pvz. verčiant dirbti sekmadieniais ar šventadieniais), jis jau visa savo vyskupo galia kreipdavosi tiesiog į nusikaltusius, reikalaudamas atitaisyti, ką dar buvo galima. Neatitaisomų skriaudų atveju jis reikalavo bent nekartoti panašių dalykų, gresiant bažnytinėms bausmėms.

Kai kuriais atvejais jis būtų šį bei tą galėjęs laimėti ir per administraciją, būtent — kada šios skriaudos buvo grynai kriminalinio pobūdžio. Tačiau jis tokio kelio vengė tiek dėl to, kad ir pati toji rusų administracija buvo ne tik negeresnė, bet ir daug žiauresnė, tiek dėl to, kad skriaudikai vis dėlto buvo jo vyskupijos nariai, o administraciją daugiausia sudarė svetimos tikybos ir tautybės žmonės. Pagaliau ligi baudžiavos panaikinimo jis nenorėjo savo santykių su dvarininkų visuomene drumsti ir grynai bažnytiniais sumetimais. Mat, tuo laiku bažnyčias ir parapijų personalą daugiausia išlaikydavo dvarininkai. Atviri su tais dvarais konfliktai galėjo pakirsti materialinę kitų bažnyčių padėtį. Todėl jei nebuvo nusikaltimų ar nusižengimų, vyskupas pats stengėsi tuos dvarus labiau surišti su bažnyčia. Jis neretai erzindavo kitų bajorų ambiciją, kiekvieną jų, nors ir mažiausią, patarnavimą keldamas viešumon, iššaukdamas jų konkurenciją bažnyčių statybos reikalu ir panašiai.

Baudžiavą panaikinus šiuo atžvilgiu padėtis griežtai pasikeitė. Dvarai nusmuko, o didžiausią parapijiečių dalį sudarė jau laisvi valstiečiai, kuriais ir teko labiausiai remtis. Čia jau vyskupui teko kartais labai griežtai ir savo klebonus pabarti, kada šie, priešreforminėmis nuotaikomis gyvendami ir patys dažnai iš to paties bajorų luomo išėję, įvairiuose konfliktuose tarp dvaro ir buvusiųjų baudžiauninkų senu įpratimu palaikydavo dvarininko pusę. Valančiaus archyve buvo išlikusi viena iš tokių įdomių bylų. Dėl bendrų ganyklų ar dėl miško įvykus susidūrimui tarp vieno Šilalės parapijos dvaro ir valstiečių, klebonas palaikė dvarininko pusę ir smarkiai išbarė valstiečius. Šie pasiskundė vyskupui, kuris pasiuntė klebonui neoficialų laišką maždaug tokio turinio: "Suprask kieno dabar duoną valgai. Jei dar prieš keletą metų ir tave ir bažnyčią išlaikydavo dvaras, tai dabar iš dvaro vis viena nieko negausi, o suerzinęs valstiečius, pats nusibaigsi ir bažnyčios neišlaikysi. Šių ūkininkų reikalavimai teisingi, tai juos ir palaikyk, o su dvarininku nesibroliauk".

Tokių konfliktų buvo ir daugiau. Dabar vyskupas visur jau laikėsi panašaus nusistatymo.

Jei jau ir prieš sukilimą dėl blaivybės akcijos ir įsimaišymo į baudžiauninkams daromas skriaudas santykiai tarp vyskupo ir bajorijos buvo smarkiai pairę, tai Valančiui neigiamai nusistačius dėl sukilimo, tie santykiai tiek jau pablogėjo, kad kartais kitur sukilėliai ar jiems prijaučią grasindavo vyskupo gyvybei ir laisvei.

13.

Valančiaus padėtis kaip ganytojo, savo dvasinėje valdžioje turėjusio socialiniu ir tautiniu atžvilgiu mišrią tikinčiųjų masę ir stebimo administracijos, aplenkėjusių dvarininkų bei miestelėnų, šiame pirmame vyskupo perijode neleido jam plačiau pasireikšti grynai lietuviškoj veikloje.

Tapus vyskupu ir susidūrus su gyvenimo tikrove, greitai kitaip pakrypo dar Petrapilyje užmegsti santykiai su S. Daukantu ir bendros jų svajonės apie lietuviškos akademijos ir panašių darbų steigimą. Jis pastebėjo, kad esamomis sąlygomis visos tos svajonės yra beveik neįgyvendinamos, o be to, jos būtų galėjusios sukelti priešingą administracijos ir lenkuojančios visuomenės nusistatymą. Tačiau šioje srityje nors savo nuožiūra jis jau ir nieko nekūrė, susidūręs su svetima iniciatyva, vis kiek įmanydamas stengėsi padėti.

Jau teko minėti, kad vyskupas visur pirmyn prastumdavo tuos kunigus, kurie bent ką lietuviškai buvo parašę ar išspausdinę. Daugelį tai paragino griebtis plunksnos, o kiti, ir neturėdami jokių ypatingų literatūrinių ambicijų, sekė paties vyskupo pavyzdžiu, kuris, nežiūrint sunkių ir painių pareigų, vis dėlto plunksnos niekados iš rankų neišleisdavo. Ir kaip tik jo laikais iškilo didelis būrys naujų darbininkų lietuvių raštuose. Kiti jų dirbo ne vien tikybinės, bet ir pasaulietinės lietuvių literatūros bare. Gana čia priminti pavardes J. Čiuldos, J. Zenevičiaus, R. Jasikevičiaus, K. Skrodzkio, T. Lichodziejausko, J. Kurmavičiaus, E. Balevičiaus, A. Jasevičiaus, Antano, Tado ir Vincento Juzumų, O. Praniauskio, V. Šurevičiaus, P. Gomalevskio, A. Kašarauskio, P. Vereikos, J. S. Dovydaičio, J. Račkauskio, M. Miežinio, A. Baranausko, K. Kairio, P. Viksvos ir kitų. Ne vieno jų raštus pats vyskupas net ir savo lėšomis išspausdino.

Norėdamas sudaryti ir išeinančiam į pensiją Simanui Daukantui palankesnes sąlygas dirbti, ypač Lietuvos istorijos srityje, jis jį nuo 1851 m. pradžios parsikvietė pas save į Varnius ir, čia duodamas jam išlaikymą, butą ir mokėdamas jam nedidelę algą (po 22 rublius per mėnesį), jį pastatė kaip ir savo literatūriniu sekretoriumi. Tačiau po ketverių metų jie išsiskyrė. Apie tą išsiskyrimą vėliau buvo nemaža prirašyta, ir daugiausia čia buvo kaltinamas pats vyskupas Valančius. Tačiau atsiradusios vėliau korespondencijos šviesoje tie jų "konfliktai", kurie privedė prie išsiskyrimo, šiandien jau visai kitaip atrodo.

Du vieniši asmens, skirtingos visuomeninės

padėties, būdų, darbo ir polinkių ir šiaip jau, palyginti, ilgai po vienu stogu sutilpo, galutinai nesusipykę. Visai vyskupijai atstovaudamas, Valančius ir iš savo artimiausios aplinkos reikalavo atitinkamos pagarbos, ne sau, kaip Valančiui, bet kaip vyskupui, o per jį ir tai Banyčiai, kuriai jis atstovavo. Gi Daukantui jis vis buvo tas pats jaunas Petrapilio akademijos profesorius entuziastas, svajojąs apie savo lietuvišką darbą ateity. Jis negalėjęs prisiversti nė atitinkamai Valančių tituluoti, ir jau vien šiuo pagrindu nuolatos iškildavo nesusipratimų. Daukantas buvo svajotojas, romantikas. Tokia romantiška, daug kur grynai fantastiška buvo ir jo parašytoji Lietuvos istorija. Valančius, paskaitęs jo istorijos rankraščio dalį, kurioje jis lietuviais paversdavo beveik visas senovės Europos ir Mažosios Azijos tautas, negalėjo susivaldyti nesušukęs: "Ar tu girtas buvai, kada tai rašei!" Čia vėl buvo didžiausias Daukanto ambicijos įžeidimas. Valančius, mokėdamas jam algą ir duodamas pilną išlaikymą, galvojo, kad Daukantas privaląs jam ir konkrečiu darbu atsilyginti — ar tai skaitydamas knygas ir laikraščius apakusiam kunigui, ar mokydamas Valančių vokiečių kalbos, važinėdamas tirti įvairių skundų nurodomus faktus, taisydamas siunčiamus vyskupui ivairių kunigų rankraščius ir t.t. O Daukantas žiūrėjo į Varnius, kaip į prietelišką užuovėją, kurioje jis, jokių materialinių rūpesnių neturėdamas, galės ramiai tęsti savo istorines ir kitas studijas, tęsti tarnybą savajai tautai. Abudu būdami beveik vienų metų, jie turėjo nuolatos susidurti, susipykti. Jau 1852 m. po vieno tokio susidūrimo ambicingas Daukantas užsidėjo kepurę ir išvyko iš Varnių. Tačiau Valančiaus įprašytas, jis grįžo. 1855 m. Daukantas vėl išėjo. Nors vėliau dar keletą kartų buvo Varnius aplankęs, bet vis juos palikdavo. Pagaliau abudu taip susipyko, kad jau daugiau nebesimatė. Buvo tai visai natūralus išsiskyrimas dviejų, vienose sienose nesutelpančių stambių asmenybių. Neabejoju, jei Daukanto vietoje būtų buvęs Valančius, o Valančiaus — Daukantas, rezultatas būtų toks pat buvęs.

Kaip jau matėme, kurdamas dekanalines bibliotekas ir platindamas ir šiaip kunigų tarpe įvairias tikybines knygas, Valančius buvo pavertęs kuriam laikui konsistorijos raštinę kaip ir kokiu knygų platinimo centru. Greta tų knygų, tai pačiai raštinei tekdavo platinti ir paties Valančiaus parašytas, kartais ir kitų kunigų jai tam tikslui pavestas knygas. Tačiau jis matė, kad visa tai tik apsunkina raštinę ir neįeina į tiesioginę jos sritį. Kildavo nepasitenkinimo ir tarp pačių raštinės tarnautojų, kurie buvo užverčiami begaliniu susirašinėjimu tais klausimais. Tuomet vyskupas sumanė įsteigti raštams platinti Varniuose knygyną. Tam reikalui jis nužiūrėjo Vilniaus spaustuvininką Zavadzkį. Jam ir pasiūlė Varniuose įsteigti savo knygyno filiją, nors pats su Zavadzkiu turėjo nemaža kivirčų, kada tas, spausdindamas vyskupo parašytas ar jo rekomenduotas kitų kunigų knygas, už darbą imdavo kartais keletą kartų brangiau, negu Vilniaus žydų spaustuvės, kurioms Valančius ir buvo perdavęs spausdinti keletą savo knygų. Zavadzkis filiją Varniuose įsteigė 1853 m. liepos mėn. Tik čia į centrą, kurio aplinkoje visi tik lietuviškai kalbėjo, jis atgabeno vien lenkiškus veikalus ir net neatvežė paties Valančiaus Vilniuje spausdintų knygų. Į tai tuojau vyskupo dėmesį atkreipė Laurynas Ivinskis. Tuomet, ganytojo paragintas, kunigas Jeronimas Račkauskis parašė 1853 X 6 Zavadzkiui griežtą laišką, pabrėždamas, kad šis savo netinkama lenkiška politika tik pats paraližiuoja visų (suprask — vyskupo) pastangas jam padėti čia tą kultūrinę įstaigą sutvirtinti. Noromis nenoromis Zavadzkiui teko nusileisti, papildyti savo knygų atsargas lietuviškais veikalais ir jau jais daugiausia prekiauti ne tik pačiuose Varniuose, bet ir vežiojant raštus į visus didesnius atlaidus, ypač daug jų parduodant per garsiuosius Šiluvos atlaidus. Tuo būdu pirmą kartą buvo organizuotas rimtas lietuviškų knygų platinimo centras, kurį tačiau sulikvidavo bendrosios posukiliminės represijos.

Laurynas Ivinskis buvo nuolatinis svečias Varniuose. Jis čia su vyskupu aptardavo savo leidžiamo Kalendoriaus turinį. Paskiau, sumanęs leisti laikraštį "Aitvarą", buvo Valančiaus palaikytas, bet leidimo jam spausdinti negauta. Kada ir Mikalojus Akelaitis sumanė leisti "Pakeleiwingą", tai vyskupas buvo norėjęs jį paversti kaip ir blaivybės brolijų organu, specialiai blaivybei platinti. Jis buvo sutikęs ne tik tą laikraštį cenzūruoti, bet ir imti pilną už jį atsakomybę, likti kaip ir oficialiuoju redaktorium. Nežiūrint paties Valančiaus tuo reikalu rašytų prašymų administracijai, leidimas nebuvo duotas.

14.

Vyskupavimo pradžioje Valančiaus santykiai su rusų administracija buvo visai korektiški. Administracija vis dar į jį žiūrėjo, kaip į savo, rusų valdžiai ištikimą žmogų, kuris valdys vyskupiją, administracijos nurodomas ir jai pageidaujama linkme. Tačiau valdžia greitai turėjo tuo "savo" vyskupu nusivilti. Jau viena jo organizuota blaivybės akcija išsiplėtė visai nepageidaujama vyriausybei kryptimi. Rusų vyriausybei tuo pačiu laiku vis labiau besiveržiant į Lietuvą su savo pravoslaviškojo rusiškumo propaganda, tie santykiai tuojau pradėjo irti, nes čia Valančius jau jokių nuolaidų nedarė. Tiesa, atvirai prieš tą propagandą jis stoti negalėjo, bet visokiais būdais ir priemonėmis, panaudodamas kartais ir savo senąsias pažintis, įgytas vyriausybės sferose dar Petrapilio laikais, jis stengėsi paraližiuoti kiekvieną naują žalingą vyriausybės potvarkį. Nušviesti jo taktikai, kurios jis laikėsi savo santykiuose su vyriausybe, labai cha-

rakteringa buvo ir jo laikysena pamokslų cenzūravimo klausimu.

Dar 1852 m. vidaus reikalų ministeriui reikalaujant, Petrapilio Katalikų Dvasinė Kolegija buvo paskelbusi potvarkį, kad visi Žemaičių, taip pat ir kitų vyskupijų kunigai, prieš sakydami pamokslus, savo rankraščiams viešai skaityti turi kiekvienu atveju gauti vyskupo aprobatą. Be aprobatos galima skaityti tik iš spausdintų pamokslų rinkinių, kuriems vartoti bus gautas administracijos sutikimas. Valančius, gavęs šį potvarkį, visai į jį dėmesio nekreipė ir net nepranešė kunigams, kad toksai potvarkis buvo paskelbtas. Pamokslai buvo sakomi sena tvarka be jokios cenzūros. Bet sukilimui įsisiūbavus, kada daugelyje bažnyčių buvo pasakyti grynai politinio turinio, prieš valdžią nukreipti pamokslai, administracija šį 1852 m. potvarkį prisiminė ir, kai kuriems kunigams visai uždraudusį pamokslus sakyti, pareikalavo iš vyskupo, kad jis nurodytų tuos spausdintus lietuviškus pamokslų rinkinius, kuriais leidžiama bažnyčiose naudotis.

Gerai nusimanydamas, kad šio reikalavimo vykdymas faktiškai suvaržys kunigų laisvę pamoksluose, Valančius savo atsakyme nutylėjo didžiulį, apie 700 puslapių, trijų dalių domininkono Rapolo Jasikevičiaus 1855, 1857 ir 1859 m. išleistą pamokslų rinkinį, kurio galėjo užtekti ištisiems metams. Jis tenurodė 1855 m. išspausdintus kun. Otono Praniauskio "Iszguldimus Ewangeliu szwentu ant wisu Nedeldienių". Bet pats atskirai apie tą rekomenduojamą rinkinį nė kunigams nieko nepranešė ir nekontroliavo, ar jis tikrai bažnyčiose yra vartojamas. Pati administracija greitai susigriebė, kad šio 302 puslapių rinkinėlio per maža visų metų pamokslams. Be to, sukilimą numalšinus, buvo dar paskelbtas lietuvių spaudos draudimas, kartu su draudimu vartoti bet kokias lietuviškas knygas, senaisiais rašmenimis spausdintas. Tuo tarpu Praniauskio rinkinys buvo spausdintas lotynų raidėmis. Administracijai ir susidarė kebli padėtis, kai ji, pati drausdama lotynų raides, tuo pačiu laiku reikalavo iš kunigų, kad jie nuolatos vartotų tomis draustinomis raidėmis spausdintą knygą. Taigi ji pati ėmėsi iniciatyvos parūpinti tokiam lietuviškų pamokslų rinkiniui, kuris tų trūkumų neturėtų.

Jau 1865 m. pradžioje Kauno gubernatorius pranešė vyskupui, kad Vilniaus generalgubernatorius aprobavo bažnyčioms lenkišką kunigų Bialobrzeskio ir Filipeckio pamokslų rinkinį ir pavedė vyskupui parūpinti tų pamokslų lietuvišką vertimą. Nors tie rinkiniai buvo iš seno ir bažnytinės valdžios aprobuoti, bet numatydamas, kad jų paskelbimas lietuviškame tekste galutinai suvaržys kunigų teisę sakyti pamokslus, ir kad tuos rinkinius dėl lietuvių spaudos draudimo tegalima bus atmušti vien rusiškomis raidėmis, Valančius ir šį įsakymą pradžioje ignoravo, neimdamas jokių žygių tam vertimui paruošti. Administracija nuolatos gaudavo naujų policijos pranešimų, kad įvairiose parapijose tebesakomi turinio žvilgsniu "neleistini" pamokslai, Vyskupui buvo pasiųstas pakartotinas, griežta forma surašytas reikalavimas kuo skubiausiai šį vertimą paruošti, o patiems vertėjams paskirti terminą darbui atlikti ir vertimui pristatyti.

Matydamas, kad delsimu jau nieko negalės laimėti, Valančius kaip ir nusileido. 1865 IX 30 jis sudarė vertėjų kolegiją net iš devynių kunigų, kurių tarpe ir padalijo keturis Bialobrzeskio ir du Filipeckio pamokslų rinkinius. Jisai jiems pavedė darbą baigti ligi Naujų Metų. Nors kai kurie iš numatytų vertėjų ir atsisakė, bet darbą perėmė kiti. Būdinga, kad vienu tokių vertėjų vyskupas nurodė ir kunigą Juozapą Silvestrą Dovydaitį, kuris tuo metu, atsėdėjęs kalėjimą, buvo laikomas policijos priežiūroje ir iš diena dienon laukė ištrėmimo. Valančius, jį nurodydamas vertėju ir pavesdamas jam "valdinį" darbą, norėjo tuo būdu sudaryti jam progą likti Kaune ir išvengti trėmimo. Tačiau tik trumpam laikui jį tepavyko sutūrėti, nes valdžia laikė jį itin pavojingu, ypač nuo tada, kai Varšuvos bažnytinės sferos buvo jį numačiusios Seinų vyskupo Lubienskio sufraganu. Greitai jis ir buvo ištremtas.

Nustatytam terminui tebuvę įteikti trys Bialobrzeskio pamokslų vertimo tomai, o ketvirtasis buvo baigtas vos po pusantrų metų. Filipeckio gi niekas ir nevertė: manė, kad valdžia, gavusi pirmuosius, taip ir nepastebės trūkumo. Šiuos vertimus administracija jau savo pajėgomis transkribavo rusiškomis raidėmis ir tik 1869 m. teišspausdino pirmuosius du tomus, o paskui per policiją išsiuntinėjo visiems klebonams. 1870 VI 6 Valančius, gavęs apie tai žinią iš dekanų, parašė gubernatoriui griežtą protestą, kad be vyskupo žinios kunigams siunčiamos jo nepatikrintos knygos, ir tai esą kanonais draudžiama. Jisai gi tuo pačiu laiku sudarė komisiją iš seminarijos rektoriaus Račkauskio ir profesoriaus (vėlesniojo vyskupo) Gasparo Cirtauto, kuriai ir pavedė kuo skubiausiai sulyginti spausdintą tekstą su originalu ir rasti ten kiek galima daugiau klaidų ir netikslumų. Gavęs jų pranešimą, tuojau parašė gubernatoriui, kad negalįs leisti tuo leidiniu kunigams naudotis ir jį platinti, kadangi spausdintas tekstas neatitinkąs aprobuotąjį originalą.

(Bus daugiau)

KŪRYBOS PASAULY

LITERATŪRA

RAŠYTOJAS JUOZAS KRUMINAS

(1914—1951)

Juozą Kruminą mirtis nuskynė pačiame darbo įkarštyje. Jis mirė, eidamas 37 metus. (Gimė 1914. I. 26. Palionės vnk., Ukmergės apskrity, mirė šių metų birželio 1 d.). Jo palikimas, surinktas į knygas, tikrai sudarytų keliolika tomų. Visur jis veržėsi, bandė savo jėgas. Laimėjo net premijas keliuose poezijos konkursuose ("Žiburėlio", "N. Sodybos", "Panevėžio Balso"). Pagrečiui Gedainio vardu davė ir baladžių, A. Gubuvos vardu beletristikos. Tarnaudamas Kauno radijofone, prirašė vaidinimų, o atsidūręs tremtyje, leido "Gintarus", kuriuos beveik vienas ir užpildė savo kūryba.

Nestigdamas darbo entuziazmo, vertė kitų autorių, iš kurių pažymėtina: rusų rašytojai (Korolenko, Tolstojus, Čukovskis) ir skandinavai — Lagerloef ir Hamsunas.

Juozas Kruminas literatūroje pradėjo reikštis pačiais geriausiais mūsų nepriklausomybės metais. Nors literatūriniai sąjūdžiai buvo aprimę, bet naujai ateinantieji rašytojai rikiavosi į tam tikras ideologijų grupes ir iš dalies pratęsė pačius sąjūdžius. 1938 m. J. Kruminas išspausdino eilių pluokštelį "Prošvaistėje", tuo atsistodamas arčiau "Trečiojo Fronto" ideologijos. Ten jis ir brendo, ten ir reiškėsi. Okupavus bolševikams Lietuvą, jis bandė pritarti oficialiai komunistų partijos gaidai, rašydamas odes ir giesmes. Tačiau šios pasaulėžiūros jis nebuvo pilnai pasisavinęs. Tai išduoda jo ano meto skurdoka poezija.

Atėjus vokiečiams, J. Kruminas pergyveno lūžį. Tiesa, jis nebuvo gilus, nes pirmojoj ideologijoje jis nebuvo gerai įsitvirtinęs. Dabar jis pasuka aiškiu tautinės literatūros keliu. Ir juo toliau, juo labiau (ypač tremtyje) poezija skaidrėja, apsigaubdama nuoširdumu ir melancholija. Kartu tobulėja bei gryněja jos forma. Kaip anksčiau kartais žodis nepaklusdavo ritmui ar rimui, taip pastaraisiais laikais jis geriau apvaldo žodį ir sukuria gražių posmų. Tremtiška poezija, persunkta tėvynės nostalgija, yra J. Krumino pati geriausia kūryba.

Iš prigimties J. Kruminas turėjo nemažą temperamentą, stiprų jausmą. Tačiau jam trūko išsilavinimo ir susikaupimo. Gilesnės problemos ir idėjos sunkiai davėsi įveikiamos. Rašė perdaug greitai, įtikėjęs savo talentu. Jeigu būtų įdėjęs daugiau darbo, nebūtų taip blaškęsis, tai jo literatūrinis palikimas būtų kur kas stipresnis.

Impresionistiškai pergyvendamas pasaulį, skubėdamas kuo greičiau išsakyti savo jausmą, jis nesistengė savo kūrinių kondensuoti, susivaldyti žodžiuose. Todėl tiek eilėraščiai, tiek baladės, tiek beletristika pasižymi ištęsimu. Iš visur galima išbraukti ilgas pastraipas ir kūrinys nenukentės, priešingai — sustiprės idėjiniu atžvilgiu.

Skubėdamas jis neturėjo laiko įsijausti į žodžio ir sakinio plonybes, juos labiau kultyvuoti ir suteikti tvirtesnę meno formą.

Atrodo, kad iš beletristikos geriausi bus "Šeštasis medis" ir "Sidabrinis lietus", kurių fragmentai buvo paskelbti spaudoje. Kai pasirodys visos jo nespausdintos knygos, bus lengviau įvertinti ir jo kūrybą.

Šiais metais Amerikoje "Gabija" išleido jo romaną "Naktis viršum širdies". Tai yra paskutinė autoriaus paskelbta knyga. Prie jos ir verta kiek apsistoti.

Romanui pasirinkta meilės tema. Autorius sugeba pinti intrygą, ir šia prasme romanas yra lengvai skaitomas. Jis turi nuotaikos, gražių vietelių, bet kaip visuma jis nepriklauso pirmaeilei kūrybai.

Meilės tema, beveik virtusi kiekvieno romano būtinybe, įsiprasmina per veikėjus, situacijas ir pačią idėją. Juozo Krumino paskutinis romanas nepasižymi veikėjų psichologiniu išbaigimu. Jie visi netikri, lyg iš popieriaus iškirpti ir neįtikimi. Ir pačiame meilės traktavime autorius pasilieka naivus ir negilus.

Komponuodamas medžiagą į intrygas, autorius įvedė medžioklės sceną, kuri visai skaitytojo neįtikina. Pirmiausia vilkas taip nepuola žmogaus, nereikalingas ir anas Gavenio sužeidimas.

Romano veikėjai gyvena atitrūkę nuo laiko ir aplinkos, tik romano gale įrieda bolševikų tankai ir tuo perlaužia visą romaną. Knygą reikėjo baigti be okupacijų, be pasidavimų policijai. Normali pabaiga peršasi toje vietoje, kur Gavenis negali apsispręsti, kurią merginą pasirinkti, ar Nijolę, ar Reginą. Tada lengvas miesčionio tipas pats susikurtų naktį viršum širdies, nereiktų nei tankų nei kalėjimų.

Nors kažkaip būsime atlaidūs, vistiek "Naktį viršum širdies" reikia laikyti lengva lektūra.

Kiek bus tvirtas J. Krumino literatūrinis palikimas, parodys ateitis, nes laikas visada nusijoja ne tik atskirus kūrinius, bet ir jų autorius.

P. Jurkus

KAIP CVIRKA SAVO RAŠTUS TAISĖ

Niekur taip kaip bolševikijoje nėra suvaržytas laisvas žodis. Ten ne tik kad nėra įmanomas koks nors kad ir nekalčiausias valdžios politikos ar komunistinės ideologijos pakritikavimas, bet rašytojas dar turi nuolat taikstytis ir stropiai sergėtis, kad kartais neprasitartų ko, kas įtaringos ir priekabios partijos galėtų būti išaiškinta kaip prasilenkimas su jos generaline linija. Nekartą galėjome spaudoje skaityti, kaip pirmiau pačių bolševikų garbinami rašytojai staiga būdavo kokio pikto kompartijos sekretoriaus apkaltinti, pvz., pasidavimu "supuvusių" Vakarų ideologijos įtakai, o po to ir nutildomi, jei jiems nebūdavo suteikta malonė keliaklupsčiais atsiprašyti ir viešai patiems iškoneveikti save už tariamas klaidas.

Visa tai atėjo ir Tarybų Lietuvon. Ir čia pasigirdo spaudoje pikti rašytojų kaltinimai ir nuolankūs vieši savo "kalčių" išpažinimai. Ir patsai bolševikų patikėtinis Lietuvos rašytojų sąjungoje Petras Cvirka gavo rūpestingai percenzūruoti savo anksčiau spausdintus raštus, rengdamas jų naują laidą. Dėl ankstybos mirties Cvirkai nebesuskubus pačiam jų išleisti, jo raštų 12 tomų 1949 metais spaudai parengė redakcinė komisija su A. Venclova priešakyje (ar visi 12 tomų buvo išspausdinti, nežinia).

Kad parodytų, kaip Cvirka savo raštus taisė, redaktoriai pridėliojo fotografiškai atmuštų puslapių iš ankstybesniųjų leidimų su paties Cvirkos darytais išbraukimais ar pataisymais. Jų didelė dalis anaiptol nėra paprastos stiliaus pataisos, bet aiškios pastangos išmesti tai, kas gal nesiderintų su bolševikine ideologija ar net terminologija, kas galėtų paskatinti skaitytoją padaryti aliuzijas į bolševikinio gyvenimo negeroves, kas bent kiek skambėtų kaip rusiškumo pašaipa, nors tai tebūtų ir šiaipjau linksmas pajuokavimas. Apsakymėlyje "Cukriniai avinėliai" (spausdintame dar 1935 išleistame to paties vardo rinkinyje) Cvirka rašė: "Pagal Simutį išeina, kad šunys, net avys už mus gudresnės. **Tai kaip jie skaito, gal rusiškai? Dėdė Kasparas buvo kare, jis gali mokėt rusiškai, bet Kudokų žebris, toks senas katinas... Ne, ne! Simukas spiriasi, kad gal jie ne rusiškai, bet vis dėlto skaito."** Apsakymo autorius žinojo, kad už tokį rusiško rašto pašiepimą gali susilaukti nemalonių pastabų, todėl nesvyruodamas išbraukė trejetą sakinių (jie čia pabraukti). Skaito Cvirka toliau ir mato, kad toji neleistina pašaipa taip buvo išsiplėtojus; todėl nebebraukdamas taisomojo teksto pažodžiui, dviem dideliais kryžminiais brūkšniais išbraukia visą 12 eilučių: "Jie nosimi skaito. Reikia tik pasižiūrėti į šunį ir katę. Eidami, ant tako, ant kupstukų jie palieka savo raides. Kiti iš paskui bėga ir viską perskaito. Vienąkart Simukas matė, kai katė su kojomis blogai parašė apie jų šunį Kudlį, o tas viską perskaitė ir sugavęs katę sudraskė. Katė net šaukusi: nera-šysiu, broleli, daugiau nerašysiu... Jų šuo nė valandėlės negali pabūt neskaitęs: bėga vis nosį nuleidęs, vizgina uodegą ir skaito." Šaltas prakaitas turėjo išpilti taisytoją, tik pagalvojus, kokios aliuzijos būtų galėjusios kam nors iškilti, beskaitant apie šunį Kudlį, kuris moka rusiškai, viską šniukštinėdamas tik skaito ir drasko nepalankiai apie save rašančius.

Senojo "Franko Kruko" laidoje buvo toks sakinys: "Labiausiai jam buvo nesuprantama, kam pasiturintieji kaimynai savo vaikus tampo po mokyklas ištisus metus **ir išmoko tik 'petušok' ir 'grebešok'."** Nevalia juokauti iš rusų kalbos, juoba nevalia užsiminti, kad senoji mokykla, tegu ir carinė, rusino Lietuvą. Todėl ir sakinyje, kad Pranukas (būsimasis Frank Kruk) mokykloje teišmokęs "pasirašyt rusiškomis raidėmis savo pavardę", atsargusis savo raštų cenzūruotojas dėl viso pikto išbraukė tas "rusiškas raides".

Pavojinga, kad ir nekaltai, šaipytis bet kuriuo atžvilgiu iš rusiškumo, nes juk ir pats bolševizmas vis labiau reiškiasi kaip rusiškas nacionalistinis imperializmas. Tad ir "Franko Kruko" autorius gavo smarkiai ištaisyti senosios rusiškos mokyklos Lietuvoje aprašymą (pabrauktai spausdinti žodžiai buvo tekstą perredaguojant išbraukti): "Daraktorius buvo keistas žmogutis, su pailga, rusva barzdele ir tankiais, juodais antakiais. Kai jis kalbėdavo apie skaičius, jo oda ant pakaušio taip judėdavo, kad dažnai nedidelis, **užsilikęs nuo bado metų** (kam čia minėti tuos bado metus, dar prisimins kas ir bolševikinę tikrovę) plaukų kuokštas nuslinkdavo ant pat nosies, arba staiga vėl kaip juodas šešėlis pašokdavo kažkur už pakaušio. Kai pasakodavo **Didžiosios Rusijos imperijos** (niekada Rusijos imperija nebuvo tokia didelė, kaip dabar!) istoriją (pataisytame tekste išspausdinta trumpai: pasakodavo iš istorijos) ir reikėdavo paminėti kokį nors carą, **arba velyčestvą, — kaip jį vaikai vadindavo** (kažin ką dabar vaikai mokyklose vadina velyčestva, o jei dar ne, tai ko gero būtų galėję pradėti taip vadinti, paskaitę netaisytą "Franką Kruką"), — mokytojas išsitempdavo, sumušdavo savo varveliu išteptus pusbačius ir, **net ranką pridėjęs prie pakaušio, kaip tikras miestelio urednninkas, išdroždavo maždaug tokį raportą** (ištaisyta-sutrumpinta: surikdavo. Juk kam čia pašiepti carinį rusą valdininką, nes kas nors dar kyštels jo vieton beraportuojantį bolševikinį milicininką) — Jūs, kalės vaikai, kur galvas nešiojate!... Sakiau, kad jo cieco-riška didenybė, jo skaistybė, caras **Aleksandras** (ištaisyta: Nikalojus. Dabar bolševikai jau ima garbinti carus, pvz., Petrą Didįjį ir kt., kaip rusų imperialistinės galybės reiškėjus. Nebėra ko šaipytis iš carų. Na, tik Mikalojų, kurį juk patys bolševikai nugalabijo, nepavojinga ir nepagarbiai minėti) — ė, kas ten miega, nepraustas verši... Lauk! Caras **Aleksandras** (ištaisyta: Nikalojus) **įžengęs į sostą! Nebliauk, nebliauk ten, telionok!"** (rusiški mokytojo keiksmai vėl galėtų sudaryti nepageidautinų aliuzijų į dabartį).

Jaunas Pranukas Krukelis mokykloje tingėjo mokytis. "Daug meiliau jis pertraukų metu bėginėjo aplink suolą su savo draugais, ... arba šoko į **pirmininkus, vadus** (štai tuos žodžius būtinai ir reikėjo išbraukti, nes jie tik su baiminga pagarba tegali būti ištariami, kad pašaipos šešėlis nekristų ir ant vadų vado), generolus dideliuose mūšiuose, kuriuos būsimieji kunigai, **daktarai** (išbraukta; kam čia bepainioti daktarus, pakaks ir kunigų), vargonininkai, graboriai kėlė po atviru, dideliu miestelio dangumi."

Savo raštų cenzūruotojas uoliai žiūrėjo, kad koks nors jo pajuokavimas nebūtų perkeltas į bolševikinę dabartį. Teko todėl gerokai sustriukinti šį sakinį: "Šauniai vežiodavo kalėdojančius kunigus **ir daktarus, kurie tais laikais tokia pat retenybė kaimuose buvo, kaip šiandien valdininkų blaivumas"** (kas gi nežino, kaip rusų valdininkai girtuokliauja!).

Iš taisomojo teksto reikėjo išmesti ir tas sąvokas, kurios bolševikinėje santvarkoje turi būti kuo greičiausiai pamirštos. Negalima buvo palikti "Franke Kruke" tokio sakinio neištaisyto: "Paprastai po tokių rietenų abu (pridėta: kaimynai) sulindę į žirnius ar rugius, nusitvėrę po kuolą, saugodavo, kada kurio avis ar vištą **peržengs nubrėžtas šventos nuosavybės ribas, kurias tiesė patsai karališkas matininkas** (ištaisyta: ...įžengs į svetimą žemę).

KNYGOS ir ŽURNALAI

Juozas Kėkštas: RAMYBĖ MAN. Gabija. 1951 m. 45 p.

Nė vieno mūsų poeto, šiandien esančio laisvajam pasauly, likimas nėra taip mėtęs po nesvečias žemes, kaip J. Kėkšto. Jo nueitas kelias atžymėtas tolimaisiais Rusijos plotais, Azijos kraštais, Europa ir dabar Pietų Amerika. Po tuo svetimu dangumi kūrėsi ir jo poezija. Tad visai nenuostabu, kad, paties autoriaus žodžiais tariant, joje "paliko žymės aštrios", lygiai kaip savo sielvarto didybe tos žymės paženklino visą mūsų tautą.

Šisai varganas amžius, kuriame mes gyvename, uždėjo savo neramų antspaudą ant autoriaus sielos, jo jausmų ir mąstymų. Jo kūryboje randame rūstų ir kietą pasaulį, kuriame eina vienišas žmogus su savo amžinomis problemomis ir su dabarties gėla, o jį lydi "sudužusių dienų šešėliai" (13 p.), nerealūs sapnai ir "šlama tragiškas žuvimo himnas" (25 p.). Jį randame lyg ir kokiame tyrlaukyje, kur toli horizonte vienas kitas medis styro arba pralekia paukštis. Ten rymo visos žemės viešpats — vienas su savo neišsprendžiamais klausimais, privedusiais prie nežinomybės, skausmo ir kažkokios klaikumos kranto. Tada jisai, nukankintas, sudužusia širdim, norėtų "eiti nebūtin". Ir iš šio mūsų žemiškojo žygio —

Paliks paminklas:
širdis ir ašaros ant kruvino akmens

(11 p.)

Tame aštriame kelyje prieš mus stoja mirtis, žmogaus paskyrimo prasmė ir tragiška jo kova, atliepia bendrieji tėviškės bruožai. Bendrieji dėl to, kad J. Kėkštas nepratęs eiti į detales, bet stengiasi savo vienumoj žvelgti lyg iš tam tikros metafizinės kertės ir pagauti tik pačius ryškiuosius bruožus, labiausiai išsimušančias ir rėžiančias viršūnes. Tačiau jo lyrika dėl šio susimąstymo nėra abstraktinė. Mat, mintis čia yra išgyventa — ne proto, bet širdies mintis, viso žmogaus likimo pajautimas ir jame dalyvavimas. Tik vienoj kitoj vietoj jis yra nuslydęs į posakius, kurie nuskamba tuščiai, kaip štai —

Skausme ir liūdesy — sakydavo —
[širdis nežūna:
ji myli dar tvirčiau, nes meilėj tyli

(12 p.)

Juozas Kėkštas kaip tik stipriausiai ir reiškiasi, kur jis susimąstęs žvelgia į tragiškąją mūsų dieną ir žmogų. Tai uždeda jo poezijai būdingą žymę, taip pat atsiliepia ir pačioje formoje. Joje regime tam tikrą tausojimą, santūrumą. Sakysime, jisai perdaug nesigriebia epitetų, nelinkęs nė į kitas gražinančias stiliaus priemones. Dargi priešingai — jame jaučiama tam tikro formos šiurkštumo ir aštrumo. Šios savybės toli gražu nereikia laikyti trūkumu: yra tai būdinga šių dienų poezijos žymė, plačiai pasklidusi naujausioje lyrikoje. Kiek liečia J. Kėkštą, tokia forma gerai atsako ir jo eilėraščių išvidiniam turiniui: abu šie elementai susiderina išreikšti tam nerimui, netikrumo ir lyg sapnų apsuptai nerealybei, kuri ištiko mūsų dienas ir mus pačius. Šioje formos linkmėje bus savo žymių palikusi naujoji lenkų ir prancūzų poezija, o paskutiniu metu — ir kai kurie Pietų Amerikos lyrikai. Visa tai parodo, kad J. Kėkštas kūryboje eina su savo laiku, bet nesileidžia į kraštutinumus. Jis nėra modernesnis, pavyzdžiui, kaip poetai ekspresionistai. Iš viso atrodytų, kad modernistiškiausias žmogus lietuvių raštuose pasilieka Herbačiauskas, kurio šuolių nei futūrizmas nepralenkė.

Kaip gerus J. Kėkšto lyrikos pavyzdžius galėtume nurodyti "Ramybė man", "Eilėraštį apie jūreivį", "Užrašą", "Kelią į lygumas" ir k. Juose gražiai susilieja nerimas, mokėjimas išgauti tai, kas yra ryškiausia, formos galutinumas, nors iš pirmo žvilgsnio ji gali atrodyti lyg ir neatbaigta bei savaip šiurkšti. Štai "Eilėraštis apie jūreivį":

Kaitros išdegintuos krantuos
suskilę akmenys ir medžiai daugia-
[šakiai styro.
Ieškodamas naujų pasaulių, argo-
[naute, pavargai,
todėl atrodo mieli tau
ir akmenys suskilę ir šakoti medžiai.

Už upės žalio posūkio

Suprantama, kad vengtinos ir su "religiniais prietarais" susijusios sąvokos. Pirmojo "Franko Kruko" laidoje autorius rašė: "Bet, turbūt, taip pats Dievas sutaisė, kad nė karto neteko kuolais susitikti. Imdavo abiejų žmonos vyrus taikinti..." Kad ir su tam tikra ironija buvo čia rašyta apie Dievą, bet taisytojas nutarė, kad vis dėlto bus saugiau trumpai pasakyti: "Sutaikindavo kaimynus dažniausiai jų žmonos."

Apsakymo "Varno mirtis" (iš "Cukrinių avinėlių" rinkinio) senojoje laidoje autorius rašė: **"Kai šaltis ir speigas vis labiau prasiskverbė į jo kaulus, iš toli toli atklydo vos girdimas varpų balsas. Jis mušė kaip alpstanti, stingstanti jo širdis.** Varnas lyg per sapną pamatė **seną varpinę."** Kam čia beminėti senas varpines, poetiškai berašyti apie varpų skambėjimus! Tad taisytojo pieštukas negailestingai išbraukė 2 sakinius, o trečiame "seną varpinę" ištaisė į "lizdus medyje".

Suprantama, kad reikėjo sutrumpinti ir šis sakinys: "Ištinęs Pranuko delnas atslūgdavo (pirmiau autoriaus buvo rašyta, kad mokytojas mušdavęs Pranuką už tingėjimą liniuote per delną), bet raidės niekuomet nelindo į jo galvą, **ir jo raštas nerodė, kad mažasis tiktų kunigauti ar vyskupauti"** (negi galima manyti, kad kunigams koks nors mokslas reikalingas!). Norėdami nulenkti mokytoją, tinginio Pranuko tėvai nunešdavę dovanų kartais žąsį, kitą kartą sykelį kviečių. Apdovanotas mokytojas, aišku, pagirdavęs Pranuką. Bet čia cenzūruotojui teko išbraukti vėl kitą sakinį iš savo romano". **"Tokiais atvejais mokytojas, klausiamas gimdytojų dėl jų sūnaus darbštumo ir gabumų, atsakydavo, kad viskas gerai... kad sūnus į didelius išeisiąs"** (dar kas ko gero prisimintų nevieną tinginį ir nemokšą, išėjusį į "didelius", iš kurių juokauti pavojinga).

Aukščiau cituotieji pavyzdžiai yra tik iš kelių puslapių, imtų iš ankstybesnių Cvirkos rašto laidų ir fotografiškai atmuštų 1949 jo raštų laidoje. Žinoma, ištisai sulyginus 1949 metų rinkinio tekstą su seniau spausdintais Cvirkos raštais, tokių pataisymų daug daugiau ir gal dar ryškesnių galima būtų parankioti.

J. Kubilius

benamė, aukštanendrė palmė į van-
[dens metalą
vienišą ir jautrų kūną lenkdama,
krantų neranda išdainuoti savo
[liūdnai tylai.

Matei save ir akmeny ir vandeny
[ir medžių šakose
ir nendrėj raudančioj.
Ir drumsčias tavyje prisiminimai
įvairiaspalvių jūrų ir naktų be-
[krančių
vandenynai.

Nutolai nuo savęs ir žvilgsnį savyje
[panėrei.
Ten akmenį matai suskaldytą ir vėją
[mirštantį ir naktį.

Ir palmę linkstančią be vėjo.
(18-19 p.)

Skaitydami šį eilėraštį, galime pastebėti dar vieną dalyką — minties arba vaizdo permetimą iš vienos eilutės į kitą, lyg ir suskaldymą — "naktų bekrančių=vandenynai". Toks artimų dalių perkėlimas eilėraščiui suteikia tam tikros dramatinės jėgos, ir jis gana plačiai vartojamas kitų kraštų lyrikoje, pav., anglų. Mūsų poezijoje jis pasitaiko rečiau, bet tai kaip tik gali suteikti naujumo jau lyg ir perdaug išsikerojusiam mūsų ketureiliui.

Šis J. Kėkšto rinkinys turi dvi dalis: "Ramybė man" su 16 eilėraščių ir "Lujano stebuklas" su 5 eilėraščiais. Taigi, visa suėmus, knyga nėra gausi. Autorius stipriau reiškiasi pirmojoje dalyje. Antrojoje jisai žengia lyg į naują sritį — į konkrečiąją tikrovę, į paskirus vaizdus ir detales, stojasi ant kasdieninės žemės. Čia betgi poetui nepasisekė išvengti prozos. Štai pavyzdys:

Dviračiai, dviračiai, dviračiai, dvi-
[račiai —
stebiu juos, pralenkdamas, pro at-
[darą traukinio langą
ir nežinau, kur žmonės važiuoja
ir iš kur jie turi jėgų
taip dažnai ir taip aukštai kilnoti
[kojas.
(39 p.)

Šį dalyką surašius prozos forma, ir pasiliks proza, o ne lyrika. Tikrą poezijos dalyką surašius proza, vistiek pasiliks poezija, nes pati forma dar nekeičia išvidinės vertės. Sakysim, daug kas "Dieviškąją komediją" verčia proza, bet jei vertimas esti geras, ji vistiek pasilieka dieviška — didelis meno veikalas. Be to, yra toks dalykas, kaip kukliųjų, artimųjų kasdienybės reiškinių poezija. Didelė mūsų lyrikos dalis šiandien kaip tik gal perdaug buvo nusisukusi nuo mažesniųjų mūsų tikrovės brolių ir pasinešusi į išgražintąsias sritis. Atsigręžimas į artimuosius ir paprastuosius mūsų žemės atžvilgius vėl galėtų suteikti naujo balso mūsų lyrikai. Tik čia reikia neperžengti tos siauros ribos, kuri veda į prozą.

Kiek neįprastu būdu, knygos pradžioje įdėta vieno laikraščio iškarpa su žodžiu apie autoriaus kūrybą. Bet šiam veikalui tai nepasitarnavo. Viena, neįprasta ir nederėtų pradžioje dėti tokio pobūdžio įžangas, kada patys autoriai ir gyvi ir jauni. Jei toki dalykai dedami, tai geriau jiems vietą rasti kur nors viršely ar aplanke. Antra, tos įžangos mintys pretensingos ir netikros. Ką reiškia toki pasakymai, kaip — "Kėkštas yra prometėjiškai vienas... Dabartinė karta jo nesuprato". Nieko jo lyrikoje nėra, ko negalėtų suprasti poezija besidomintis žmogus. Ją gali mažiau ar daugiau skaityti, bet čia jau nėra supratimo klausimas. Toliau vėl rašoma: "Gal niekas, išskyrus, turbūt, vieną Aleksandriškį, nedrįso taip radikaliai paneigti ligšiolinių lyrikos tradicijų ir įprastinėse normose spręsti problemą, kuri esmėje priklauso filosofijai ir etikai"... Visas šis pareiškimas yra klaidinantis ir prieštaraujantis. Jei kas paneigia tradiciją, tas negali pasilikti "įprastinėse normose.". Aistis gi kaip tik į poeziją susigrąžino daugelį tradicinių vertybių. Savo kūryba jis pirmiausia žymisi, kaip nuoširdus lyrikas, su savo jausmo, išgyvenimo ir regėjimo gelme, o ne kaip koks sumetafizintas poetas ar moralistas. Taip pat nepaslaptis, kad mūsų poezijoje nuo pačių pirmųjų autorių buvo pagautos ir žmogiškosios būties problemos, tegul ir kitokiu žodžiu, negu šiandien, nes niekas negali mums panaikinti mūsų rūsčiosios dabarties ir jos atsineštų spalvų.

Aug. Raginis

Petras Pilka: ŽVAIGŽDŽIŲ JIEŠKOJIMAS. Lyrika. 100 numeruotų egz. 100 psl. 1950. Neparduodama.

Petras Pilka poezijoje nebe naujokas — nuo 1936 metų jis yra išleidęs pamečiui keturis eilėraščių rinkinius. Bet skaitytojų masėse poetas nebuvo populiarus. Tačiau čia pat reikia pastebėti, kad "populiarumo" autorius bus ir nesiekęs: to nepopuliarumo priežastimi iš dalies reikia laikyti ir visuomet ribotą autoriaus knygų egzempliorių skaičių — tik 100 egzempliorių.

P. Pilka pasirinko uždaro, individualisto poeto kelią. Mažai jis tesirodė ir periodikoje. O rinkiniuose, skiriamuose gal tik literatams ir besidomintiems naujosios poezijos vingiais, jis kalbėjo išdidžiai ir autonomiškai, visiškai nesirūpindamas, kaip reaguos "plačiosios masės". Žinoma, autorius neišvengė apskritai mūsų moderniosios poezijos tono, spalvos ar tematikos, bet jis stengėsi išsimušti iš tos rutinos, kuri iš poeto daro miniažmogį.

Bendros tautos nelaimės, laisvės netekimas, tremtis, kaip kitus rašytojus, taip ir P. Pilką palietė nepaprastai: naujojo lyrikos rinkinio tematika ištisai persunkta taikos, laisvės, teisybės, žmoniškumo idealais— tomis žvaigždėmis, kurių poetas ieško visoje tremties kelionėje ir visame pasaulyje kartu su išblaškytais savo broliais — ir neranda. Čia dar prisideda tėvynės atminimai ir ilgesys, namų vaizdas ir tremties skausmai, fariziejiškos tautų ir vadų neteisybės ir bendra pokarinio benamio žmogaus tragedija. Jeigu autoriui ne visada pavyksta surasti menišką formą rūstiems pasmerkimo žodžiams (kurie lieka paprastu plūdimusi), tai neretai grynai asmeniški pergyvenimai žėri nuoširdžiu lyriškumu ir kūrybine gyvybe (kelio ant akmens, kelią žvaigždėm, žvakutėm baltom). Atvejų atvejais jau skųstasi, kad patriotinis motyvas esąs visiems įgrisęs iki gyvo kaulo. Kažin? O gal ne motyvas, tik jo interpretavimas. Jeigu ta pačia vieno autoriaus pavartota forma vėliau imama gaminti trafaretiškos, tik su mažais pakeitimais plokštelės, aišku, kad tokios kūrybos niekas negali vertinti ir laikyti kūryba. Ir iš tiesų šiandieną, kada jau beveik 10 metų gyvename pasaulio, tėvynės ir visų gerųjų idealų kataklizmoje, sunku rasti naują žodį ar naują formą toms "pasenusioms temoms" išreikšti. Kuris mūsų poetų tarp kitko nebus dainavęs ir apie grįžimą. Ir štai, kada randi tokias eiles kaip Pilkos "sueisime visi", tuo grįžimu dar kartą iš naujo gyveni, dar kartą jis tavyje atgyja toks turiningas, ryškus ir nebanalus. Religinis motyvas Pilkos poezijoj retas, bet ten, kur jis iškyla, — iškyla giliai ir stipriai, kaip eilėse "ėmė sidabrinį", kur trijuose posmuose sutelpa skaudi suteptos, bailios ir nedėkingos širdies tragedija.

Beveik visi P. Pilkos eilėraščiai parašyti ketureiliais. Nevisada ilgesnieji išlaikomi viename lygyje. Laužo ritmą ryškus klaidingas žodžių kirčiavimas (**Juodi, juodi** naktį **die**nos milžinai; **Bijai** žodį sušnabždėti ir pn.). Bet miniatiūriniai vaizdeliai išeina nuoširdūs, sklandūs, pagauną:

Žuvėdra klykdama plasnoja.
Neklyk — namuos lieki!

Lynoja.
Viešpatie, ar Tu verki? (96 p.)

Viso rinkinio eilėraščiai apima 5 metų laikotarpį — jie sudėti chronologiškai nuo 1944 liepos iki 1949 gegužės. Tai yra ne vien poeto lyrinis "dienoraštis", tai yra poetinis benamio žmogaus dokumentas. O kaipo toks jis galėjo pretenduoti ir į didesnį skaitytojų skaičių.

J. Br.

MILAŠIUS TARP ČIURLIONIO IR CLAUDELIO

Lietuvis, apie kurį daugiausia rašo svetimieji, be abejo, yra poetas Oskaras-Vladas Milašius. Tiesa, negalima būtų pasakyti, kad savieji jį būtų užmiršę. Pirmieji lietuviai, rašę apie Milašių, buvo Jakštas, Vaižgantas, Urbšys. Apie jį kalbėti taip pat teko man "Židiny" ir paskui net disertaciją parašyti vardu "Milašius-poetas" (išspausdinta 1930 m.). Vėliau A. Vaičiulaitis iš prancūzų kalbos išvertė keliolika Milašiaus eilėraščių ir jo svarbiausią, plačiai publikai labiausiai prieinamą, veikalą — "Miguel Manaros" misteriją, o 1937 metais Teologijos-Filosofijos fakultetas Milašiaus 60 m. sukakties proga suteikė jam garbės daktaro laipsnį. Visa tai buvo padaryta dar Milašiui gyvam tebesant ir mūsų reikalus tebeginančiam žodžiu ir raštu Prancūzijos sostinėj.

Žymiai gausiau apie Milašių pradėta rašyti, kai jis mirė 1939 m. Nuo tada jo autoritetas sustiprėjo ir jo garsas ėmė plisti žymiai plačiau — pasiekė net tolimąją Argentiną, kur susikūrė Milašiaus bičiulių draugija, kaip ir Prancūzijoj. 1944 metais Šveicarijoj buvo pradėti leisti visi Milašiaus raštai. Tais pačiais metais prancūzų poetas Armand Godoy išleido Šveicarijoj 266 puslapių knygą vardu "Milašius — meilės poetas" (Milosz, le poete d'amour). Pagaliau šių 1951 metų ankstybą pavasarį pasirodė Genovaitės-Irenos Židonytės prancūziška knyga vardu "Milašius, jo gyvenimas, jo kūryba, jo spinduliavimas" (**O. V. de L. Milosz, sa vie, son oeuvre, son rayonnement**, Paris, 1951, Ol. Perrin, 294 psl. in 16°). Tai skoningai išleista, A. Galdiko pieštu Milašiaus portretu papuošta, disertacija, kuri, rodos, šiek tiek kitokiu vardu buvo pristatyta Paryžiaus universitetui daktaro vardui gauti. Tai jau trečia stamboka knyga apie didįjį lietuvį, kurį daugumas mūsiškių mažai tepažįsta.

Kadangi šias eilutes rašančiam pirmajam teko nagrinėti Milašiaus kūrybą disertacijoj, savaime kyla klausimas, paėmus G. Židonytės knygą į rankas, kas joje naujo, kuo jos disertacija skiriasi nuo manosios, rašytos prieš dvidešimt metų.

Atsivertus G. Židonytės knygoj bibliografijos sąrašą, tuoj krenta į akis gausesnis skaičius tiek paties Milašiaus raštų, tiek studijėlių ir straipsnių apie jo asmenį ir jo kūrybą. Ir tai suprantama. Nuo 1930 metų, kada buvo išspausdinta mano disertacija, Milašius pats naujų dalykų parašė ir išvertė (pav., lietuvių pasakų prancūziškas vertimas vardu "Contes lithuaniens de ma mere l'Oye"), nemaža apie jį nuo tada parašė ir kiti, ypač po jo mirties.

Nors G. Židonytės knygoj Milašiaus bibliografijos sąrašas yra gerokai padidėjęs, tačiau negalima būtų pasakyti, kad jai būtų pavykę viską apie Milašių surasti. Pav., kadaise mano sudarytoj bibliografijoj yra praleistas ir disertacijoj nepanaudotas Milašiaus straipsnis-įvadas į J. Tysliavos eilėraščių rinkinio prancūzišką vertimą vardu "Le Coup de Vent." G. Židonytės disertacijoj jis taip pat liko praleistas. Jos bibliografijoj nėra paminėtas nė argentiniečio Lysandro Galtier straipsnis, kuris Milašiaus mirties 10 metų sukakčiai buvo išspausdintas "Aiduose" 1949 m. Gal tokių spragelių atsirastų ir daugiau, tačiau tai būtų greičiausia neesminiai dalykai.

Skaitant Milašiaus gyvenimo aprašymo bruožus, tenka džiaugtis, kad G. Židonytė turėjo daugiau medžiagos, negu aš kadaise. Tada man tebuvo po ranka, galima sakyti, tik du šaltiniai: paties Milašiaus jo paties ranka parašyta autobiografija, kuri yra likusi Lietuvoj ir gal ten žuvusi, ir Milašiaus artimos bičiulės Renee de Brimont (slapyvardžiu Rene de Prat) straipsnis vardu "Milašius — kelių skynėjas" žurnale "Revue Europeenne" 1925 m. G. Židonytė tuo atžvilgiu buvo laimingesnė. Po Milašiaus mirties vieni jo draugų išspausdino savo atsiminimų žiupsnelius, kiti paskelbė jo laiškų. Nežiūrint to, reikia sutikti su disertacijos autore, kai ji knygos pratartyje nusiskundžia, kad dokumentinės medžiagos iš Milašiaus gyvenimo jai vis dėlto stigo. Jos, be abejo, būtų dar buvę galima rasti Milašiaus archyve (jo paliktuose popieriuose), bet kur jie dingo po jo mirties, ar juos disertacijos autorė matė, ji apie tai nieko nepasako.

Jausdama trūkumą duomenų iš poeto gyvenimo, G. Židonytė susitiko eilę žmonių, kurie Milašių pažino gyvą, ir juos apklausinėjo. Tačiau jos ir mūsų nelaimei, artimiausi Milašiaus draugai, nors ir ne jaunystės metų, — Carlos Larronde, Renee de Brimont ir jo nuodėmklausiai vienuoliai Otaola ir Huriet — jau buvo mirę, o iš gyvųjų jo draugų, kaip Jean Bosschere ir Fr. de Miomandre, ji naujų nežinomų faktų, atrodo, mažai tepatyrė. Apie tai galima spręsti ne tik iš to, kad jos duodami Milašiaus gyvenimo faktai beveik nesiskiria nuo mano disertacijoj kadaise paduotų, bet ir iš to, kad savo apklausinėtų žmonių liudijimus ji tik vieną kitą kartą tepamini. Ir būtų gera, kad, gyvųjų liudijimais pasiremdama, autorė būtų paminėjusi ir liudytojų vardus. Tai būtų labiau patenkinę ne tik skaitytojų smalsumą, bet drauge būtų susidarę dokumentai, naudingi būsimiems Milašiaus tyrinėtojams, kada ir šių liudytojų nebebus gyvų.

Nors ir apgailestaujame, kad G. Židonytei nepavyko prieiti prie Milašiaus mirusių draugų archyvų, kur būtų buvę galima rasti Milašiaus laiškų, tačiau kartu galime ramintis, kad naujų esmingesnių faktų vargu ji ten būtų radusi. Pažįstant Milašiaus būdą, galima spėti, kad iš jo mirusių draugų arba iš jo paties laiškų draugams būtų buvę galima sužinoti vieną kitą smulkmeną, ryškiau atskleidžiančią jo vidaus gyvenimą ir jo bangavimus, tačiau reikia abejoti, ar iš ten būtų buvę galima patirti dar nežinomų jo gyvenimo įvykių, jų datų ar jo gyvenime reikšmingų asmenų vardų. Būdamas labai jautrus, Milašius nemėgo pašaliečiams detaliau atskleisti savo gyvenimo faktų, išskyrus tuos, kurie iš jo lūpų išsiverždavo spontaniškai arba kuriems jis skyrė esminės reikšmės. Nors jis mėgo kartais juokauti atvirai, lyg išdykęs berniokas, tačiau išviršiniams, daugiau anekdotinio pobūdžio, autobiografiniams faktams jis neskyrė reikšmės arba tyčiom vengė juos atskleisti. Antai, kai vieną kartą jam pasakiau, kad įsigijau jo romaną "L'Amoureuse Initiation", Milašius dėl to mano pasakymo kažin kaip neramiai sujudėjo. Matyt, jis bijojo, kad autobiografiški jo romano bruožai neduotų man progos pasidaryti kai kurių išvadų jo biografijai. Suvaldęs savo nerimą, jis mane įspėjo į to romano "ekstravagancijas" žiūrėti atsargiai ir jų rimtai nevertinti.

Kad Milašius neslėpė esmingų savo gyvenimo faktų, bet vengė išviršinių anekdotinių faktelių, tai liudija jo poezijoj nuolatinis labai jautrus jo vaikystės žaidimų draugės prisiminimas, — tos mergytės, kuri pirmoji suvirpino jo jausmus, kurios būtų per drąsu vadinti meile. Tuos jausmus ir juos pažadinusią mergytę, kuri jo transcendentiniams ieškojimams ir aspiracijoms pirmoji nesąmoningai nurodė intuityvinę —

meilės — kryptį, jis savo kūryboj dažnai iškeldavo, ją ir savo vaikystę parodydamas nepaliestoj rojaus šviesos nekaltybėje, bet tos mergytės vardo, atrodo, nėra pasakęs nė vienam savo draugui. Net viena artimiausių Milašiaus bičiulių, Renee de Brimont, matyt, nežinojo jos vardo, nors ji aiškiai liudija, kad mūsų poetas kalbėdavo apie savo "aistrą" "savo amžiaus mergytei, rausvų skruostų mažai kaimynei".

Todėl, nors šiandien, tiek Milašiaus biografams, tiek jo skaitytojams, būtų labai įdomu žinoti, koks buvo jos vardas ir kas buvo ta mergytė, kuri turėjo tokios kapitalinės reikšmės poeto gyvenime ir kūryboj; nors nemažiau būtų įdomu patirti, kas buvo toji moteris, kuri "L'Amoureuse Initiation" romane įkvėpė Klarisos-Analėnos reikšmingą personažą, — jų, turbūt, niekada nesužinosime, arba dėl to, kad tie asmens tikrovėje buvo žymiai nereikšmingesni negu jų įtaka kūrėjui, arba dėl to, kad Milašius tik jam vienam reikšmingų vardų nenorėjo išduoti nedėkingos publikos smalsumui. Taigi, turint visa tai galvoj, būtų neteisinga prikišti G. Židonytei, kad ji neatskleidė Milašiaus gyvenime naujų reikšmingų faktų, o pasitenkino antraeiliais, kurie reikšminguosius nežymiai papildo arba pakoreguoja.

Sutikdami su G. Židonytės dėstymo metodu — Milašiaus gyvenimą glaudžiai sieti su jo kūryba — negalim vis dėlto nutylėti vienos klaidos, kuri liečia Milašiaus tėvo Vladislovo mirtį. Savo disertacijos 79 psl. autorė nurodė, kad ji įvyko 1904 metais, o 100 puslapy ji tą mirtį nukelia į 1902 metus. Toks datų supainiojimas, suprantama, galėjo atsitikti spaustuvėj dėl korektūros klaidos, tačiau jis klaidins skaitytoją, ypač kitus vėlesnius autorius, kurie, rašydami apie Milašių, norės pasiremti G. Židonytės knyga. Man atrodo, kad mūsų poeto tėvas mirė 1904 m. Taigi, pirmoji G. Židonytės data teisinga.

Kai žvelgiame į G. Židonytės nagrinėjamą Milašiaus kūrybą, reikia pripažinti, kad ji ima ją plačiau negu tai buvo padaręs prieš 20 metų šias eilutes rašąs. Tada buvau pasitenkinęs originaliosios poetinės Milašiaus kūrybos nagrinėjimu. Jį atliekant, man rūpėjo Milašiaus psichologinė evoliucija, jo pasaulėžiūros kitėjimas ir viso to įtaka jo kūrybos tematikai ir formai. Tai rūpi ir G. Židonytei. Turėdama daugiau kitų autorių pasisakymų apie Milašių, ji mūsų poeto kūrybą nagrinėja ir vertina, atrodo, labiau niuansuotai negu aš kadaise. Svarbiausia, ji ima ją plačiau, nes taip pat nagrinėja Milašiaus poetinius ir prozinius vertimus iš kitų kalbų į prancūzų kalbą ir jo filosofinius raštus. Šie pastarieji nagrinėjami gana atsargiai, be aiškaus vertinamojo žvilgsnio, daugiau vadovaujantis kitų sugestijomis. Tačiau šitokia autorės laikysena visai suprantama dėl dviejų priežasčių.

O. V. Milosz-Milašius

Pirmiausia, paties Milašiaus filosofiniai raštai nėra gryna filosofija, bet savotiška poezijos, filosofijos ir teologiškai mistinių įžvalgų sintezė, gana artima jo psalmėms. Antra, Milašiaus filosofinių raštų ligšiol dar nėra kritiškai vertinę filosofai. Apie juos savo įspūdžius, daugiausia apskritai pritardami, tėra pareiškę tik didesni ar mažesni poetai. Tačiau tai G. Židonytei, kaip literatei, tebuvo maža pagalba. Kad Milašiaus filosofinių raštų pagrindinės tezės apie mūsų laiko-erdvės-materijos pasaulio reliatyvumą ir apie tikrąją absoliutinę Realybę arba transcendentinę Būtį, kaipo Meilę, yra teisingos ir tiesia linija siejasi su jo poezija, dėl to daugelis filosofų, atrodo, neturėtų Milašiui priekaištauti. Tačiau kaip jis prie savo tezių prieina (įžvalga-intuicija ir religiškai mistine ekstaze) ir kaip jis jas grindžia (kartais net kabalistine žydų simbolika), filosofai galėtų iškelti nemaža priekaištų. Filosofas Stasys Šalkauskis, kuris kadaise buvo vienas mano disertacijos vertintojų, tiesiog apgailestavo, kad Milašius nuo poetinės kūrybos nukrypo į filosofiją. Nors St. Šalkauskis nebuvo specialiai Milašiaus filosofinės kūrybos nagrinėjęs, tačiau jis buvo drįsęs ją pavadinti "quantite negligeable", palyginus su jo dailiąja kūryba. Taigi, dėl mūsų poeto filosofinės kūrybos, atremtos daugiau į intuiciją ir mistiškai religinę viziją, ir dėl jos vertinimų stokos, G. Židonytei buvo sunku dėl jos aiškiau pasisakyti, kaip ir dėl Milašiaus archeologinių-filologinių raštų.

Tačiau visai savarankiškai atrodo tos Židonytės disertacijos vietos, kur ji kalba apie Milašiaus vertimų meną. Ten ji savarankiškai analizuoja ir nurodo, kas Milašiui geriau, kas menkiau pasisekė, nors šiaip jis buvo geras vertėjas. Jo lietuviškų dainų ir pasakų vertimai neretai atrodo kaip tikra kūryba. Joj jis meistriškai pavartoja prancūzų kalbos senąsias formas, kad geriau perteiktų svetimiems mūsų pasakų archajinę ir naiviąją dvasią. Taip pat originali ir savarankiška atrodo ta disertacijos dalis, kurioj autorė pažiūri į Milašių, kaip į prancūzų rašytoją. Nagrinėdama jo poetinę frazę, jo žodžių tvarką sakiny, jo kalbos figūras, vaizdus ir simbolius, ji mūsų poeto kūryboje randa neabejotinai originalių bruožų. Nors ji ten taip pat suseka prancūzų simbolistinės srovės įtakos ir jos konkrečių pėdsakų, tačiau autorė visai teisingai nurodė, kad Milašius yra simbolistas iš prigimties. Kad ir jo jaunystė nebūtų sutapusi su simbolistinės srovės iškilimu, jo spontaniškai mistinė asmenybė vistiek būtų pagrindine išraiškos priemone pasirinkusi simbolius, kurie įsiveržia net į jo filosofiją.

Nors ankstybesni autoriai jau buvo nurodę apie kitų poetų ir filosofų įtakas Milašiaus poezijai ir pasaulėžiūrai, tačiau G. Židonytei priklauso nuopelnas, kad ji kai kurių poetų įtaką specialiai panagrinėjo. Atrodo, kad ji taikliausiai pataiko, remdamasi citatomis, kai iškelia Milašiaus jaunystės kai kurių eilėraščių giminystę su vienu kitu Ed. Poe ir Swinburne kūrinėliu. Tačiau mums būtų buvę nemažiau įdomu, jei jinai būtų pamėginusi pažiūrėti į Milašiaus santykius su švedų mistiškuoju filosofu Swedenborgu, apie kurio įtaką Milašiui yra minėję ankstyvesni autoriai. Tiesa, ji duoda vieną Th. Briant citatą, kurioj liudijama, kad Milašius uoliai skaitęs Swedenborgą; kitoj vietoj ji aiškiai savo

vardu sako: "Swedenborgo dvasinė estetika taip pat galėjo turėti įtakos Milašiui jo Dievo ieškojime" (134 psl.). Tačiau viskas tuo pasakymu ir baigiasi, konkrečiau nenurodžius galimų susilietimo taškų. Be abejo, mėginimas susekti Swedenborgo įtaką būtų pareikalavęs nemaža darbo, bet tada problema nebūtų pasilikusi atvira. Tada būtų galima tikrai pasakyti, ar ji buvo, ar ne; o jei buvo, tai kokia. Iš savo pusės, žinoma, G. Židonytė gali pasiteisinti, kad ne jos uždavinys buvo specialius, taigi ir įtakų, klausimus išspręsti. Ir su tuo tektų sutikti. Tačiau tai drauge bylotų, kad Milašiaus kūryba dar laukia tyrinėtojo, kuris pamėgintų susekti visas giminystes ir įtakas, neišskiriant nė žydų Kabalos, kurią G. Židonytė teisingai nurodo.

Jei disertacijos uždaviniu nebuvo susekti įtakas, tai, atrodo, sunkiau yra pateisinamas neišsprendimas klausimo, kada buvo sukurti Milašiaus eilėraščiai, kurie sudaro "Elements" rinkinį, išėjusį iš spaudos 1911 m. Kai man kadaise apie juos teko rašyti, tą "Gaivalų" rinkinį laikiau vėlesniu už "L'Amoureuse Initiation" romaną, išėjusį 1910 m. Šitokį mano apsisprendimą tada nulėmė rinkinio data, jo idėjų giminystė su "L'Amoureuse Initiation", gana rami giedrėjanti nuotaika po pesimistinių jaunystės eilėraščių ir po gana audringos minėto romano nuotaikos, ir pagaliau rami, beveik visai klasikinė eilėraščių forma. Visa tai man rodė, kad "Gaivalų" rinkinys yra vaisius žmogaus, surandančio kelią į savo tikslą. Tuo tarpu G. Židonytė mano, kad "Gaivalų" rinkinio eilėraščiai yra parašyti anksčiau už "L'Amoureuse Initiation" romaną. Tai savo nuomonei paremti ji duoda ir argumentą. Ji mano, kad po 1906 m. pradėjęs keliauti po Europą, Milašius pirmiausia turėjo pastebėti gamtos grožybes, jomis susidomėti ir šitų naujų nemiesčioniškų įspūdžių įtakoj parašyti eilėraščius, kuriuose iškyla įvairūs didingi, gaivalingi, amžini gamtos aspektai. Šitas argumentas gali ir būtų buvęs pakankamas, jei greta mano samprotavimų nebūtų atsiradusi trečia vėlesnė nuomonė, kurią yra iškėlęs A. Godoy savo knygoj apie Milašių, kaip meilės poetą. Ten jis rašo, kad "Gaivalų" rinkinys turi būti ankstesnis ne tik už "L'Amoureuse Initiation", bet ir už "Sept Solitudes", taigi parašytas dar prieš 1906 m. Jam tie kūrinėliai atrodo esą tikri jaunystės eilėraščiai, nes jų forma esanti ultraklasikinė, o nuotaika — aiškiai romantinė. G. Židonytė negriauna nei mano nuomonės, nei A. Godoy, o pasirenka "Gaivalų" sukūrimo laiką maždaug per vidurį, tarp mano ir Godoy nurodomų laikotarpių. Gal toks vidurio ieškojimas teisingas kitur, bet šiuo atveju jis yra mažiausia nepakankamas. Tik sugriovus dvi priešingas ir kraštutines nuomones, Židonytės sprendimą ir argumentą tebūtų galima laikyti patenkinamu. Tuo tarpu dabar klausimą, kada parašyti "Elements", reikia laikyti neišspręstu.

Kai mintyse lyginu savo kadaise parašytą disertaciją su naujausia knyga apie Milašių, ryškiai krenta į akis dar vienas naujas aspektas, kurį plačiai akcentuoja G. Židonytė, būtent, Milašiaus kosmopolitizmas ir kosmiškumas. Tas kosmopolitizmas iš karto atrodo labai teisingai ir taikliai pabrėžiamas. Juk Milašius lietuviško kraujo teturėjo tik iš savo senelio, nors save laikė lietuviu, daugiau kaip 20 metų dirbo Lietuvai, kaip geriausias patriotas, ir tokiu mirė. Tačiau gimė jis tik istorinėj Lietuvoj, dabartinėj Gudijoj, vaikystėje buvo auklėjamas lenkiškos kultūros įtakoj, 12 metų persodintas į Prancūziją, jos kultūroj subrendęs, jos kalba visus savo kūrinius parašęs, tačiau apie Prancūziją savo raštuose mažiausiai tekalbėjęs, o tris savo pagrindinius kūrinius aiškiai susiejęs su Italija ("L'Amoureuse Initiation"), su Ispanija ("Miguel Manara") ir su bibline Palestina ("Mephiboseth"). Kas gi, atrodo, galėtų būti didesnis kosmopolitas, jei ne Milašius, kuris buvo išvažinėjęs Europą skersai ir išilgai, kuris mėgo įvairių tautų didžiųjų genijų kūrybą? O iš tikrųjų tas Milašiaus kosmopolitizmas tėra paviršutiniškas ir nedaug kuo skiriasi nuo kiekvieno plačiai išlavinto žmogaus kultūros. Kosmopolitinis tėra tik Milašiaus lukštas, o branduolys jo — labai asmeniškas, individualistinis.

Nors Milašius patyrė įvairių tautų kultūrinės įtakos, tačiau savo gelmėse jie buvo ir paliko užsidaręs svajotojas, mistikas, individualistas. Tai bruožai, kuriuos žmogaus asmenybei dažniau įspaudžia Šiaurė ir Rytai, negu Pietūs ir Vakarai. Nors jam patiko Italija ir apie ją rašė, tačiau visoje Milašiaus kūryboje nerasime nė už skatiką lengvo žaismingumo, būdingo pietiečiams, ypač italams. Nerasime nė vokiško praktiškumo bei sistemiškumo, nors Milašių žavėjo vokiečių Goethės "Faustas", kurį jis laikė viena pagrindingiausių knygų ir ją vertė į prancūzų kalbą. Milašiui "Fauste", atrodo, patiko kaip tik tai, kas ten mažiausia vokiška, būtent, paties Fausto individualizmas, jo aistringas tiesos ieškojimas, nevengiant meilės aistrų ir burtų apskritai. Milašiaus gražios manieros, jo kurtuazija, kurią jam suteikė lenkiška ir prancūziška kultūra, iš tikrųjų tebuvo tik fasadas, už kurio kunkuliavo ir sproginėjo jo spontaniški, sunkiai suvaldomi, priešingi jausmai. Tiesa, kad jis prancūzų kalba galvojo ir ją valdė geriau už daugelį prancūzų, tačiau prancūzų kultūros pozityvistinis racionalizmas Milašiui pasiliko svetimas. Kad ir suteikdamas paviršutinį aplyginimą, tas racionalizmas tiesiog žudė jaunojo Milašiaus dvasią. Neveltui juk pats poetas vėliau priekaištavo, kad jis buvo auklėjamas brutalios laisvamanybės dvasioj. O kur prancūziškas racionalizmas įsiveržė į Milašiaus poeziją, ten jis ją gadino, nukreipdamas į retoriką. O kai racionaliomis sąvokomis Milašius vėliau bandė išreikšti savo mistiškai religines vizijas, jas susieti su mokslu ir sukurti savo filosofiją, to vaisiai išėjo gana abejotini. Kad su prancūzišku racionalizmu iš esmės Milašius niekada nebuvo suaugęs, kad jo labai asmeniška kūryba prancūzams buvo svetima, o jo sielai svetimi prancūzai, rodo tai, kad nedaugelio prancūzų jis tebuvo vertinamas. Jis vis jiems atrodė per miglotas ir per keistas. O jei Milašius turėjo vieną kitą ištikimą draugą prancūzų tarpe, tai tik antroje gyvenimo pusėje. Iš studentavimo laikų, iš jo jaunystės, kada jo iš prigimties mistiškai religinė siela, slėgiama racionalizmo ir ateizmo, kankinosi ir blaškėsi tarp būti ar nebūti, mes nežinome nė vieno artimo Milašaus draugo prancūzo. Buvo, be abejo, dienos draugų, bet jis nerado nė vieno sielos draugo anais kritiškais jaunystės metais. Gal tokia yra apskritai dalia kiekvieno kūrėjo, ypač genijaus, bet tokia ypač buvo jaunojo Milašiaus dalia Paryžiuj.

Suprantama, kad G. Židonytė negalėjo šitaip atvirai pasisakyti, nes ji rašė disertaciją prancūziškai Paryžiaus universitetui apie žmogų, kuris rašė prancūziškai ir garbingai turtino prancūzų kultūrą. Tačiau, kita vertus, atrodo, kad ji ir pati tiki tuo, ką rašo. O šitaip darydama, mano įsitikinimu, ji šituo atžvilgiu klaidingai nušviečia Milašiaus asmenį ir kūrybą, kuri yra individualisto ieškotojo ir religinio mistiko kūryba. Tegu trijuose svarbiausiuose Milašiaus veikaluose veiksmo fonas būna itališkas, ispaniškas ir senovės izraelitiškas, tačiau tų kūrinių esmė glūdi ne fone, ne aplinkumoj, o yra sutelkta į jausmus, svajones ir problemas, kurios jaudina ir degina Milašių, kaip asmenį, nes liečia ne kieno kito, bet jo asmeninį likimą. Tariamai itališki, ispaniški

ar izraelitiški bruožai ir temos ten tėra tik pretekstas, o esmė yra keliamose problemose ir emocijose. Todėl ir tų veikalų pagrindiniai herojai panašūs į jų kūrėją. Jie — tai pats autorius, stilizuotas vis maždaug viena ir ta pačia kryptimi. Štai kodėl negalima sutikti su Židonyte, kai ji Milašių ir jo kūrybą nori išaikinti trimis veiksniais, šiaurietiškai lietuviška kilme, prancūzišku auklėjimu ir kosmopolitine kultūra (237 psl. ir s.).

Paskutiniuosius du veiksnius reikėtų suvesti iki minimumo, iki išviršinio kiauto, kuris tik pridengė ir gal net slopino Milašiaus esminius sielos poskrydžius. Jei ne Paryžiaus snobistinė aplinka, gal nebūtų reikėję Milašiui jaunystės eilėraščiuose savo nuoširdžiausius jausmus, lyg susigėdus, tuoj palydėti ironija. Jei ne Paryžiaus snobizmas ir jo minios abejingumas gilesniems siekimams, gal paskui Milašiui, kai jis norėjo sudominti prancūzus savo mistine filosofija, nebūtų reikėję lankytis į teosofų, spiritistų bei kabalistų susirinkimus, jų terminologiją kai kada į savo raštus įvesti ir net kai ką rašyti panašios pakraipos laikraščiams. Nors mes, lietuviai, ne visada suprantame savuosius, mokame taip pat būti nedėkingi ir net apkurtę, tačiau jei Milašius būtų gyvenęs ir rašęs mūsų tarpe, jis būtų buvęs ir daug šilčiau sutiktas ir geriau suprastas negu prancūzų.

Tiesa, Židonytė aiškiai pasako, kad Milašiaus misticizmo pagrindas ir jo įkvėpimo esminiai elementai priklauso nuo jo lietuviškos kilmės (teisingiau — nuo lietuviškai šiaurietiško temperamento, kurį dilgino itališko, iš senelės pusės, ir aklimatizuotos izraelitės kraujas, iš motinos pusės). Tačiau nei šito kilmės (temperamento, kraujo, gimtosios aplinkos) veiksnio, ir juo labiau prancūziškų ir kosmopolitiškų įtakų negalima laikyti tokiais veiksniais, kurie būtų **nulėmę** Milašiaus kūrybą, kaip teigia G. Židonytė (274 psl.). Nežinome, ar ši deterministinė pozityvistinė pažiūra, gana miela prancūzų oficialiajam mokslui, yra sava G. Židonytei, ar ji pozityvistų profesorių įkalta, bet ji beveik ištisai yra klaidinga.

Tiesa, fizine ir kultūrine aplinka galima paaiškinti kai kurių idėjų atsiradimą, kai kurias stilistines priemones, o temperamento ir kraujo paveldėjimu — vienokį ar kitokį reagavimą į pasaulį, vienokių ar kitokių jausmų vyravimą, kūrinių žanrą, tačiau nei viena, nei kita nėra lemiantieji veiksniai žmogaus sielai, juo labiau tokio stipraus individualisto-mistiko, koks yra buvęs Milašius. Jei jis šitoks pasirodė savo gyvenimu ir kūryba, tai to negalėjo nulemti nei miglota Gudijos gamta, nei svajinga vaikystė Čerėjos parkuose, nei anksti blykstelėjusi skaisti meilė mergytei-kūdikiui, nei vėliau su Bergsonu kilęs vitalistinis antipozityvistinis sąjūdis prancūzų šviesuomenėje, nei pagaliau Milašiaus kelionės po Europą. Žmogišku žvilgsniu žiūrint, neturėjo lemiančios reikšmės nė priešingi veiksniai — laisvamaniškas ir gal ateistinis jo (vaiko) auklėjimas namuose, aiškiai pozityvistinis ir ateistinis švietimas Paryžiaus mokyklose Milašiaus jaunystėje ir pagaliau jo laisvi santykiai su moterimis. Tai tebuvo arba paskatai, arba kliūtys, kurie šį tą išryškino, arba šį tą prislopino Milašiaus individualisto-mistiko kely, kuriuo jį kreipė jo siela ir Apvaizdos nepastebima ranka.

Juk ne be pagrindo pati autorė kitoj vietoj yra teisingai nurodžius, kad Milašius būtų pasirinkęs simbolius, kaip išraiškos priemones, net tada, jei jo jaunystės kūryba nebūtų sutapusi su simbolizmo laikotarpiu. Būtų teisingiau manyti, kad į šitą simbolių meilę kreipė jo įgimtas temperamentas ir kraujas. Jis ryškino tam tikrus bendrai žmogiškus jausmus ir svajones, jis davė jiems tam tikrą spalvą, jis buvo palankus ryškiau prasiveržti religinėms dvasios tendencijoms, jis pagaliau iš pasąmonio kuždėjo, pasirenkant išraiškos priemones ir literatūrinį žanrą. Nors temperamentas ir kraujas yra svarbūs veiksniai, tačiau lemianti tėra visų žmogiškųjų paslapčių mįslė — žmogaus dvasia. Jei mokėtume į ją bent kiek įžvelgti, gal iš ten išskaitytume, kodėl, pavyzdžiui, Milašius, tas rojiško nekalto moteriškumo ilgestingas garbintojas, beveik užmiršta Mergelę Mariją ir prie Nekalto Prasidėjimo trumpai stabteli tik į senatvę. O šito ir kitų esminių dalykų neišaiškins nei kilmė, nei prancūziškas auklėjimas, nei kosmopolitinė kultūra.

Norėdami suvesti iki minimumo kosmopolitinės kultūros reikšmę Milašiaus asmeniui ir kūrybai, vis dėlto turime sutikti su G. Židonyte, kad mūsų poetui buvo svetima tautinė neapykanta, kad jis gerbė įvairių tautų kultūros žiedus. Tai jam diktavo jo jautri širdis ir jo meilės koncepcija, — meilės, kuri persunkia net akmenį, nes Meilė yra viso ko principas, nes Ji yra tikroji Būtis. Taigi, nors G. Židonytė ir teisingai pabrėžia Milašiaus kosmines tendencijas, tačiau jas reikia aiškinti ne tiek kosmopolitizmu, o daugiau šita meilės koncepcija, kuri Milašiaus sąmonėje sušvinta apie 1910 m., kai jis baigia išsivaduoti iš prancūziškojo racionalizmo ir saikingumo. Tikėdamas, kad Meilė yra visos būties pagrindas, kad Dievas yra Meilė, kad įrankis ir kelias su Juo susisiekti (pažinti, pajusti) yra meilė, Milašius pasijunta esąs viso kosmo mažyte dalele, o kiekvienos, nors ir mažiausios, būtybės broliu. Šitas brolybės ir meilės ryšys su visais gamtos gaivalais ir visa visata ypač iškyla jo eilėraščiuose, kurie sudaro "Gaivalų" rinkinį, bet jis neišnyksta nė vėliau ir šildo visą subrendusio Milašiaus kūrybą.

Ir šituo kosminiu jausmu ir intuityvinio žvilgsnio platumu (nuo nebūties iki Absoliuto-Meilės, nuo erdvės ir laiko reliatyvybės į amžinybę) Milašius man primena M. K. Čiurlionį, kuriam įvairių tautų kultūra taip pat buvo pažįstama, kaip ir Milašiui. Kaip Čiurlionis, taip ir jo amžininkas Milašius siekia visatos svaiginančių tolių ir jos pagrindų. Jiedu abu savo kūriniuose visas savo intuityvines pastangas yra nukreipę nuo kasdieninės realybės į transcendenciją, į transcendentinę didžiąją Paslaptį. Ir vieno ir kito kūryboje šis kasdieninis pasaulis tėra tiek tevertas, kiek jis duoda priemonių veržtis į tikrąją Realybę, kiek jis paskolina simbolius jai sugestijonuoti. Tačiau kai šitos Realybės buvimą visatos reiškiniuose Čiurlionis išreiškia visur esančia šviesa, nors jis vaizduotų miglas ar naktį, tai Milašiaus kūryboje tuo visur esančiu ir viską jungiančiu pradu yra Meilė. Ji aidi visoje jo kūryboje įvairiausiomis gaidomis. Ji — Meilė, kūdikiškai nekalta, eteriška meilė — yra Milašiaus vienintelė šviesa, kai jis jaunas blaškosi racionalizmo ir nihilizmo pinklėse, meilė, net geidulingos aistros degraduojama, yra įrankis ir kelias į kosmo pulsavimus, į Dievą, į žmones; pagaliau Meilė yra Milašiaus dvasinė Saulė, kurią jis regėjo ekstazės vizijoje.

Kosminėmis tendencijomis ir transcendentiniais siekimais Milašius taip pat yra panašus į kitą didelį savo amžininką prancūzą — P. Claudel. Jie abu atsivertėliai, išsiveržėliai iš prancūzų racionalizmo ir pozityvizmo, abu daug sėmėsi iš Šv. Rašto, ypaš iš Senojo Testamento, abu po pasaulį keliavę skersai ir išilgai ir įvairiomis kultūromis gėrėjęsi, abu Absoliuto garbintojai visatos reiškiniuose ir kiekvienoj būtybėj, abu simbolistai plačiąja prasme, ir tačiau drauge kokie jiedu skirtingi! Ir tie skirtumai, kurie iškyla lyginant Milašių su Claudeliu, aiškiau negu kas kitas pasako, kad Milašius ne prancūzas, nors ir prancūziškai rašė, Prancūziją mylėjo. Kai Milašiaus

kūryboje nėra aiškiai prancūziškų temų, P. Claudelis yra Prancūzijos garbintojas, jos žemės ir jos istorijos tam tikrų etapų įprasmintojas kūryboje; Milašius — individualistas, intuityvistas, subjektyvus, Claudelis — visuomeniškas, gerokai racionalus, gana objektyvus; Milašius veržiasi į Absoliutą savo intuicija, savo meile, o Claudelis eina į Jį daugiau per pasaulį; Milašiaus kūryba — iš esmės lyriška, lyriška net tada, kai ji nori būti epiška arba turi dramatinį pavidalą; tuo tarpu Claudelio kūryba — dramatiškai epinė, turi stiprų epinį pamušalą net tuose kūriniuose, kurie nori būti lyriniai. Šitie skirtumai, ypač Milašiaus lyrizmas mums dar kartą pasako, kad Milašius — Šiaurės Rytų krašto žmogus, daugiau lietuvis, toliau stovi nuo Claudelio, nors rašė ta pačia kalba kaip jis, ir arčiau Čiurlionio, nors juodviejų kurti menai skirtingos rūšies, o bendra tėra meilė muzikai. Bet šitos mano išvados žymiai dalimi prieštarauja išvadoms G. Židonytės, kuri Milašius susiformavimui lemiančios reikšmės skiria prancūzų genijui su jo protu, herojizmu ir gracija (273 psl.)).

Einant į galą pastabų, kurios čia susidarė, kalbant apie G. Židonytės knygą, norisi dar pasakyti, kad būtų buvę įdomu, jei pamėginti pažvelgti į Milašių dabar madingos egzistencialistinės filosofijos žvilgsniu. Nesu šitos filosofijos žinovas, bet man atrodo, kad Milašius savo jaunystės poezijoje kažkaip sutampa su egzistencialistų vaizduojamo žmogaus bruožais. Iš kitos pusės subrendusio Milašiaus kūryba, stipriai pažymėta veržimusi į transcendenciją, atrodo, griauna J. P. Sartre egzistencialistinę žmogaus koncepciją ir atskleidžia jos pagrindinę spragą.

Nors čia dėl vienos kitos tezės teko G. Židonytei oponuoti, tačiau iš to nereikia daryti išvados, kad jos knyga nevertinga. Priešingai. Jau tas faktas, kad yra dėl ko ginčytis, rodo, kad joje yra sprendžiamos ne tik esminės problemos Milašiui, bet kad jos liečia ir kūrybą apskritai. Tas problemas ji dėsto sistemingai, sklandžiai ir lengvai, savo nuomones stengiasi beveik visur pagrįsti Milašiaus raštų ištraukomis arba kitų autorių pasisakymais. Nors dėl sprendžiamų ar paliestų kai kurių klausimų galima su autore nesutikti, tačiau jos knygą reikia laikyti gera. Ji vispusiškai išnagrinėja ir vertina mūsų poeto kūrybą glaudžiame ryšy su jo gyvenimu ir jo asmenybe. Dėl tos knygos Milašius tikrai džiaugtųsi, jei būtų gyvas. Reikia džiaugtis ir mums, kad iškyla nauja lietuviška pajėga, nors ir pirmus žingsnius teatliekanti, literatūros mokslo srity, ir kad Milašius susilaukė jos asmeny dar vieno nagrinėtojo ir vertintojo. Skaitydami jos gražiai parašytą knygą, svetimieji turės progos prisiminti ir Lietuvą. O tai jau yra patarnavimas ir mūsų šios dienos svarbiesiems rūpesčiams.

J. Grinius

MENAS

LOUIS JOUVET ATMINIMUI

Autoriaus mirtimi sunkiau įtikėti negu kurio kito žmogaus. Ir vistik Louis Jouvet mirė šių metų rugpiūčio 17 d.

Prieš keletą mėnesių šis prancūzų aktorius-režiserius - producentas New Yorko scenoje gyveno ir judėjo už tuziną. Čionykščiai kritikai sutiko jį su atokia pagarba, verta klasiko. Publika, įpratusi prie natūralistinės vaidybos technikos, buvo apstulbinta ir, didžiąja dalimi, sužavėta. Šių eilučių autoriui tai nebuvo labiausiai sukrečiantis, bet, be abejo, išbaigčiausias iš visų jo matytųjų pastatymų.

Kaip jūs žinote, "Moterų Mokykla", vienas iškiliausiųjų Moliere veikalų, nėra grynas farsas. Jame iškeliami auklėjimo, vedybiniai, senatvės ir kiti klausimai. Jouvet pastatymui jie tebuvo trečiaeilės svarbos. Tarp Christian Berard klasiškai paprastų ir išradingų dekoracijų (atsiverianti tvora scenos vidury), komedija rutuliojosi, kaip žaidimas, nesurištas su jokiu laiku ar problema. Iš farsiškųjų vietų buvo išimtas sunkumas bei žemėtumas, ir jos judėjo šokio grakštumu. Bendras įspūdis buvo simetriško geometrinio brėžinio.

Komedijai įpusėjus, prisiminiau "Moterų Mokyklos" pastatymą Stuttgarte. Ten tarnų poros groteskiškos išdaigos bematant sukeldavo kvatojimą. Jouvet tarnų subtilesnis, pusiau abstraktus šelmiškumas versdavo šypsotis, tyliau ir ilgiau. Taip pat viena komedijos aukštumų — Agnes taisyklių skaitymas — Jouvet pastatyme buvo dvigubai sustiprinta, paverčiant ją duetu tarp Dominique Blanchar tariamai monotoniško balso ir Jouvet nebylaus reagavimo į kiekvieną jos žodį. Per tas penkias minutes Jouvet suvaidino iškalbingiausią išdidumu, meile ir godumu plyštančio senbernio pantomimą.

Jo vaidmuo buvo to paties intensyvumo per visą veikalą. Jis be perstojo kretėjo, šokinėjo, mosikavo rankom, purtė galvą, vartė akis, rovė plaukus. Kiekviena jo rūbų detalė, kiekvienas santykis su aplinkos daiktais ir mažiausias judesys buvo tikslingas ir prasmingas. Nusigręžęs nuo publikos, jis vaidindavo savo nugara. Vien iš lazdelės savo rankose jis išgavo dešimtis nuotaikų ir prasmių. Scenoje su notaru jis staiga priminė rusų konstruktyvistus, virsdamas akrobatu ir kurdamas scenas vertikalioje erdvėje ant kopėčių. Per visas tris valandas jis nei vieną akimirką pilnai nesutapatino savęs su vaizduojamu charakteriu, o sąmoningai išlaikė nežymų nuotolį.

Ši vienkartinė vaidybinė karjera prasidėjo ankstyvoje Jouvet jaunystėje (gimęs 1887 m.). Apėjęs keletą mažųjų Paryžiaus teatralių, jis turėjo laimės sutikti Jacques Copeau, vieną iš moderniojo prancūzų teatro tėvų. Copeau bematant pažino jame visapusišką talentą, ir Jouvet pradėjo vaidinti charakterines roles Vieux Colombier teatre. Šalia to jis buvo inventoriaus vedėju, elektrotechniku, režiseriaus padėjėju ir scenos architektu.

Publikos pripažinimas atėjo su Jules Romains komedijos "Knock" pastatymu. Netrukus, 1928 metais, Jouvet pradėjo vieną vaisingiausiųjų bendradarbiavimų teatro istorijoje, atidengdamas naują dramaturgą — Jean Giraudoux. Jų teatralinės vedybos išsilaikė iki pastarojo mirties. Jouvet pastatė arba vaidino visuose Giraudoux veikaluose, išskyrus "Sodomą ir Gomorą".

Be vaidinimo ir režisavimo, Jouvet be perstojo triūsė scenos technikoje,

teatro teorijoje ir filmoje. Persikėlęs į Athenee teatrą, jis įvedė naujas mašinas, įgalinančias greičiau pakeisti dekoracijas. Taip pat prisimintini jo bandymai su judančiomis dekoracijomis. (pav., banguojančios kalvos "Knock'e"), arba apšvietimo ištobulinimas. Jo blaivūs, sausi straipsniai priklauso prie sėkmingiausių aktoriaus mėginimų susistemint savo profesiją. Filma buvo jam "tik išsiblaškymas", tačiau jos dėka jo profilis tapo vienu populiariausių pasauly ir pakėlė vaidybos lygį ekrane. Lietuviškoji publika prisimins jį iš "Didvyriškos mugės", "Diena baigiasi" ar Valponės".

Prieš pat karą Jouvet vardas jau buvo tapatus su meniniu (ir finansiniu) pasisekimu. Iškiliausieji jų buvo Giraudoux "Amphitryon 38", Cocteau "Pragaro mašina" ir Moliere "Moterų Mokykla". Vokiečių okupacija įtikino jį, kad "kurti tegalima laisvam teatre". Romains ir Giraudoux buvo uždrausti, tad Jouvet išklydo į sėkmingas gastroles, nuo Šveicarijos iki Brazilijos.

Grįžęs namo 1945 metais, Jouvet atsidavė paskutiniojo Giraudoux veikalo — "Chaillot pamišėlės" — pastatymui. Su juo pačiu skudurninko vaidmeny, ši jau nežymiai nuvargusi fantazija apie vargšus sieloje ir turčius, dingstančius kanalizacijos vamzdy, įgavo naujos gyvybės. Sekantis laimėjimas buvo Moliere rečiausiai statomas veikalas "Don Juan", kurį Jouvet repetavo ištisus metus.

Po gastrolių New Yorke Jouvet ėmėsi naujausiojo Sartre veikalo — "Dievas ir Velnias". Dramatinės substancijos jame buvo mažiau, kaip "Musėse", ir penkias valandas trunką egzistencialistiniai monologai retai tejudėjo. Jouvet išeikvojo jam tonas dažų ir drobės, metė į sceną įvairiaspalvius kostiumus ir nesibaigiančius šviesos efektus. Matyt, poetinis teisingumas reikalavo, kad šis akinantis paskutinysis Jouvet pastatymas taptų vienu triukšmingiausiųjų pasisekimų.

"Dievą ir Velnią" turėjo sekti Graham Greene romano "Galia ir Garbė" įscenizavimas. Po mėginimo įrodyt Dievo nebuvimą, giliai religinis pergyvenimas? Jouvet buvo nuoseklus tiek kaip menininkas — jam rūpėjo kurti teatrą, išsiurbti iš veikalo visą jo draminį potencialą. Jam nebuvo moralių ar nemoralių veikalų, tik — daugiau ar mažiau dramiški.

Mėginant pasverti Jouvet įnašą teatro menui, "Columbia Dictionary of Modern Literature" apibūdinimas yra gana tikslus: "Vaidyboje ir režisūroje jo stulbinančios stilizacijos laimėjo madingojo pasaulio entuziazmą. Tačiau jei jis nieko nebūtų nuveikęs ir vien tik atidengęs Giraudoux dramatinį talentą, literatūrinis pasaulis vistiek būtų jam didžiai skolingas".

Toks buvo Jouvet. Atviras visiems moderniesiems bendralaikiams, jis atnaujino Molier'ą. Jo pastatymuose stebinančia darna jungėsi klasika su modernumu ir aistra tobulumui. Jo vedamose repeticijose veikalas būdavo skaitomas mėnesiais, kol kiekvienas žodelytis turėjo savo kūną; tada prasidėdavo mizanscenos. Jis buvo **autoriaus** režisierius, kreipiąs itin didelį dėmesį žodžiui. (Po Giraudoux "Undinės" pastatymo buvo šnabždamasi, kad Athenee darosi plepesnė už Comedie Francaise). Jį viliojo stilizacija, filminės priemonės ir prabanga. Bet užvis labiau jis mėgo aiškumą.

Jouvet kaip aktorių geriausiai apibūdino Giraudoux. Pasak jo, Jouvet balsas buvęs stiprus ir aiškus, bet nelabai spalvingas. Jo charakteriai buve reljefingi, bet nelabai įvairūs. Tačiau jo tikslumas ir išbaigtumas buvę nepalyginami. Kaip ir režisūroje, jis buvo autoriaus aktorius. ("Aktorius turi būt instrumentas, kuriuo autorius groja, kempinė, panardinama į visas spalvas...") Taip pat jo priėjimas prie vaidmens buvo itin protinis. Tęsdamas profesinio prancūzų aktoriaus tradiciją, jis iš tolo dvelkė užkulisiais ir dekoracijomis. Pavydžios lūpos kalbėjo apie jo cinizmą, kandų humorą ir šaltumą už teatro ribų. Bet jo tikrasis gyvenimas vyko teatre. Šaltumas, žemėto gyvybingumo ir širdies trūkumas jautėsi ir jo kūryboje, tačiau tai tik išaštrino savitą jo priėjimą. Jis skaptavo Tartiufą su skustuvu. Jis mėgo "didįjį spektaklį", kaip ir Reinhardtas, bet su sveika skeptiškumo doze; jis žaidė teatro magika, kaip ir Cocteau, tačiau racionaliau ir nenugrimzdamas joje.

Grįždamas namo iš Pietų Amerikos, Jouvet pareiškė: "Tremtyje žmogus atranda save. Ieškodamas bet kokios prasmės savo gyvenime, aš radau ją savo amate ir prancūziškojoje tradicijoje".

Šie kuklūs žodžiai tiksliai nusako Jouvet. Jo asmeny atsispindėjo eilė jo tautos savybių. Jis buvo menininkas-amatininkas, geriausiąja to žodžio prasme. Teatras jam buvo šventykla ir dirbtuvė, nepabaigiamo triūso vieta.

Mirtis tartum atlygina aktoriaus gyvenimo prabėgtinumą ir nepastovumą. Netikėdami Jouvet, mes nukentėjome keleriopai, nes čia mirė Don Žuanas ir Dr. Knockas, ir Arnolfas, ir Jupiteris, ir Tartiufas...

A. Landsbergis

Louis Jouvet

KOMEDININKAS IR AKTORIUS

(Iš Louis Jouvet "Reflexions du comedien")

Pradžioje būtina nustatyti techninį skirtumą tarp aktoriaus ir komedininko. Aktorius gali vaidinti tik tam tikrus vaidmenis; jis iškreipia kitus pagal savo asmenybę. Komedininkas betgi gali vaidinti visus... Garrick buvo komedininkas: jis sugebėjo interpretuoti tragiškas ir komiškas roles su ta pačia jėga ir teisybe. Terminų sumaišymas kasdienėj kalboj galima paaiškinti tuo, kad demarkacijos linija tarp komedininko ir aktoriaus niekad griežtai nenubrėžiama. Esama aktorių, kurie tuo pačiu yra komedininkai ir atvirkščiai.

Tragikas visad yra aktorius - interpretuotojas, kurio asmenybė tokia stipri ir ryški, jog pantomima niekad jos nepaslepia.

Pantomima — tai žmogiškas instinktas, gyvas nuo anksčiausios vaikystės. Tobulas komedininkas išvysto tą instinktą iki kraštutinumo. Pagrindinis skirtumas tarp komedininko ir aktoriaus ir glūdi pantomimoje, kuri aktoriuje nėra taip plačiai išsivysčiusi, kaip komedininke...

Kada prie instinkto pantomimai prisijungia nuolatinis reikalavimas

išklysti ir įsikūnyti, atsiranda pašaukimas. Tas pašaukimas pasireiškia labai anksti ir labai autoritetingai: jis turi nugalėt nuomonę, jog komedininko profesija esanti gėdinga. Tačiau tame pašaukime taip pat galima įžiūrėti itin stiprų geismą patenkinti kitus — savo rūšies draugijinę maniją . . .

Sunku suformuluoti tai profesijai taisykles, išskyrus keletą technikos dėsnių. Priežastys yra kelios: 1. Minėta profesija yra empiriška. 2. Komedininkas yra instrumentalistas ir kartu patsai savo instrumentas. Tik vienas menininkas yra toje pačioje padėtyje — tai dainininkas. Studijuot teatrą yra palyginamasai mokslas, išsivystęs iš bendruomeniškumo idėjos. Yra trys aktorių rūšys, visos glaudžiai susijusios: aktorius-autorius, aktorius - komedininkas, publikos aktorius. Įsidėmėtinas osmozės vyksmas tarp šių trijų elementų. 4. Būti profesiniu komedininku reiškia nuolatiniai prisitaikyti. Teatrinis menas, turįs daugiau improvizacijos nei kuris kitas, atspindi gyvenamojo meto atmosferą ir priklauso nuo mados įstatymų. Todėl, ką mes bevaidintumėm, teturi reliatyvios reikšmės.

Vertė **A. L.**

POLITIKA

ISPANŲ REVOLIUCIJA

Ispanų revoliucijos laikais įvykiai respublikonų politikos fronte buvo stengiamasi simpatiškiau atvaizduoti, tuo tarpu daugelyje demokratinių kraštų nacionalistams tekdavo blogesnis žodis. Priežasties turėtume ieškoti Franco ryšyje su Hitleriu ir Mussolini, jo nesivadovavimu demokratiškomis idėjomis, bet taip pat didelę įtaką nustatyti pasaulinei opinijai turėjo dalis masonų ir didieji žydijos centrai. Šį faktą nacionalistai dažnai perdeda iki to, kad visą jų nesugebėjimą ir nepasisekimus suverčia masonų, žydų ir komunistų sąskaiton.

Krikščioniškasis pasaulis, nebūdamas gerai informuotas ir nejausdamas palankumo kylančiam šovinizmui Europoje, tinkamai neįvertino pavojaus, laukiančio krikščionybės Ispanijoje. Užsienio spaudos korespondentai, kaip anglai, prancūzai ir amerikiečiai, sekdami savo tautiečių žygius, turėjo laikytis respublikonų pusės, nes ten kovėsi daugumas užsieniečių iš Vakarų Europos, išskyrus italus ir vokiečius, kurie jau prieš revoliuciją Vakarams buvo antipatiški dėl savo nacinių vyriausybių. Nacionalistai dažnai turėdavo susidurti su internacionalinėmis brigadomis, todėl ir jų palankumas užsieniečių korespondentams nebuvo didžiausias. Tai labai paveikė informacijų kokybę ir jas pavertė įdomiais reportažais, o ne objektyviomis apžvalgomis.

Peržiūrėję nuomones, kurios liečia ispanų revoliuciją, pastebime, kad jos daugiausia skiriasi į dvi grupes: viena prieš, o kita už nacionalistus, o kas iš tų patamsių mėgina išsikapstyti į šviesą, yra vienų apšaukiamas komunistu arba masonu, o kitų frankistu. Minėtieji nuomonių skirtumai, praėjusių įvykių šviežumas bei objektyvių šia tema veikalų trūkumas labai apsunkina tikslų įvykių aprašymą, bet nuoširdus mėginimas dažnai būna vertas įdėtų pastangų.

Monarchijos pabaiga

Ispanija, laikydamasi neutraliai per pirmąjį karą ir alijantams dirbdama ginklus, o vokiečių povandeninius laivus priglausdama savo uostuose, pakėlė valstybės balansą, visada minusą rodžiusį, iki 500 milijonų pezečių. Bet pokariniai streikai, keli nenusisekę ministerių kabinetai, Abd-el-Krimo riaušės Maroke privedė prie didelių neramumų, kurių metu vienas kardinolas ir keli žymesni asmenys buvo nužudyti. Padėčiai išgelbėti 1923 m. politinėje arenoje atsirado generolo Primo de Rivera asmenybė. Nuo čia ispanų ekonominė padėtis gerėja šuoliais, nes kieta diktatoriaus ranka prispaudė nereikalingas politines riaušes, o pats Primo de Rivera įgijo muštynių įsibodėjusios daugumos pasitikėjimą. Bet diktatorius su cenzūra ir aštriais įsakymais nuėjo per toli, ir 1927 m. kai kurios universitetų ir kariuomenės grupės ėmė šiauštis. Generolas nenusileido. Kovą laimėjo profesoriai ir karininkai, užnugaryje turėdami palankią jiems tautos opiniją, taip kad gen. Primo de Rivera gavo išvykti į Paryžių.

1930 metais įsiteisėjus konstitucinėms laisvėms, krašte buvo suorganizuota 514 didelių streikų, kurių skaičius 1931 metais pasiekė 704. Karalius, negalėdamas suvaldyti tautos, sušaudė keletą aršiausių riaušių rengėjų, kurie rytojaus dieną tapo tautos kankiniais. Kad išvengtų kraujo praliejimo, Alfonso XIII 1931 m. balandžio 14 d. abdikavo ir pasitraukė į Prancūziją.

Respublika

Pirmąją respublikos vyriausybę sudarė lauktoji kairiųjų valdžia su prezidentu Alcala Zamora ir ministeriu pirmininku Manuel Azana. Ji ėmėsi reformuoti kraštą, iš Ispanijos išmesdama jėzuitus, konfiskuodama Bažnyčios žemes, atitolindama klerą nuo auklėjimo ir pradėdama žemės ir kariuomenės reformą.

1933 m., išskyrus žemės ūkį, kitose, aukščiau minėtose srityse reformos darbas buvo gerokai pažengęs, kai pirmieji vyriausybe nepasitenkinimo ženklai ėmė rodytis piliečių tarpe. Respublikos vadovybė savo valdymu vis labiau ėmė panašėti į diktatūrą, bet visiems kaltinimams atmesti pravedė laisvus rinkimus, per kuriuos kairieji, nežiūrint reformų bei pažadų, gavo stipriai pralaimėti ir pasitenkinti 99 deputatais, o dešiniesiems atiteko 207 ir centrui 167 vietos ispanų parlamente, arba "Cortes".

Po nepasisekusių rinkimų 1934 metais socialistai, padedami anarchistų ir komunistų, Asturijos apskrityje sukurstė vietinius darbininkus, įduodami jiems ginklus, tuo sukeldami mažą civilinį karą, per kurį žuvo su viršum 1,300 asmenų. Apie šį sukilimą komunistai išsireiškė, kad ispanų darbininkai kovojo už sovietą, komunistų vadovaujami. Už jo organizavimą į kalėjimą pateko keli socialistų vadai, jų tarpe buvęs min. pirmininkas M. Azana ir katalanų (Barcelonos dalies) separatistų vadai.

Kitais metais iškilęs "Straperlo"*) skandalas visai sukrėtė ir taip kabinetus bekeičiančią Ispanijos vadovybę. Ispanijos prezidentas Alcala Zamora pasidavė kairiųjų grupių spaudimui ir 1936 m. vasario mėnesį paskelbė bendrus rinkimus, per kuriuos "Frente Popular", kairiųjų koalicija, vadovaujama Azanos, ispanų parlamentą vėl pasuko staigiai į kairę.

Įvykiai prieš Revoliuciją

Kadangi šis trumpas 1936 metų laikotarpis, nuo rinkimų iki revoliu-

cijos, yra juodžiausias respublikos istorijoje ir tie keli pilni neramumų mėnesiai privedė ispanų tautą prie civilinio karo, mums tenka kiek nuodugniau nušviesti tuometinę padėtį Ispanijoje.

Prieš pat rinkimus kairieji susibūrė apie liaudies frontą kartu su anarchistais, kurie iš politinių bendrų tikėjosi 30,000 kalinių išlaisvinimo, nes suimtųjų tarpe buvo daug anarchistų. Komunistai (tuo metu apie 50,000 narių) šiltai pritarė "Frente Popular" sąjungai, bet į vadovavimą nesispraudė. Dešinieji buvo netaip vieningi, nors laikėsi "Ceda" koalicijos, tuo tarpu centras po balsavimų labai nukentėjo.

Kad įgytų stipresnę daugumą, "Frente Popular" ėmė savo politinius priešus vieną po kito mėtyti lauk iš "Cortes", pirma tvarkingai nubalsuodami paruoštas rezoliucijas. Manuel Azana buvo išrinktas prezidentu, o ministerio pirmininko vietą perėmė Cesares Quiroga.

Per dešiniųjų valdymo metą buvę prispausti asmens atgijo kartu su paleistais kaliniais, kurie pagal seną ispanų anarchistų tradiciją neleido laiko veltui ir per keturis mėnesius nužudė 269 žmones, iš dalies arba visai sugriovė 251 bažnyčią (iš jų 170 sudegino), surengė virš 300 streikų, neskaitant įvairiausios rūšies riaušių, įvykusių visame krašte. Madrido valdžia šių išsišokimų akivaizdoje pasirodė itin neveikli ir visoje Ispanijoje leido siausti barbariškiausiam chaosui.

Praėjusi keliems mėnesiams nuo rinkimų, respublikos vyriausybė, stebėdama bekylantį nepasitenkinimą esama padėtimi ir gaudama žinių, kad nacionalistinės ir marksistinės grupės ginkluojasi, stengėsi griežtais įsakymais sužlugdyti nacionalistų revoliucinį judėjimą, palikdama visiškoje beveik laisvėje socialistų organizacijas. Matydami šį partiškumą, nacionalistai nebesiskaitė su priemonėmis, taip kad Madride dienos metu pradėjo įvykti ginkluoti susidūrimai tarp fašistinių ir marksistinių grupių arba policijos. Konservatorių atstovo Calvo Sotelo politinis nužudymas, tuometinei policijai prisidedant, buvo paskutinis skambutis pradėti civiliniam karui.

Padėtis prasidėjus revoliucijai

1936 m. liepos mėn. 17 d. visoje Ispanijoje prasidėjo kautynės tarp respublikonų ir revoliucijonierių, vadovaujamų tradicionalistų, falangistų ir karininkų, kurie sukilo, nepakęsdami respublikos laikais įvestų reformų ir jos netvarkingos vyriausybės. Stipriausi nacionalistų taškai buvo Kanarų salos, iš kur Francisco Franko atvyko vadovauti kautynėms Ispanijoje, ir Marokas su arabų pulkais ir svetimšalių legijonu. Pačiam pusiasalyje tik ketvirtadalyje Ispanijos nacionalistams tepasisekė įsitvirtinti, o kitose dalyse jie buvo žiauriai numalšinti. Vietomis ištisos kuopos buvo sušaudytos, o karininkai beveik visur liaudies teismų nuteisti mirti, jei nesutikdavo grįžti prie lojalistų.

Jeigu vieną pusę pavadinsime fašistais, dėl italų ir vokiečių pagalbos nacionalistų trupėms, tai kitą frontą turėtume vadinti raudonaisiais, nes anarchistų ir marksistinių sindikalistų palaikoma milicija ne tik raudonai galvojo, bet ir raudonus marškinius dėvėjo. Abiejų pusių vadai propagandai ėmė vartoti tuos pavadinimus, o vidutinis ispanas, pagautas žavingų šūkių, su įprastu jam užsidegimu šoko į kovą, kartais prieš savo brolį ar tėvą. Galima įsivaizduoti, kiek tragedijų kilo ispanų šeimose, juo labiau, kad vienoje ir kitoje pusėje žmonės buvo mobilizuojami, o pagauti į nelaisvę kaltinami, kaip revoliucijonieriai arba raudonieji.

Oficialiai Vakarų kraštai laikėsi nesikišimo politikos, bet Prancūzijoje, Čekoslovakijoje, Anglijoje, USA ir daugelyje kitų šalių buvo renkami vyrai į internacionalines brigadas. Šie asmenys daugeliu atvejų buvo aršūs nacių priešai, bet idėjiškai taip pat nusistatę ir prieš komunizmą, nors daugumas jų vadų buvo ištikimi kominterno tarnai, kurių vardus dabar užtinkame Vakarų spaudoje, kai minimi šnipai ir streikų kurstytojai.

Internacionalinės brigados kaip tik ir buvo tie daliniai, kurie sulaikė Franco prie pat Madrido, nes buvo gerai paruošti ir kovingi. Italai ir vokiečiai bijodami, kad Franco, sustabdytas keliose fronto dalyse, ims trauktis, pasiuntė kariuomenės ir ginklų. Bolševikai buvo greitesni už nacius, nors apsispręsti užtruko virš 20 dienų. Bet jau rugsėjo mėn. Madride iš Rusijos atsirado karo patarėjų, o respublikonų karininkai nuvyko į Odesą pirktis ginklų už atsigabentą auksą.

Karui prasidėjus, komunistai nebuvo stiprūs ir šalia socialistų bei anarchistų neturėjo daug įtakos, bet kai kominternas ėmė siųsti pagalbą ginklais bei žmonėmis, jų (komunistų) partijos įtaka ėmė diena iš dienos augti. Komunistų partijos narių skaičius pakilo iki 300,000, o Stalinas 1936 metų rudenį Jose Diaz, tuometiniam KP sekretoriui Madride, kuris neseniai nusivylęs bolševizmu pabėgo iš Sovietų Rusijos, pasiuntė telegramą: "Ispaniškoji kova nėra vien tik ispanų reikalas. Tai yra bendras visos pažangios žmonijos interesas". Kitos kairiosios partijos, silpniau palaikomos užsienio, turėjo pasiduoti komunistų spaudimui ir iniciatyvą perleisti kominterno žmonėms. Šie laikai buvo patys nemaloniausi kairiosioms grupėms, nes komunistai ėmė naikinti trockistus ir anarchistinius-socialistinius liaudies priešus, kurie nenorėjo eiti išvien su proletariato atstovais. Kartą pokarinės Barcelonos gubernatorius išsireiškė, kad daugeliui jų būtų buvę mieliau žūti nuo fašisto rankos ir tapti kitų akyse didvyriu, negu būti nugalabytiems buvusių politinių bendrų įsakymų.

Civilinio karo eiga

Dėl respublikonų vyriausybės neryžtingumo pirmomis civilinio karo dienomis Franco, padedamas veiklių karininkų, per kelis mėnesius užėmė pusę Ispanijos, bet susidūręs su geriau organizuota kariuomene ir internacionalinėmis brigadomis, turėjo sulėtinti ofensyvą. 1937 metų gale nacionalistai savo žinioje turėjo du trečdalius valstybės ir, neutralių ekspertų nuomone, 600,000 apmokytų ispanų karių, apie 50,000 italų ir 7,000 vokiečių. Lojalistų pusėje buvo apie pusė milijono ispanų ir 50—100,000 svetimšalių, kurių tikslaus skaičiaus stebėtojai nepajėgė nustatyti, nes respublikonų generalinis štabas vengė duoti tikslių žinių apie šiuos vienetus.

Po Aragono ofensyvos lojalistų daliniai prie Madrido ir Valencijos buvo atkirsti nuo Barcelonos. Franco ėmė tvirtinti užimtąją Ispanijos dalį ir ieškoti kitų valstybių pripažinimo. 1938 metų gale, išskyrus Sovietų Sąjungą, Prancūziją, Latviją ir Lietuvą, visi Europos kraštai turėjo savo atstovus Burgose, tuometinėje nacionalistų vyriausybės buveinėje. Keli Tautų Sąjungos nariai norėjo suvesti abu civilinio karo priešininkus deryboms, bet Franco atsisakė kalbėtis. Jausdamasis užtektinai pajėgus pats vienas atsilaikyti, Franco ėmė rodyti neutralumą bendrų Europos problemų atžvilgiu ir per tuometinį Ispanijos pasiuntinį Londone Duque de Berwick y Alba anglams pranešė, kad nacionalistinė Ispanija Čekoslovakijos reikale laikysis neutralumo.

Respublikos prezidentui pasitraukus į Prancūziją, o pačioje Ispanijoje lojalistų pusės vadovavimą vis labiau perimant komunistų simpatikui daktarui Negrinui, kitos respublikonų grupės sudarė atskirą Gynimosi Komitetą be komunistų, kuris po įtempto varžymosi su Dr. Negrinu perėmė lojalistų vadovybę. Bet ji il-

gai neišsilaikė, nes nacionalistai, paėmę Barceloną ir susitvarkę, paspaudė Madrido frontą. Per penktosios kolonos atstovus Madride mėginta derėtis dėl kapituliacijos, bet tuo metu nacionalistai smarkiai pažengė pirmyn, ir Franco pats pareikalavo, kad Madridas pasiduotų. Kovo 27 d. nacionalistai įžygiavo į Madridą, o 29 dieną, pasidavus kitiems miestams, baigėsi ispanų civilinis karas.

Ispanijos pamoka

Kalbėdami apie ispanų revoliucijos įvykius, pasigendame politinių grupių, galėjusių garbingai atstovauti tautos norus. Anarchistai jau iš XIX a. pasižymėjo chaotiškais savo jėgų mėginimais, o respublikos metu tapo daugeliu atvejų komunistų įrankiu. Socialistų radikalusis elementas reikalavo per staigių reformų, linkstančių į aiškią revoliuciją. Dešiniosios grupės pasirodė neaktyvios, perdaug atitrūkusios nuo tikrovės ir neryžtingos socialinių problemų sprendime. Naujai atsiradusi nacionalistų partija, vedama Primo de Rivera sūnaus, kuris respublikonų 1936 metais buvo sušaudytas, pasuko į per didelį totalitarizmą. Komunistai laikėsi taktikos ir metodų, šiandien puikiai pažįstamų, bet tada dar netaip garsių. "The Times" jau 1938. 5. 3 dienos vedamajame rašė: "Kad ir kažkaip Barcelonos vyriausybė (respublikonų — J. P.) gali kaltinti neišprovokuotą generolo Franco sukilėlių užpuolimą, jų patarėjai Maskvoje jau paskelbė civilinio karo sukurstymą esant jų pačių subversyvios diplomatijos laimėjimu, nes jis yra vienas iš pagrindinių laipsnių trokštamos revoliucijos, kuri turi, — tai yra dogmatiškai patvirtinta, — eiti tuo pačiu keliu visuose kraštuose. Šie keturi žingsniai į žavingąjį laimikį yra: pirmas yra "liaudies frontas", antras — streikai ir netvarka, trečias — civilinis karas ir ketvirtas — sovietinė valdžia".

Nėra abejonės, kad 1936 metais didelė ispanų tautos dalis stojo nacionalistų pusėn, nors nujautė, kad Franco valdžia eina su diduomene ir konservatyviaisiais kariuomenės elementais, bet kartu buvo įsitikinę, jog įsivyravus tvarkai, krašte baigsis liaudies teismų siautėjimas, paremtas tikra Čeka, nustos galios komunistų intrigantai, dabartinės Rytų Europos puikiai pažįstami, ir aplamai tautai bus grąžinta ramybė. Monarchistai nacionalistiniame judėjime matė galimybę įsitvirtinti Ispanijoje, o nuskriausti respublikos laikais žemių savininkai ir pramonininkai tikėjosi švelnesnių reformų. Ispanijos dvasiškija, per tą laiką skaudžiai nukentėjusi ir matydama, kad jokių priemonių neatsisakančios kairiosios ir anarchistų grupės ne tik yra respublikos nevaldomos, bet dar skatinamos pulti Bažnyčią, Franco pusėje laikinai ieškojo užuovėjos.

Todėl netiesa, kaip kai kurie lojalistai kad tvirtina, jog tik Franco pradėjęs revoliuciją iš Afrikos ir Kanarų salų. Čia buvo daugiau nei ambicingo karininko užsimojimas paglemžti Madrido valdžią. Sukilėliams Ispanijoje vadovauti turėjo ne Franco, o gen. Sanjurjo, kuris žuvo lėktuvo katastrofoje, dar neperėmęs vadovybės. Žuvus ir garsiam generolui Molai, Franco stojo nacionalistų priešakin, nes pasižymėjo kariniais gabumais ir jau būdamas 23 metų turėjo majoro laipsnį, o po karo su arabais, t. y. po dešimties metų, tapo geenrolu.

Konservatyviau nusiteikę ispanai pritarė Franco užsimojimams, nes tikėjosi, kad jo diktatūra yra tik karo būtinybė, o po revoliucijos kraštas eis prie savivaldos sunormalėjimo ir bus ieškoma tinkamos valdymosi formos. Sosto pretendentas Don Juan Bourbon aiškiai palaikė nacionalistinį judėjimą per visą karą, bet apie 1945 metus, po pakartotinių paraginimų labiau atsižvelgti į monarchistų pageidavimus, pradėjo aštriau kritikuoti Franco valdžią, gal bijodamas, kad Ispanijos vyriausybei vis labiau švelninant savo politiką, proga grįžti į sostą praeis. Kiek Franco šiandien turi simpatikų ir kiek priešų Ispanijoje, mes čia nenagrinėsime, bet viena yra tikra, kad revoliucijos laikais jis turėjo didesnį ispanų pasitikėjimą nei lojalistai.

Tam reiškiniui išaiškinti priežasčių jau radome, ir gaila, kad kai kurios politinės grupės, nenujausdamos pavojaus iš komunistų ir iš neatsakingų žmonių pusės, su jų pagalba norėjo padėti savo tautai. Pamoka (ne paskutinė, kaip mums Rytų Europos istorija kad rodo) buvo skaudi, o jos moralas lietuviškai skambėtų: "Neik su velniu obuoliauti, nes . . ."

---

*) Prieš valstybės įstatymus Daniel Strauss su aukštų ispanų pareigūnų pagalba vos negavo "Straperlo" žaidimo (kaip ruletė) koncesijos.

J. Pabedinskas

ATSIŲSTA PAMINĖTI

ŽEMĖ. Naujosios Lietuvių poezijos antologija. Redagavo **Kazys Bradūnas.** Įvadą parašė **Juozas Girnius.** Išleido "Lietuvių Dienos", Los Angeles, 1951. 193 p. Antologijoje dalyvauja: Juozas Kėkštas, Kazys Bradūnas, Alfonsas Nyka Niliūnas, Vytautas Mačernis ir Henrikas Nagys.

Juozas Kėkštas: RAMYBĖ MAN. Išleido "Gabija", 1951 m. 45 p.

Lazdynų Pelėda: MOTULĖ PAVILIOJO. Išleidc "Gabija", 1951 m. 43 p.

Julius Štarka: LIAUDIES DAINOS MIŠRIAM CHORUI. Antroji laida. Išleido Pašvaistė, New York. Rinkinyje — 10 liaudies dainų. 12 p.

Jurgis Savickis: RAUDONI BATUKAI. Novelės. Išleido Gabija. 1951 m. 134 p.

Jonas Gailius: SUSITIKIMAS. Apysaka. New York, 1951 m. 155 p.

GABIJA, trimėnesinis literatūros žurnalas Nr. 1. Leidžia Lietuvių Spaudos Centras Amerikoje, red. **Stepas Zobarskas.** Žurnale yra 18 autorių proza, poezija ir straipsniai. Iliustracijcs dail. Pr. Lapės. 84 psl., kaina 1 dol.

"AIDAI" SKIRIA LITERATŪROS PREMIJĄ

Mėnesinis kultūros žurnalas "Aidai", leidžiamas TT. Pranciškonų, pamečiui skirs po vieną $500.00 premiją už premijos komisijos geriausiu pripažintą grožinės literatūros ir mokslo veikalą. šiuo skelbiamos jos taisyklės pirmiesiems metams:

1. 1951 metais pirmą kartą premija bus skiriama už grožinę literatūrą: poeziją, noveles, apysakas, romaną ar dramą.
2. Už premijos komisijos geriausiu pripažintą veikalą skiriama premija nebus skaldoma tarp atskirų autorių.
3. Premijos komisija vertins 1950—1951 m. viešumon pasirodžiusias grožinės literatūros knygas, o taip pat ir nespausdintus rankraščius tų autorių, kurie juos prisiųs komisijai.
4. Eilėraščių rinkinys, skiriamas premijai, turi sudaryti nemažiau 32—48 puslapių knygą, jeigu ji būtų išspausdinta. Novelių ar apysakų rinkinys turi būti nemažiau kaip 100 puslapių dydžio spausdintos knygos.
5. Paskutinė data kūriniams įteikti gruodžio 31 d. Siųsti šiuo adresu: Aidai, Premijos Komisijai, 680 Bushwick Ave., Brooklyn 21, N. Y.
6. Premijuotą kūrinį, jei jis būtų parinktas iš viešumon dar nepasirodžiusių veikalų, autorius sutinka dalinai ar ištisai spausdinti per "Aidus".
7. Premijos sprendėjų komisiją sudaro: Bern. Brazdžionis, J. Girnius, V. Maciūnas, Pr. Naujokaitis, A. Nyka Niliūnas, Ant. Vaičiulaitis ir leidėjų atstovas T. Dr. L. Andriekus, O.F.M.

Vyriausias Redaktorius—Antanas Vaičiulaitis.
Redakcinis Kolektyvas: Dr. J. Aleksandravičius-Aistis, T. Dr. L. Andriekus, O.F.M., Bern. Brazdžionis, Dr. J. Girnius, Dr. J. Grinius, T. Dr. B. Grauslys, O.F.M., Dr. K. Pakštas, Dr. A. Kučas, J. Pažemeckas, Dr. A. šapoka, Br. Stočkus, T. J. Vaškys, O.F.M.

Meninė Priežiūra — Telesforas Valius.
Leidžia — Tėvai Pranciškonai.
Redakcijos Adresas: Ant. Vaičiulaitis, 2087 N. Main Ave., Scranton 8, Pa.
Administracijos Adresas: AIDAI, Kennebunk Port, Maine